

KABİR AZÂBİ İLE İLGİLİ BAZI HADİSLERİN İSNADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Veysel ÖZDEMİR (*)

Öz

İslâm inancına göre Peygamberler, Yüce Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş özel bazı vasıflara sahip kişilerdir. Hz. Muhammed (s.a.s.) de hem bir beşer hem de O'nu diğer insanlardan ayıran bazı peygamberlik özelliklerine sahiptir. O'nun (s.a.s.) hasâisine dâir rivâyet edilen bazı hadislerin zâhirinden çıkan manâların aklîliğinin sorgulanarak reddedilmesi son derece yaygın bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında hadislerin tashîh ve taz'îfi bir başka deyişle kabul veya reddi kendi içinde belli kurallara ve aşamalara göre yapılan bilimsel bir süreçtir. Dolayısıyla ilk planda hadislerin zâhirlerine bakılarak aklîliğinin sorgulanması ve onlar hakkında detaylı bir araştırma yapılmadan hüküm verilmesi doğru bir yaklaşım değildir. İnceleyeceğimiz hadisler, hadis edebiyatının ilk kaynaklarından itibaren birçok kaynakta yer almış ve içerik olarak birbirine benzemesine rağmen üç ayrı ortamda geçmiştir. Çok sayıda sahabî tarafından Hz. Peygamber'e nispet edilen ve muhtevasında mezarlara yaş hurma dalı dikilmek sûretiyle kabir azâbının hafifletilmesi temennisi belirtilen bu hadisler de tetkîke tâbi tutulmadan makûl olmadıkları gerekçesiyle reddedilmiştir. Çalışmamızda reddedilen bu hadislerin isnâdları incelenecek ve sened bakımından onların sıhhati hakkında hüküm verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Sened, Kabir Azâbı, Hadis, Sünnet, Sened Tenkîdi*

A Study on the Attributions of some Hadith Related to Grave's Punishment

Abstract

According to Islam, the prophets are chosen among the people who have some special features by Allah (the God). Besides of the human being, the Prophet has a number of superhuman abilities of Prophethood. It is extremely a common problem encountered to reject the Hadiths by questioning the logicalness of the meaning of some proceed talks and behaviors that narrated by Him. In fact, the strong and weakness of Hadiths, in other words, their acceptance or rejection is a scientific process which is done according to certain rules and steps in its own. Therefore, it is not an accurate method to query the logical of Hadiths by looking at their appearance without a detailed research about adjudication at first. The Hadiths we studied on have been involved in many sources from the first sources of the Hadith literature and although the contents of the Hadiths are similar to each other, has passed in three distinct environments. The Hadiths which proportioned to the Prophet by a lot of companions and hopping to alleviate the punishment of grave by planting palm stick on graves are being rejected because of not being subjected to tests reasonably. In our study, the attribution of these rejected Hadiths will be examined and their authenticity will be adjudged in the term of admissibility.

Keywords: *Sanad, Punishment of the Grave, Hadith, Sunnah, Sanad Criticism.*

*) Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniv. İlahiyat Fakültesi
(e-posta: veysel23@gmail.com).

GİRİŞ

Hadîsin sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunmak önemli ve bir o kadar da mes'ûliyet gerektiren bir iştir. Allah Resûlü (s.a.s.)'in “*Kim bile bile benim söylemediğim bir sözü bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!*”¹ şeklindeki ifadeleri, kendisine ait olmayan bir sözün kendisine izâfe edilmesinin ne kadar sorumluluk isteyen ve tehlikeli bir iş olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında Hz. Peygamber'e yalan isnâdı, tabir-i câize madalyonun bir tarafıdır. Madalyonun diğer tarafı ise ona ait olan hadîslerin gelişigüzel, keyfi, sistemsiz bir şekilde ve parçacı bir yaklaşımla ona ait olmadığını söylemektir. Şüphesiz bu tavır da “Dinde olan bir şeyi dinden çıkarmak” anlamına gelmektedir. Nitekim Resûlüllah (s.a.s.)'in, bizzat Yüce Allah tarafından verilen peygamberlik görevinin gereği olarak İslâm Dîni ile ilgili birçok açıklaması bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in bu kapsamdaki bir sözü gelişigüzel bir şekilde reddedildiği takdirde durum ne olacaktır? Dolayısıyla hadîslere ön yargı ile yaklaşım, parçacı yaklaşımla ve özellikle de akli daima ön planda tutarak hadîsleri hakkında gelişigüzel yargılarda bulunmak sakıncalı bir davranıştır. Zîra Hz. Peygamber'in kendisine ait hasâisi, duâsi ve peygamberlikten kaynaklanan olağanüstü durumları söz konusudur. Bu bağlamda çeşitli platformlarda ve kaynaklarda yukarıda geçtiği üzere gelişigüzel ve parçacı bir yaklaşımla, özellikle de akla uymadığı gerekçesiyle reddedilen² veya Hz. Peygamber'e ait olmadığı iddia edilen kabir azâbı ile ilgili üç ayrı bağlamda gerçekleşen üç hadîsin sened yönünden sıhhat değerlendirmesini yapacağız.

Hz. Peygamber'in hadîsleri ile alakalı hemen hüküm vermemek, hadîs alanında uzman kişilerin araştırmalarına havale etmek aslında en doğru yoldur. Hadîslerin değerlendirilmesi yani Hz. Peygamber'e izafe edilen bir haberin O'na ait olup olmadığının araştırılması bazı kurallara göre yapılan bir işlemdir³. Esasında hadîs ilminde bu işlem sened ve metinden oluşan iki kısmın ayrı ayrı değerlendirilmesi şeklindedir.

Sıhhati noktasında üzerinde çalışacağımız hadîs aslında içeriği itibariyle birkaç konuyu bir arada bulandıran ve üç farklı zaman diliminde, değişik mekânlarda kısacası farklı

-
- 1) Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-V, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dimeşk, 1413/1993, İlm, 38; Cenâiz, 33; Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime, 2; Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413, İlm, 4; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413, İlm, 8; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbnî Mâce, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime, 4; Muhammed b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992/1413, Mukaddime, 25.
  - 2) Bu hadîsin yüzeysel gerekçelerle ve sadece akli çıkarımlarla, sistemsiz bir şekilde reddedilmesine dair örnek için bkz. Mehmet Okuyan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhiret Süreci*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 304-11.
  - 3) Hadîslerin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydın, “Hadîslerin Değerlendirilmesi”, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet Dergisi)*, 1985, cilt: XXI, sayı: 2, s. 29-34; a.mlf., “Hadîslerin Değerlendirilmesi II”, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet Dergisi)*, 1985, cilt: XXI, sayı: 3, s. 8-13.

bağlamlarda yaşanmış olaylara ait metinlerdir⁴. Muhtevası birbirine benzer kabir azâbı ile ilgili bu üç hadîsin metin ve içerik tahlilini ikinci çalışmamıza te’hîr ederek – bu makalede – isnâdlarını tahlîl ve tenkîde tâbi tutacağız.

HADİSLERİN SENEDLERİ AÇISINDAN TENKÎT VE TAHLİLİ

Hadîsleri sened açısından tahlîle tabi tutarken öncelikle hadîs kaynaklarında yer alan bütün tariflerini tespit edip isnâd şemaları oluşturacak, daha sonra rivâyetlerin isnâdlarında bulunan râvîler tanıtılıp, cerh ta’dîl durumlarına temas edilecektir. Son olarak ise hadîsler; müntehâsına, sened sayısına, ittisâline ve sıhhatine göre genel bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır⁵.

Hadîslerin bütün râvîleri tek tek incelenmeyecek, her bir sahâbîden gelen rivâyet ayrı ayrı ele alınarak elimizdeki ilk kaynağına kadarki râvîleri incelenecektir. Böylelikle hak-

4) Bu hadîslerin metinleri şöyledir:

Birinci hadîs: “Hz. Peygamber Medine bahçelerinden bir bahçenin yanından geçiyorken kabirlerinde azab olunan iki insanın sesini işitti. Hz. Peygamber: “*Bunlar azab olunuyorlar, ancak azabları büyük bir şeyden dolayı da değildir*” buyurduktan sonra, şöyle devam etti: “*Evet, onların biri idrarından sakınmazdı, diğeri ise insanlar arasında bozmak için laf taşır(dedikodu yapar)dı.*”. Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dalı iki parçaya ayırdı. Her birinin kabri üzerine bir parça koydu veya dikti. Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? denildi. “*Bunlar yaş kaldıkları müddetçe veya kuruyuncaya kadar onlardan azab hafifletilir.*” buyurdu.”

İkinci hadîs: “Resûlullah (s.a.s.) bir kabre uğrayıp başında durdu. “*Bana yaprakları soyulmuş iki hurma dalı getirin!*” dedi. (Getirilince) dallardan birisini baş tarafına diğeri ise ayakları tarafına koydu. “Ya Resûlallah, bu ona bir fayda verir mi?” diye soruldu. Resûlullah (s.a.s.) “*Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe o kişinin kabir azabının birazının hafifletileceğini umuyorum.*” buyurdu.”

Üçüncü hadîs: “(Câbir anlatıyor:) Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüdükten sonra geniş bir vadiye geldik. Resûlullah (s.a.s.) hacetini gidermek için ayrıldı. Ben de bir su kabı ile kendisini takip ettim. Resûlullah (s.a.s.) (kendisini perdelemek için) etrafına bakındı fakat bir şey göremedi. Birden vadinin kenarında iki ağaç gözüne ilişti. Resûlullah (s.a.s.) hemen bunlardan birine giderek dallarından birinden tuttu ve “*Allah’ın izniyle bana itaat et!*” buyurdu. Dal ona, sahibine huysuzluk eden burnu gemli deve gibi itaat etti. Öteki ağaca da gitti ve dallarından birinden tutarak: “*Allah’ın izniyle bana itaat et!*” dedi. O da öteki gibi itaat etti. İkisinin ortasına varınca aralarını kapadı ve “*Allah’ın izniyle benim üzerime kapanın!*” dedi. Hemen kapandılar. Câbir diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) beni yakınında hissederse uzaklaşır korkusuyla (oradan) uzaklaştım ve oturdum. Kendi kendime konuşuyordum. Tesadüfen yanı başıma baktım. Bir de ne göreyim, Resûlullah (s.a.s.) geliyor. O iki ağaç da birbirinden ayrılmış ve her biri gövdesinin üzerine doğrulmuştu. Resûlullah (s.a.s.)’in bir an durduğunu gördüm. Kafasıyla şöyle yaptı. (Ebû İsmail başıyla sağa ve sola işaret etmiştir.) Sonra bana doğru geldi. Yanıma gelince: “*Ya Câbir, benim durduğum yeri gördün mü?*” diye sordu. Evet, ya Resûlallah! dedim. “*Öyle ise şu iki ağaca git, her birinden birer dal kes ve benim yerimde durduğün vakit, bir dalı sağıma, bir dalı da soluna koyuver!*” dedi. Câbir dedi ki: Ben kalkarak bir taş aldım. Onu kırıp, keskinleştirdim. Bana göre keskin olunca gidip o iki ağacın her birinden birer dal kestim. Sonra onları sürükleyerek geldim ve Resûlullah (s.a.s.) durduğu yerde durdum, birini sağıma, diğeri soluma bıraktım. Sonra Resûlullah (s.a.s.) gelerek, Ya Resûlallah! Bunu neden yaptık? dedim. O da “*Ben içlerinde azab gören iki kabrin yanından geçtim. Bu iki dal yaş kaldığı sürece şefaetim sayesinde o iki kişinin azaplarının hafifletilmesini istedim.*” buyurdu.”

5) Selçuk Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış (Tesbît-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme)*, İFAV, İstanbul, 2011, s. 120.

larında bilgi verilen râvîlerden hareketle hadîslerin her bir tarîkinin ayrı değerlendirmesi yapılacak sonuçta ise hadîslerin senedleri hakkında genel bir sıhhat değerlendirmesi yapılacaktır⁶.

A. Rivâyetlerin Tarîklerinin Tespiti ve İsnad Şemalarının Oluşturulması

İsnad yönünden bir hadîs incelenmeye başlamadan önce kaynaklardaki bütün tarîklerin tespit edilmesi bir zorunluluktur. Bunun hemen sonrasında ise üzerinde daha kolay yorum yapma imkânına sahip olabilmek için isnâd şemasının oluşturulması gerekmektedir⁷. Esasında bu metin tahlilinde de bir gerekliliktir ve büyük bir kolaylık sağlamaktadır⁸.

İsnad yönünden tenkide tabi tutacağımız üç hadîsten birincisi *İbn Abbâs (ö. 68)*⁹, *Ebû Bekre (ö. 51)*, *Câbir b. Abdillâh (ö. 78)*, *Enes b. Mâlik (ö. 93)*, *Ebû Umâme (ö. 86)* ve *Ebû Hureyre'den (ö. 58)* İkincisi *Ebû Hureyre* ve *Ya'lâ b. Siyâbe'den (ö. ?)*, üçüncüsü ise sadece *Câbir'den* gelmektedir. Bu üç hadîs çok sayıda musannıfın kitaplarına – kimisi birkaç ayrı bab altında - tahrîc etmiş olduğu, geniş sened ağlarına sahip hadîslerdir.

Hız. Peygamber'e nispet edilen bu rivâyetler hadîs edebiyatının ilk döneminden itibaren kaynaklarda yerini almıştır. Bu eserlerin müellifleri arasında; Vekî b. Cerrâh (ö. 197), Tayâlîsî (ö. 204), Abdurrezzâk (ö. 235), İbn Ebî Şeybe (ö. 235), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Hennâd b. Serî (ö. 243), Abd b. Humeyd (ö. 249), Dârimî (ö. 255), Buhârî (ö. 256), Müslim (ö. 261), Ebû Dâvud (ö. 275), İbn Mâce (ö. 275), Fesevî (ö. 277), Tirmizî (ö. 279), Bezzâr (ö. 292), Nesâî (ö. 303), İbnü'l-Cârûd (ö. 306), İbn Huzeyme (ö. 311), Ebû Avâne (ö. 316), Tahâvî (ö. 321), İbn Hibbân (ö. 354), Beyhakî (ö. 458), Beğavî (ö. 516), İbn Hacer (ö. 852) gibi musannıflar bulunmaktadır.

Hadîslerin geçtiği kaynakların müelliflerinin kimler olduğu hakkında gelen bir bilgi verdikten sonra senedlerini tenkîde tâbi tutacağımız hadîslerin rivâyet ağlarını daha rahat görebilmek ve üzerinde kolaylıkla yorum yapabilmek amacıyla isnad şemalarını şu şekilde arz edebiliriz¹⁰:

6) Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış*, s. 121.

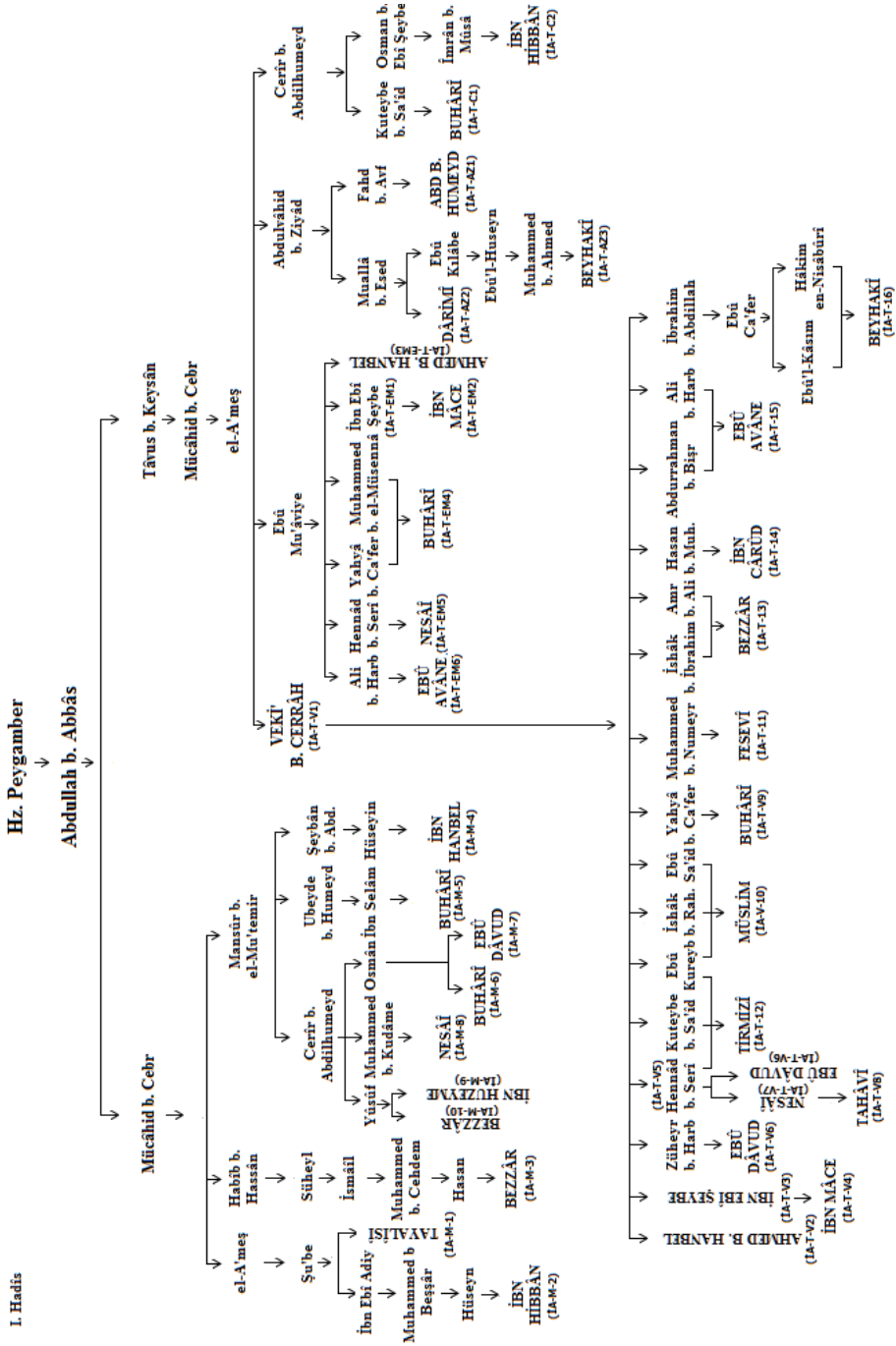
7) Daha geniş bilgi için bkz. Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış*, s. 120.

8) Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s. 198-99.

9) Makalemizde bütün ölüm tarihleri sadece hicri olarak verilecektir.

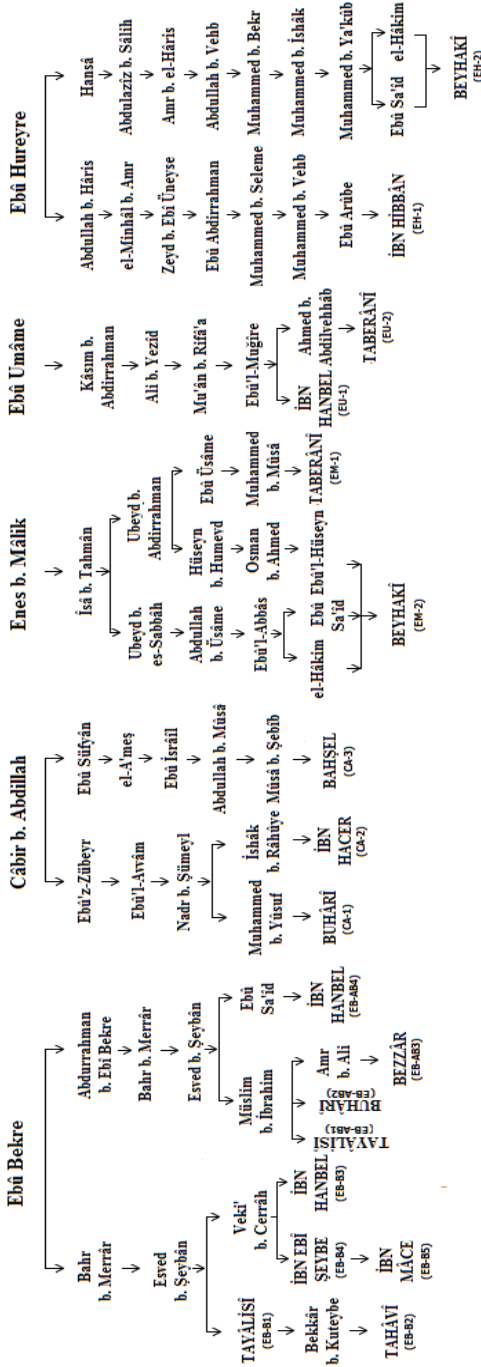
10) Birinci hadîsin isnâd şemasını, tarîklerinin çok oluşundan dolayı iki tablo halinde sunacak; diğer iki hadîsi ise birer tabloda vereceğiz.

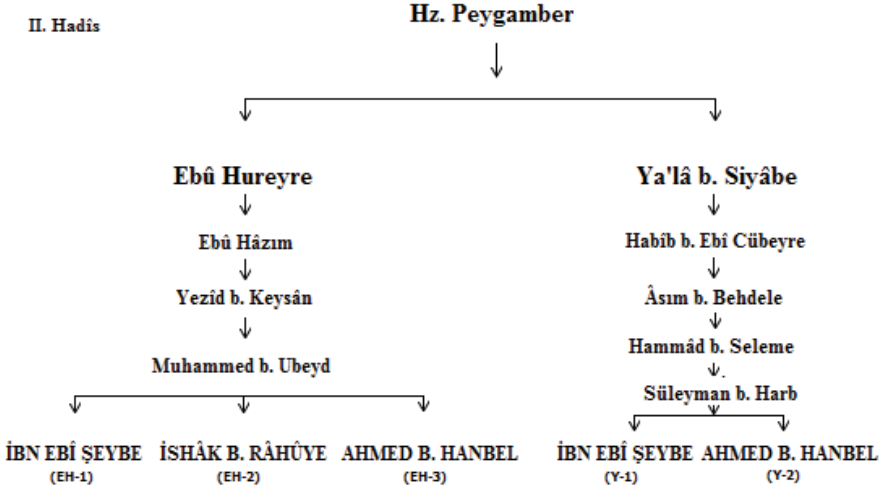
I. Hadis

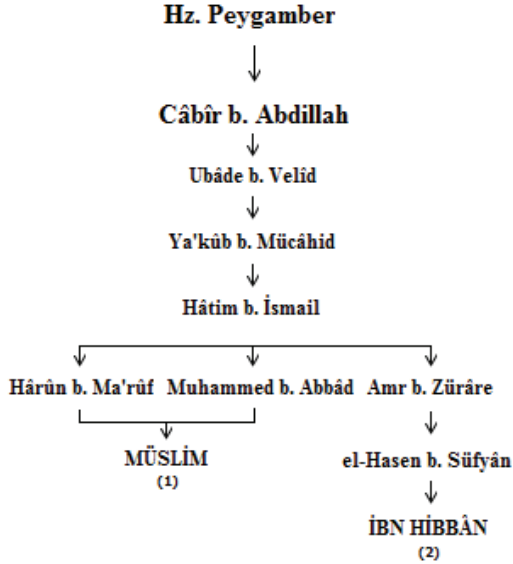
I. Hadis

Hz. Peygamber

III. Hadis

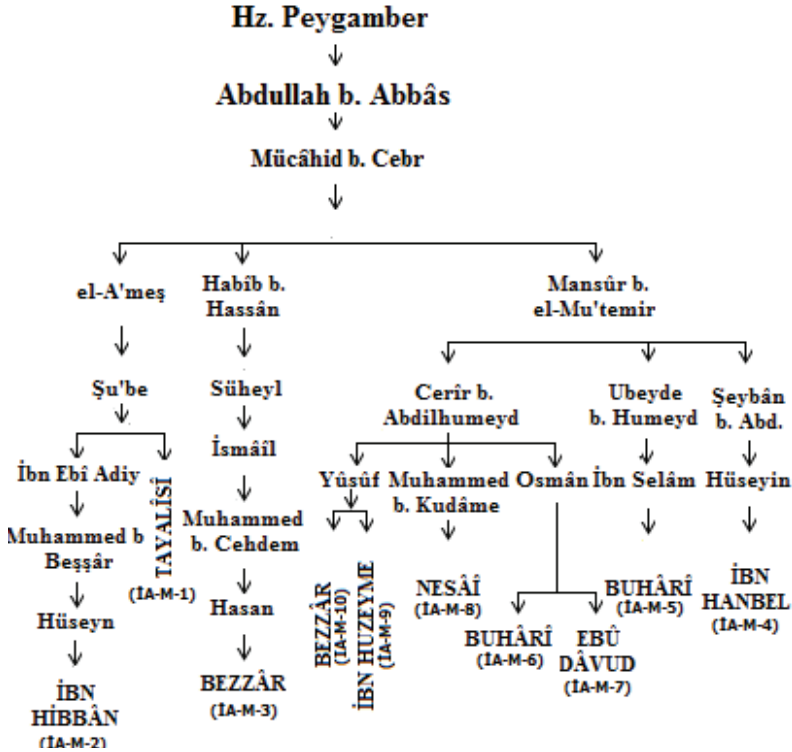
1. BİRİNCİ HADİS

1.1. İbn Abbâs'tan Gelen Rivâyetler

1.1.1. İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlerin sened ağı

İbn Abbâs'tan gelen rivâyet çok sayıda kollara ayrılarak hadîs literatüründe yerini almıştır. Bu rivâyeti İbn Abbâs'tan Mücâhid b. Cebr (ö. 102) ve Tâvus b. Keysân (ö. 106) almış, onlardan da birçok râvî nakletmiştir. Dolayısıyla İbn Abbâs'dan gelen rivâyetleri, daha sistematik inceleyebilmek için “Mücâhid ve Tâvus'dan gelen rivâyetler” şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür.

1.1.1.1. Mücâhid b. Cebr'den gelen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

Bu rivâyetin yer aldığı en eski kaynaklardan Tayâlîsî (ö. 204) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241) tarîklerini inceleyelim.

1.1.1.1.1. Tayâlisî'nin râvîleri

Tayâlisî'nin Müsned'inde bulunan bu hadîsin¹¹ isnâdındaki râvîler şunlardır: İbn Abbâs → Mücâhid → el-A'meş → Şu'be → Tayâlisî.

a. Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib b. Hâşim (ö. 68)

Resulullah (s.a.s.)'in amcası Abbâs'ın (ö. 32) oğlu olan Abdullah hicretten üç yıl önce doğmuştur. Resulullah (s.a.s.)'in vefatında 13 veya 15 yaşında olduğu rivâyet edilmiştir¹². İbn Abbâs Hz. Peygamber hayatta iken küçük yaşta olduğu için bizzat Resûlullah (s.a.s.)'den az sayıda – 4, 9, 10 veya 10'dan fazla – rivâyette bulunduğu söylenmektedir¹³. Bu demek oluyor ki İbn Abbâs'ın rivâyetlerinin çoğu mürseldir. Ancak sahâbe mürseli hadîs ilminde makbûl olarak görülmekte hatta hadîsçilerin bu konuda icmâ ettikleri rivâyet edilmektedir¹⁴. Çünkü irsâl yapan sahabî bu hadîsi bir başka sahabîden almıştır. Yani rivâyeti alınan kişi de bir sahabîdir ve sahabîler cehâletle ittisaf edilemezler¹⁵. Ayrıca sahâbe mürselinde ismi verilmeyen kişinin sahabî olduğuna, bütün sahabîler de udûl sayıldığına¹⁶ göre senedden sahabînin hazfî, hadîsin sıhhatine zarar vermez. Çünkü haberin

11) Süleymân b. Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-IV, Dâru Hicr, y.y., 1419/1999, II, 198, IV, 369.

12) Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Alî Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1412/1992, III, 933-34.

13) Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (thk. Adil Ahmed, Alî Muhammed Muavviz), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004, III, 534.

14) İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Fâdîl Mahmûd Avvad), Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dimeşk, 1432/2011, s. 78.

15) Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, (thk. Abdülkerim b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd), I-V, Mektebetü Dâri'l-Menâhic, Riyâd, 1426, I, 270-71; Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâ'id fî Ulumi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007, s. 140-41.

16) Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrîzürî İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs (el-Mukaddime)*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2008, s. 56; Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevâvî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006, s. 283-84. Sahâbe hadîs ulemâsının geneli tarafından udûl kabul edilmekle beraber az sayıda da olsa hepsinin udûl olmadıklarını iddia edenler de olmuştur. (Ebû Sa'îd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Abdillâh el-Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1407/1986, s. 67-68.) Ancak sahâbe adalet yönünden tenkît dışıdır ve onların sadece zabt yönünden tenkît edilebilmeleri mümkündür. Çünkü sahâbenin özellikle de hadîs rivâyeti ile meşgul olanların yalan söylediği veya haklarında yalan isnâdı vâki değildir. Nitekim Hz. Aîşe'nin; "Sahâbenin en çok kızdığı huy yalancılıktı." (Ahmed b. Hanbel, VI, 152.) ve Berâ b. Âzib'in; "Hepimiz hadîsleri doğrudan Hz. Peygamber'den işittik. İşimiz gücümüz vardı. Ancak insanlar o zamanlar asla yalan söylemezdi ve hadîsi işiten işitmeyene rivâyet ederdi." (Hasen b. Abdirrahmân er-Râme-hurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsîl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1391/1771, s. 235.) sözleri bunun kanıtıdır. Bununla birlikte sahâbe de bir beşerdir ve yanılmaları, hata yapmaları ve hadîsleri yanlış algılamaları imkân dâhilindedir. (Selahaddin Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Zıyanet Vakfı Yayınları, Mart, 2010, s. 109) Zaten sahâbenin birbirini hatalı rivâyetten ötürü zaman zaman tenkît edip düzeltmelerde

kaynağını vermek, kaynağın adil olup olmadığını tespit içindir¹⁷. Dolayısıyla hadîs ulemâsı sahâbe mürselini özellikle de İbn Abbâs'ın mürsellerini kabulle karşılamıştır.

Hicri 68 yılında Tâif'de 70 vefat eden¹⁸ İbn Abbâs'ın muksirûndan, abâdileden¹⁹, Kur'ân'ın tefsirini ve Hz. Peygamber'in sünnetini en iyi bilenlerden biri²⁰ oluşu gibi özellikleri güvenilirliği için yeterli kanıtlardır.

b. Mücâhid b. Cebr el-Kureşî (ö. 102)

Tâbiînin meşhur âlimlerinden biri olan Mücâhid b. Cebr'in künyesi Ebû'l-Haccâc'dır. Hz. Ömer'in hilafeti esnasında hicri 21 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir²¹, ömrünün sonlarına doğru Kûfe'ye yerleşmiştir²². Rivâyet ettiği kişiler arasında İbn Abbâs birinci sırada gelir. Ondan Kur'ân'ı, tefsiri ve fıkıhı öğrenmiştir. Ayrıca Ebû Hureyre (ö. 57/58), Hz. Âişe (ö. 58), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55), Abdullah b. Amr (ö. 65), İbn Ömer (ö. 73), Râfi' b. Hadîc (ö. 73/74), Câbir b. Abdillâh (ö. 78) ve Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74) gibi sahâbîler başta olmak üzere akranları olan Tâvus b. Keysân (ö. 106), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114) ve daha birçoklarından rivâyet etmiştir. Kendisinden de akranları olan İkrime (ö. 105), Tâvus, Atâ başta olmak üzere Amr b. Dînâr (ö. 126), Ebû'z-Zübeyr (Muhammed b. Müslim ö. 126), Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132), Süleymân b. Mihrân el-A'meş (ö. 147/148), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131), Katâde (ö. 117) ve daha birçokları rivâyette bulunmuştur²³.

---

bulunduğu bilinen bir husustur. Bu konuda en meşhur sahâbî Hz. Aişe'dir (ö. 57). Onun yapmış olduğu bu faaliyet, bir kitabı kapsayacak derecede çoktur. Bkz. Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi me'stedrekethu Âişe ale's-Sahâbe*, (thk. Saïdu'l-Afğânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 1390/1970; Nevzat Âşik, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkîdleri)*, İzmir, 1981, s. 250-63.

17) Polat, *Mürsel Hadîsler*, s. 111-15.

18) İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 934.

19) Abâdile; Abdullah kelimesinin çoğuludur (Ebû'l-Fazl Cemaledîm Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., IV, 2782.) ve fıkıh kültürü ve fetvaları ile öne çıkan dört tane Abdullah isimli sahâbîye denir. Raşit Küçük, "Abâdile", *DİA*, I, 7. Ahmed b. Hanbel abâdilenin Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr olduğunu söylemiştir. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 296.

20) İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 935-36; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 293; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Adil Ahmed, Alî Muhammed Muavviz), I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010, IV, 127-129.

21) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 175-176.

22) Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû'l-Hasen el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, (thk. Abdu'l-Azîm el-Bustî), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1405/1985, II, 265.

23) Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, XXVII, 229-32; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût), I-XXIX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982, IV, 450.

Geniş bir hadîs bilgisine sahip olan Mücâhid, Câbir'in sahifesini rivâyet etmiştir²⁴. Hakkında Seleme b. Kuheyl (ö. 121, 122 veya 132), "Mücâhid, Tâvus ve Atâ kadar Allah rızasını kazanmak amacıyla ilim öğrenenini görmedim"²⁵ ve İbn Cüreyc "Mücâhid'den ilim ile ilgili bir meseleyi dinleyip öğrenmem bana ehlimden ve malımdan daha sevimsidir."²⁶ şeklinde ta'dîl ve tezkiye edici ifadelerde bulunmuştur. Yahyâ b. Ma'în (ö. 233) ve Ebû Zur'â (ö. 264) Mücâhid'in "Sika"²⁷, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198), "Sika, fakîh, âlim ve çok hadîs bilen biri"²⁸, İbn Hibbân (ö. 354) "Fakîh, âlim, âbid, müttaki ve mutkin"²⁹ ve İclî (ö. 261) "Sika" olduğunu söylemektedir³⁰.

Kurrâ ve müfessirlerin üstadı olan Mücâhid³¹, seksen üç yaşında hicri 101, 102 veya 103 yılında Mekke'de secdede iken vefat etmiştir³². Ebû Hâtim (ö. 277) Mücâhid'in Hz. Âişe'den rivâyetlerinin mürsel olduğunu³³, Yahyâ b. Ma'în'in ise onun Hz. Âişe'den semâî' olmadığını söylemiştir³⁴. İbn Hırâş (ö. 283) da Hz. Ali'den semâî' olmadığını dolayısıyla ondan naklettiği rivâyetlerin mürsel olduğunu söylemektedir³⁵. Yahyâ el-Kattân ise "Mücâhid'in mürselleri bana Atâ'nın mürsellerinden çoğunlukla daha sevimsidir."³⁶ diyerek Mücâhid'in irsâl veya tedlîs yaptığını beyân etmiştir. Görülen o ki Mücâhid tedlîs yapmaktadır. Ancak onun Hz. Ali ve Aişe'den aldığı rivâyetlerde tedlîs yaptığını söyleyebiliriz. Mevzumuz olan rivâyeti İbn Abbâs'tan aldığına göre burada sorun gözükmemektedir. Kütüb-ü Sitte imamlarının hepsinin rivâyetlerini tahrîc etmiş olduğu aynı zamanda fakîh olan Mücâhid'in bu rivâyette güvenilirliği belirgindir.

c. Süleymân b. Mihrân el-A'meş (ö. 147)

Tâbiûn ulemâsının önde gelen hadîs, kıraat ve fıkıh imamlarından olup aslen Rey taraftarındandır. H. 61 yılında Taberistân'da doğmuş ve çocuk yaşta Kûfe'ye gelmiştir³⁷.

24) Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Usre, Kahire, 2002, VIII, 28.

25) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 175.

26) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 451.

27) Ebu Abdillâh Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1371/1952, VIII, 319.

28) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 28.

29) Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sikât*, (thk. Şerefuddîn Ahmed), I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y., 1395/1975, V, 419.

30) İclî, *Sikât*, II, 265.

31) Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-Alâm*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002, V, 278.

32) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 28; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 175-76.

33) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 232.

34) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 319.

35) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 454; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 176.

36) Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1429/2008, VII, 289.

37) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI, 226-27.

Sahâbîlerden Enes b. Mâlik (ö. 93) ve Abdullah b. Ebî Evfâ'yı (ö. 87) görmüş ve onlardan rivâyet etmiştir. el-A'meş'in onları gördüğü ve haklarında bilgi aktardığı doğru olmakla beraber onlardan bizzat hadîs tahdîs etmediği ve onlardan yapmış olduğu rivâyetlerin müdelles olduğu söylenmiştir³⁸. Ancak Zehebî bunun aksini ispat eden rivâyetler nakletmiştir³⁹. Zeyd b. Vehb (ö. 96), Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 95/96), Huseyn b. Cündüb (ö. 90), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95), Mücâhid b. Cebr ve daha birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Şu'be, Cerîr b. Abdilhumejd (ö. 188), Ebû Mu'âviye Muhammed b. Hâzım (ö. 194), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197), Abdolvâhid b. Ziyâd (ö. 176), İbn Mübârek (ö. 181), iki Süfyân (es-Sevrî ö. 161 ve İbn Uyeyne ö. 198) ve birçokları rivâyet etmiştir⁴⁰.

el-A'meş hakkında Süfyân b. Uyeyne ve Ali b. Medîni (ö. 234) "Kûfe'nin hadîs hâfızı.", Şu'be "el-A'meş kadar hiç kimsenin hadîsi derdime çare olmadı.", Abdullah b. Dâvud el-Harîbî (ö. 213) "el-A'meş'in ismi zikredildiği vakit Şu'be onun için (son derece sıdk sahibi anlamına gelen) el-Mushaf, el-Mushaf derdi.", Amr b. Ali (ö. 249) "Sıdkından dolayı el-Mushaf olarak isimlendirilmişti.", İsâ b. Yûnus (ö. 187/191) "Onun gibisini görmedim"⁴¹ şeklinde ifadelerde bulunmaktadır. Yine onun hakkında İclî, "Sika, sebt fi'l-hadîs"⁴², İbn Ma'in ve Nesâî "Sika, sebt"⁴³, Ebû Hâtim "Sikatun yuhteccu bihî" ve Ebû Zur'â "İmâm"⁴⁴ demiştir. el-A'meş, hicri 148 yılında 88 yaşında iken Kûfe'de vefat etmiştir⁴⁵.

Kaynaklarda el-A'meş'in müdelles olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Kays b. Ebî Hâzım (ö. 90'dan sonra), Şimr b. Atiyye (ö. ?), Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101), İkrime (ö. 105) ve daha başkalarından semâ' olmamasına rağmen rivâyette bulunduğu bilgileri yer almaktadır⁴⁶. Ayrıca Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262) el-A'meş'in Mücâhid'den çok az rivâyetinin sahîh olduğunu, zîra Ali b. Medîni'ye "el-A'meş'in Mücâhid'den kaç rivâyeti olduğu" şeklindeki sorusuna İbnu'l-Medîni'nin; "el-A'meş'in ancak açıkça semâya delâlet eden 'Semi'tu' lafzıyla yapmış olduğu rivâyetleri – ki bunlar on kadardır – sahîh, diğerlerini Ebû Yahyâ el-Kattât (ö. ?) vasıtasıyla aldığı için sahîh olmadığı" cevabını referans göstermiştir. Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 194) ise el-A'meş'in bu rivâyetleri Mücâhid'den Leys b. Ebî Süleym (ö. 138) aracılığı ile aldığını söylemiştir⁴⁷. Ebû Yahyâ el-Kattât ve

38) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 146; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI, 227; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 57.

39) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI, 239-42, 244.

40) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 76-83.

41) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 58.

42) İclî, *Sikât*, I, 432.

43) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 146; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI, 246; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 58.

44) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 147.

45) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 463; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI, 245.

46) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 59.

47) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 59-60.

Leys b. Ebî Süleym zayıf râvilerdir⁴⁸. Hüseyim b. Beşîr (ö. 183) ve Veki' b. Cerrâh'dan (196) da el-A'meş'in birkaç (4-8) hadîs dışında Mücâhid'den semâi olmadığı rivâyet edilmiştir⁴⁹. Dârekutnî ise el-A'meş'in Mücâhid'den semâi' olmadığını düşünmektedir⁵⁰. Tirmizî (ö. 279) hocası Buhârî'ye el-A'meş'in Mücâhid'den sadece dört hadîs semâ ettiğini hakkında söylenen söz sorunca, Buhârî böyle bir şeyin gerçeği yansıtmadığını, bizzat kendisinin el-A'meş'in Mücâhid'den tahdîs sigasıyla (haddesena) 30 civarında hadîsini tespit ettiğini söylemiştir⁵¹. el-Kerâbîsî (ö. 248) de eş-Şâzekûnî'den (ö. 234) yaptığı nakilde el-A'meş'in Mücâhid'den 30'dan az hadîsi semâ ettiğini söylemektedir⁵².

Hâkim el-A'meş'i tedlîs yapan râvîler içerisinde ikinci grubta⁵³ saymış⁵⁴, müteahhir ulemâdan Zehebî (ö. 748) onun hakkında "Sika, hâfız fakat du'efâdan tedlîs yapar."⁵⁵ demiştir. İbn Hacer (ö. 852) ise müdellis râvîler ile ilgili telif etmiş olduğu eserinde beş tabaka hâlinde değerlendirmiş olduğu müdellis râvîlerin içerisinde el-A'meş'i ikinci tabakada zikretmiştir⁵⁶. İbn Hacer'e göre bu ikinci tabaka şöyledir: İmamların tedlîs yaptıklarına ihtimal verdikleri kimselerden oluşur. Bunlar, az tedlîs yapmaları ve hadîste imam olmaları sebebiyle sahîhlerde rivâyetleri tahrîc olunan kişilerdir. Süfyân es-Sevrî ve sadece sika râvîlerden tedlîs yapan Süfyân b. Uyeyne gibi⁵⁷.

48) Yahyâ el-Kattât'ın terceme-i hâli için bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 432-33; Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kâdî), I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1406, II, 93; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, (thk. Nûruddîn İtr), I-II, İdâretü İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, Katar, trsz., II, 379. Leys b. Ebî Süleym'in terceme-i hâli için bkz. Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürçânî, *el-Kâmil fî Du'efâi'r-Ricâl*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997, VII, 233-38; İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, III, 29; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatif), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395/1975, II, 138.

49) Zeynuddîn Ebî'l-Ferec Abdîrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 1429/2008, II, 744.

50) Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelu'l-Vâride fî'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, (thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah), I-XV, Dâru't-Taybe, Riyâd, 1405/1985, VIII, 234.

51) Ebû Tâlib Akîl b. Atiyye el-Kâdî, *İleli't-Tirmiziyi'l-Kebîr*, (thk. Subhî es-Semerrâî, Ebû'l-Meâtî en-Nûrî, Mahmud Muhammed Halil es-Sa'îdî), Âlemü'l-Kutub, Beyrût, 1489/1989, s. 388.

52) İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 744.

53) Bu grup bilerek tedlîs yapmışlardır. Rivâyetin kimden işitildiği araştırıldığı ve ısrar edildiği vakit râvînin ismini açıklayan müdellisler grubudur. Bkz. Muhammed b. Abdillâh el-Hâkimu'n-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadîs*, (thk. Ma'z em Huseyn), Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrût, 1417/1998, s. 166-67.

54) Hâkim, *Ma'rife*, s. 167. Ancak Hâkim'in vermiş olduğu bu örnekte El-A'meş, İbrâhîm et-Teymî'den (ö. 92/98) yapmış olduğu rivâyette tedlîs yapmıştır, Mücâhid'den değil.

55) Zehebî, *er-Ruvâtu's-Sikât Müttekellemu fihim bi-mâ lâ-Yücib Reddehum*, (thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1412/1992, s. 105.

56) İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehlî't-Takdîs bi-Merâtibî'l-Mevsûfine bi't-Tedlîs*, (thk. Âsım b. Abdillâh el-Kar-yûnî), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, trsz., s. 33.

57) İbn Hacer, *Ta'rîf*, s. 13.

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, babasının el-A'meş'in Mücâhid vasıtasıyla birçok hadîsini aldığını söylemektedir.⁵⁸ Müsned'e baktığımızda el-A'meş → Mücâhid yoluyla 22 rivâyetin olduğunu, bunlardan sadece birinin tahdîs sigasıyla diğer 21'inin ise an'ane ile geldiğini görmekteyiz.

el-A'meş'in mevzûmuz olan hadîsi açıkça semâ veya tahdîse delâlet eden bir sigâ ile rivâyet etmemiş olması tedlîs yapmış olmasını muhtemel kılmaktadır. Zîra ulemânın bazıları onun Mücâhid'den almış olduğu rivâyetlerin çoğunu Ebû Yahyâ el-Kattât ve Leys b. Ebî Süleym vasıtasıyla almış olmasına rağmen bu iki zayıf râvîyi hazfedip direk Mücâhid'den rivâyet etmiş olduğunu söylemektedir. Her ne kadar bu görüşün hilafına bir tutum ve uygulama yani Kütüb-ü Sitte ulemâsının hepsinin el-A'meş'in Mücâhid'den an'ane yolu ile yapmış olduğu rivâyetlerini almış olması yine tedlîsin varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Ancak burada ne birilerinin dediği gibi el-A'meş çokça tedlîs yapan râvîdir ve rivâyetlerinin tümü batıldır hükmü verilmeli ne de tümünden bu iddialar yersiz sayılmalıdır. Ancak bu hadîsi el-A'meş'den alan kişinin Şu'be ve Şu'be'nin de tedlîse şiddetli bir şekilde karşı çıkan biri⁵⁹ olduğu da göz önünde bulundurulması gereken bir başka husustur. Ayrıca Şu'be'nin "Sizi el-A'meş, Ebû İshâk ve Katâde'nin tedlîslerinden kurtardım."⁶⁰ sözü de bizi bu hadîste el-A'meş'in güvenilir olduğu kanaatine sevk eden bir başka etkidir. Nitekim Ebû Dâvud'un (ö. 275) "Şu'be el-A'meş'ten 500 kadar hadîs almıştır ve bunlardan ancak ondan biraz fazlasında hata yapmıştır."⁶¹ sözü de el-A'meş'in Mücâhid'den almış olduğu bu rivâyette tedlîsinin olmadığı hakkında önemli bir veridir.

d. Şu'be b. Haccâc b. el-Verd (ö. 160)

Etbâu't-tâbînin büyüklerinden olan Şu'be hicri 82 yılında Vâsıt'ta doğmuş, daha sonra Basra'ya yerleşmiştir⁶². Dört yüz kadar tâbînden rivâyet etmiş, kendisinden de birçok kişi rivâyette bulunmuştur⁶³. Rivâyet ettiği kişiler arasında el-A'meş, kendisinden rivâyette bulunanlar arasında da Ebû Dâvud et-Tayâlisî bulunmaktadır⁶⁴. Birçok âlim onu tevsîk etmiştir. Onun hakkında Süfyânü's-Sevrî (ö. 161) "Emîri'l-mü'minîn fi'l-hadîs."⁶⁵, Yezîd b. Zürey' (ö. 182), "Esdeku'n-nâs fi'l-hadîs/hadîste en güvenilir kişilerdendir."⁶⁶, Yahyâ

58) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 59.

59) Şube tedlîs ile alakalı şu sözü meşhûrdur: "Zîna yapmam bana tedlîs yapmamdan daha hoş geliyor." Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 74-75. Ayrıca Şu'be'nin bu konudaki titizliği ile ilgili başka bilgiler için bkz. İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, (thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr), I-II, Medine, 1404/1984, II, 628-30.

60) İbn Hacer, *Nüket*, II, 630.

61) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI, 245-46.

62) Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trsz., IX, 256; Ziriklî, *el-Alâm*, III, 164.

63) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VII, 206; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 169.

64) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 479-89.

65) Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 204; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 369.

el-Kattân, “Şu’be’nin hadîsinden daha iyisini görmedim.”, Şafî (ö. 204), “Şu’be olmasaydı Irak’ta hadîs bilinmeyecekti.”, Ebû Hâtim “Sika”, İclî “Sika, sebt fi’l-hadîs, ricâl isimlerinde (az) hata yapmıştır.”, Nesâî (ö. 303) ise “Esbet” demiştir⁶⁷. Ayrıca Hammâd b. Seleme (ö. 146) Tayâlisî’ye: “Eğer hadîs öğrenmek istiyorsan Şu’be’nin derslerine devam et!”, Hammâd b. Zeyd (ö. 179) “Eğer Şu’be bana muvafakat ediyorsa başkasının muhalefetini umursamam, eğer Şu’be bana herhangi bir şeyde muhalif ise hemen o şeyi terkederim. Çünkü o bir hadîsi birkaç kez semâ etmeden almazdı.”⁶⁸, İbn Ebî Hayseme (ö. 276) Şu’be’nin “Kimden bir hadîs rivâyet etmişsem muhakkak onun yanına birden fazla gitmişimdir.”⁶⁹ sözünü rivâyet ederek bu işte onun ne kadar titiz olduğunu vurgulamıştır. Hıfz, itkân, takva ve fazilet yönünden zamanının önde gelenlerinden olan Şu’be Hicri 160 yılında 77 yaşında iken Basra’da vefat etmiştir⁷⁰. Kütüb-ü Sitte imamlarının hepsinin rivâyetlerini tahrîc etmiş olduğu Şu’be’nin tevsîki üzerinde ittifak vardır.

e. Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204)

Aslen fârisî olan Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, Şu’be ve birçok hadîs âliminden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî, Büндâr (ö. 252) gibi imamlar ve birçokları rivâyet etmişlerdir⁷¹. Amr b. Alî el-Fellâs (ö. 249), İbnü’l-Medînî, İbn Mehdî (ö. 198), İbn Sa’d, İclî, Nesâî gibi âlimler onun hakkında “Sika, me’ mûn, esdeku’n-nâs, ondan daha hâfızını görmedim, kesîru’l-hıfz...” gibi ta’dîl lafızları kullanmışlardır⁷². Hadîs Târîhi’nde ilk Müsned’in müellifi olarak bilinen⁷³ Tayâlisî hicri 203 senesinde 92 yaşında iken Basrâ’da vefat etmiştir⁷⁴. Mevsûkiyeti hususunda herhangi bir olumsuz kanaat bulunmamaktadır.

Buraya kadar verilen değerlendirmelerden hareketle Tayâlisî’nin râvîlerinin sika olduğu söylenebilir.

1.1.1.1.1. Ahmed b. Hanbel’in râvîleri

Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde bulunan bu hadîsin⁷⁵ isnâdındaki râvîler şunlardır: İbn Abbâs → Mücâhid → Mansûr → Şeybân → Hüseyin → İbn Hanbel.

66) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’l-Ta’dîl*, IV, 370; İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, III, 168.

67) İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, III, 167-68.

68) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’l-Ta’dîl*, IV, 369-70.

69) İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, III, 169.

70) İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 446.

71) Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XI, 401-03.

72) İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 299; İclî, *Sikât*, I, 427; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’l-Ta’dîl*, IV, 111-13; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 275-76; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XI, 401-08; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, IX, 378-84; İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, III, 22-24.

73) Mûsâ b. Abdillâh Hacı Halîfe Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zünûn an Esâmi’l-Kutub ve’l-Fünûn*, (thk. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge), I-II, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût, trsz., II, 1679.

74) İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 299.

75) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, I, 225.

a. Mansûr b. el-Mu'temir b. Abdillâh (ö. 132)

Kûfeli ve tâbiûnun küçükleri tabakasından olan Mansûr b. el-Mu'temir b. Abdillâh b. Rebîa'nın künyesi Ebû Attâb'tır. el-Mu'temir b. Attâb b. Ferkat es-Sülemî de denilmektedir. Mücâhid, Hasanü'l-Basrî (ö. 110), İbrâhîm en-Nehâî ve daha birçoklarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Şeybân b. Abdirrahmân, Cerîr, Ubeyde ve birçokları rivâyette etmiştir⁷⁶. Ebû Dâvud, Süfyân es-Sevrî, İbn Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zur'â, Ebû Hâtîm ve İclî onun sika olduğunu ifade etmişlerdir⁷⁷. Münekkît âlimlerin ittifakla ta'dîl ettiği Mansûr hicri 132 yılında vefat etmiştir⁷⁸.

b. Şeybân b. Abdirrahmân et-Temîmî (ö. 164)

Etbâut-tâbiûnin büyüklerinden olan Şeybân b. Abdirrahmân et-Temîmî Kufe'de bir müddet yaşadktan sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Mansûr b. el-Mu'temir ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Hüseyin b. Muhammed, Ebû Hanîfe (ö. 150) ve birçokları rivâyette etmiştir⁷⁹. Hakkında Yahyâ b. Ma'în (ö. 233), İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesâî, Tirmizî (ö. 279), Bezzâr (ö. 292), İbn Şâhin (ö. 385) "Sika" demiş, Ebû Hâtîm "Hasenu'l-hadîs, sâlih, yukteb hadîsuhu ve lâ yuhteccu bihi", İbn Hirâş ise "Sadûk" demiştir⁸⁰. Şeybân Bağdat'ta hicri 164 yılında vefat etmiştir⁸¹.

Ebû Hâtîm ve İbn Hirâş'ın Şeybân'ı "Hasenu'l-hadîs ve sadûk" makamında tavsif etmelerine dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Nitekim bu âlimler cerh ta'dîl'de müteşeddît ulemâdandır⁸². Bununla birlikte cerh ta'dîl ulemâsının genelinin hatta içlerinde müteşeddît diye bilinen Yahyâ b. Ma'în ve Nesâî'nin⁸³ Şeybân'ı sika olarak tavsif etmiş olmaları önemlidir. Sonuç olarak Şeybân'ın güvenilir bir râvî olduğunu söyleyebiliriz.

c. Hüseyin b. Muhammed et-Temîmî (ö. 213)

Etbâut-tâbiûnin küçüklerinden olan Hüseyin b. Muhammed b. Behrâm et-Temîmî, Şeybân ve daha başkalarından rivâyette etmiş, kendisinden de İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe

76) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 546-49.

77) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 456; İclî, *Sikât*, II, 299; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 177-79; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 473-74; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 546-54; Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rîfeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*, (Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, Cidde, 1413/1992, II, 297; a.m.lf., *Siyeru A'lâm*, V, 402-12; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 424-26.

78) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 456.

79) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 592-94.

80) İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 498; İclî, *Sikât*, I, 462; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 355-56; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 449; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 271-73; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 592-97; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 194-95.

81) İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 498.

82) Zehebî, *el-Mûkiza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrût, 1425, s. 83.

83) Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay el-Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru's-Selâm, Kâhire, 2009, s. 275.

(ö. 235), Zühîlî (ö. 258) ve birçokları rivâyette bulunmuşlardır⁸⁴. Hakkında İbn Sa'd (ö. 230), Muhammed b. Mes'ûd (ö. 247), İclî (ö. 261), İbn Hibbân (ö. 354), İbn Kâni' (ö. 351) "Sika", İbn Numeyr (ö. 234) "Sadûk", Nesâî (ö. 303) ise "Leyse bihî be's" demiştir⁸⁵. Müteahhir ulemâdan Zehebî "Hâfız"⁸⁶, İbn Hacer ise "Sika" demiştir⁸⁷. Hüseyin Bağdat'ta yaşamış, hicri 213 yılında vefat etmiştir⁸⁸.

Cerh ta'dil ulmasının genelinin tevsik ettiği Hüseyin güvenilir bir râvîdir.

d. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241)

Hicri 164 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî aslen Mervlidir⁸⁹. Hakkında hüccet, sika, hâfız, imam, fakîh ve daha birçok övgü dolu ifadeler bulunan⁹⁰ Ahmed b. Hanbel hadîs tarihinde önemli ve özel muhaddislerden biridir. H. 241 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir⁹¹. İbn Hanbel'in mevsûkiyeti konusunda cerh ta'dil imamları ittifak etmişlerdir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler neticesinde bu isnâdın râvîlerinin sika olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.1.2. Tâvus b. Keysân'dan gelen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

İbn Abbâs → Tâvus yoluyla gelen tarîklerin içerisinde en erken kaynak olan Veki' b. Cerrâh'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin isnâdlarını inceleyeceğiz.

---

84) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 471-72.

85) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 340; İclî, *Sikât*, I, 303; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 471-74; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, X, 216-17; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 110-11.

86) Zehebî, *el-Kâşif*, I, 335.

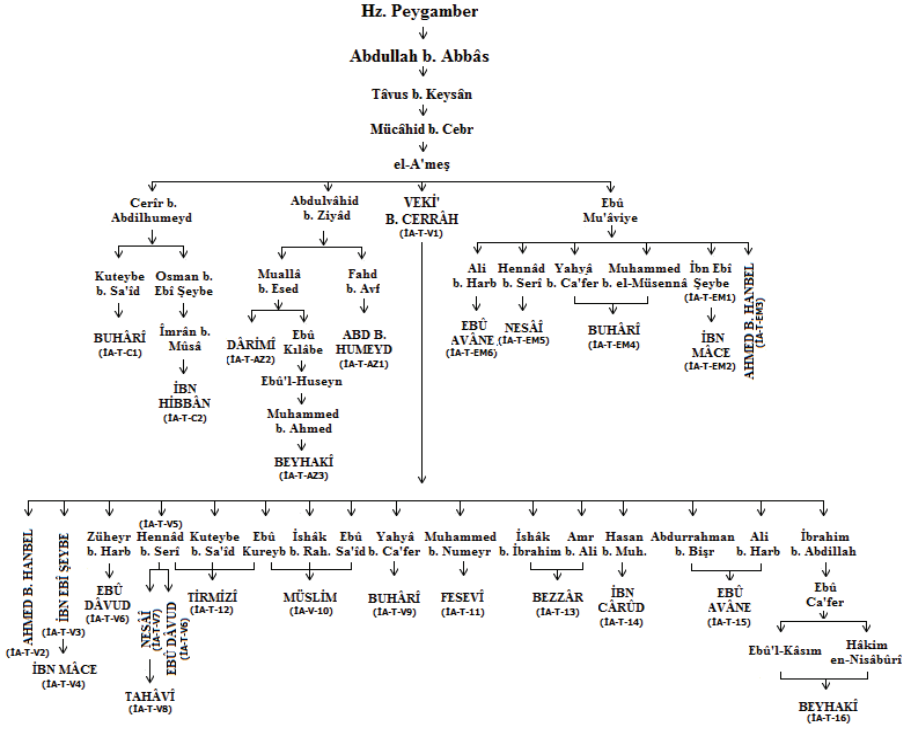
87) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 179.

88) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 110-11.

89) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 437-42.

90) İclî, *Sikât*, I, 194-96; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 68-70; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 18; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 437-70; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 70-73; Muhammed Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîsçiler*, (çev: Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 371-73.

91) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 72.

AHMED B. HANBEL
(1A-T-A2)

↓

İBN EBÎ ŞEYBE
(1A-T-V3)

↓

İBN MÂCE
(1A-T-V4)

Zühre
b. Harb b. Seri b. Sa'id b. Kureyb b. Rah. Sa'id b. Ca'fer b. Numeyr

↓

EBÛ DÂVUD
(1A-T-V6)

Hennâd
b. Serî b. Sa'id b. Kureyb b. Rah. Sa'id b. Ca'fer b. Numeyr

↓

NEŞÂİ
(1A-T-V7)

Kuteybe
b. Sa'id b. Kureyb b. Rah. Sa'id b. Ca'fer b. Numeyr

↓

TİRMİZÎ
(1A-T-V8)

Ebû
İshâk b. Rah. Sa'id b. Ca'fer b. Numeyr

↓

MÛSLİM
(1A-V-10)

Ebû
Yahyâ b. Numeyr

↓

BUHÂRÎ
(1A-T-V9)

Muhammed
b. Numeyr

↓

FESEVÎ
(1A-T-11)

İshâk
b. İbrahim b. Ali b. Muh.

↓

BEZZÂR
(1A-T-13)

Amr
b. Bisr b. Muh.

↓

İBN CARÛD
(1A-T-14)

Hasan
b. Bisr b. Muh.

↓

EBÛ AVÂNE
(1A-T-15)

Abdurrahman
b. Harb

↓

EBÛ AVÂNE
(1A-T-15)

Ali
b. Harb

↓

EBÛ AVÂNE
(1A-T-15)

İbrahim
b. Abdillâh

↓

Ebû
Ca'fer

↓

Ebû'l-Kâsım
Hâkim
en-Nisâbüri

↓

BEYHAKÎ
(1A-T-16)

1.1.1.2.1. Vekî' b. Cerrâh'ın râvîleri

Kaynaklarda Vekî'nin çeşitli musannefâtının olduğu bildirilmektedir⁹². Kitâbu'z-Züh'd'de bunlardan biridir. Bu eser hicri II. yüzyıl musannefatından yani en eski literatürden olması dolayısıyla önemlidir. Eserde rivâyet şu isnâdla bulunmaktadır⁹³: İbn Abbâs → Tâvus → Mücâhid → el-A'meş → Vekî' b. Cerrâh.

a. Tâvus b. Keysân el-Yemânî (ö. 106)

Orta tâbiîn tabakasından olan Tâvus aslen Fârisîdir. Gerçek adının Zekvân olduğu Tâvus'un ise lakab olduğu rivâyet edilmektedir⁹⁴. Kendisi elli kadar sahâbîyi gördüğünü söylemiştir. Bunlar arasında Abâdile, Ebû Hureyre (ö. 57/59), Hz. Âişe (ö. 57), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/48/50), Zeyd b. Erkam (ö. 66/68), Sürakâ b. Mâlik (ö. 24'ten sonra), Safvân

92) Kitâbu't-Tefsîr için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, I, 461. Kitâbu'z-Züh'd için bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1422; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadîs Literatürü*, (çev: Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 70. Hadîs Cüz'ü için bkz. Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri ve Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 54. el-Musannef için bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 195. Kitâbu's-Sünen için bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 290. Fedâilü's-Sahâbe'si için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 86.

93) Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbu'z-Züh'd*, (thk. Abdurrahman Abdulcabbâr el-Ferivâî), I-III, Dârü's-Sumey'î, Riyâd, 1415/1994, III, 759 (hd. no: 444).

94) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 287.

b. Ümeyye (ö. 41/42) gibi sahâbîlerden ve bunlardan başka tâbîlerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de oğlu Abdullah (ö. 136), Vehb b. Münebbih (ö. 114), Zührî (ö. 124), Mücâhid ve daha birçokları rivâyette bulunmuştur⁹⁵.

Onunla ilgili İbn Abbâs; “Kanaatimce Tâvus ehl-i cennettir.”, Kays b. Sa’d (ö. 100), “Tâvus bizim aramızda Basrâ’daki İbn Sîrîn gibidir.”⁹⁶ şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Münekkit âlimler tarafından Tâvus ittifakla sika kabul edilmektedir. Bunlar arasında İbn Ma’in, Ebû Zur’â, İclî, İbn Hibbân bulunmaktadır⁹⁷. Tâvus, hicri 106 yılında Mekke’de hac yaptığı sırada vefat etmiştir⁹⁸.

b. Veki’ b. Cerrâh b. Melîh (ö. 197)

Etbâu’t-tâbiîn tabakasından imâm, hâfız ve Irak’ın muhaddisi olarak tavsîf edilen Veki’ b. Cerrâh hicri 128 veya 129 yılında Kûfe’nin Feyd bölgesinde dünyaya gelmiştir⁹⁹. Hişâm b. Urve (ö. 145/146), el-A’mes, Evzâî (ö. 157), Cerîr b. Hâzım (ö. 170), Süfyân es-Sevrî, Şu’be, İsrâîl ve daha birçoklarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, İbn Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Humeydî, Alî b. Medîni, İbn Ma’in, İshâk b. Râhûye (ö. 238), Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (ö. 235), Ebû’l-Hasen Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 239), Züheyr b. Harb (ö. 234), Hennâd b. Serî (ö. 243), Kuteybe b. Sa’îd (ö. 240), Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ (ö. 247), Ebû Sa’îd el-Eşec (ö. 257), Hasen b. Muhammed ez-Zaferânî (ö. 260), Abdurrahman b. Bişr (ö. 260), Ali b. Harb (ö. 265), Yahyâ b. Ca’fer (ö. 243), Muhammed b. Numeyr (ö. 234), Yûsuf b. Mûsâ (ö. 253), İbrâhîm b. Abdillâh (ö. 239), İshâk b. İbrâhîm (ö. 237), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249) ve daha birçokları rivâyette bulunmuştur.

Veki’ hadîs ve fıkıh sahasında otoritelerden biridir. Talebesi Ahmed b. Hanbel onun hakkında “Hâfız, fakîh, İbn Mehdî’den daha hâfız, hiç kimse onun hakkında tenkît ifadeleri kullanmamıştır, kendi zamanında müslümanların imamı idi, onun musannefâtı size yeter.” şeklinde ifadeler kullanmıştır¹⁰⁰. Yine bir başka talebesi olan Yahyâ b. Ma’in “Sika, sebt, hâfız, fakîh, onun gibisini görmedim, İbn Mübârek’den daha hâfız.” demiştir¹⁰¹. İbn Sa’d “Sika, âlim, me’mûn, kesîru’l-hadîs, hüccet”¹⁰², İclî “Sika, fakîh, hâfız.”¹⁰³, İbn Hibbân “Hâfız, mutkîn.”¹⁰⁴, Ya’kûb b. Şeybe (ö. 262) “Hayırlı, fazîletli ve hâfızdı.”

95) Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XIII, 357-59.

96) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 100.

97) İclî, *Sikât*, I, 477; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 500-01; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 391; Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, (thk. Zekeriyâ Umeyrât), I-IV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998, I, 69-70; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 287.

98) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 102.

99) Zehebî, *Siyeru A’lâm*, IX, 141.

100) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 38; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 722-23.

101) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 38-39; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 723.

102) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 517.

103) İclî, *Sikât*, II, 341.

104) İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 562.

İshâk b. Râhûye “Hâfız”¹⁰⁵ gibi ta’dîl lafızları kullanmıştır. Cerh ta’dîl ulemâsının geneli tarafından tevsîk edilen Veki’, Hicri 197 yılında hac dönüşünde, Muhammed b. Hârûn er-Reşîd’in (ö. 198) hilafeti sırasında Feyd’de vefat etmiştir¹⁰⁶.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler çerçevesinde bu isnâdın râvîlerinin sika olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.1.2.2. İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel’in râvîleri

Tâvus yoluyla gelen rivâyetin yer aldığı diğer en kadîm kaynaklar ise İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’i¹⁰⁷ ile Ahmed b. Hanbel’in Müsned’idir¹⁰⁸. Rivâyetin bu eserde yer alan isnâdı ve râvîleri şöyledir: İbn Abbâs → Tâvus → Mücâhid → el-A’meş → Veki’ ve Ebû Mu’âviye → İbn Hanbel ve İbn Ebî Şeybe.

a. Ebû Mu’âviye Muhammed b. Hâzım (ö. 195)

Küfeli olan Muhammed b. Hâzım hicri 113 yılında doğmuş, 195 yılında vefat etmiştir¹⁰⁹. Künyesi Ebû Mu’âviyedir. el-Â’meş, Şu’be ve birçoklarından hadîs almış, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Yahyâ b. Ca’fer (ö. 243), Hennâd b. Serî (ö. 243), Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252), Alî b. Harb (ö. 265) ve daha birçokları rivâyet etmiştir¹¹⁰.

Hakkında İclî “Sika, İrcâ görüşündedir.”¹¹¹, Ya’kûb b. Şeybe “Sikâttandır, bazen tedlîs yapar, İrcâ görüşündedir.”, Ebû Dâvud bir defasında “Mürciîydi.”, başka bir defasında ise “Kûfe’deki Mürciîlerin reisi idi.”, Nesâî “Sika”, İbn Hirâş “Sadûk, el-A’meş’in hadîslerinde sikadır, bunun dışındakilerde ise ızdırâb vardır.”¹¹², İbn Hibbân “Hâfız, mutkin fakat Mürciî idi.”¹¹³, İbn Sa’d “Sika, kesîru’l-hadîs, tedlîs yapar ve Mürciî idi”¹¹⁴, Ebû Hâtım “el-A’meş’in hadîslerinde Süfyân’dan sonra en sağlam kişidir.”¹¹⁵ demişlerdir.

Görüldüğü üzere cerh ta’dîl âlimlerinin geneli yakını Ebû Mu’âviye’yi tevsîk ederken özellikle el-A’meş’ten rivâyetlerinin güvenilirliği üzerinde ise ittifak etmişlerdir. Ebû Hâtım, İbn Hirâş, Veki’ ve Yahya b. Ma’in bu görüştedir. Alî b. Medînî hocası Ebû Mu’âviye’dan 1500 hadîs yazdıklarını, bunların içerisinde 450 kadarının el-A’meş’ten

105) İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VI, 726.

106) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 517.

107) Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), I- XXVI, Dâru’l-Kible, Beyrût, 1437/ 2006, VII, 460 (hd. no: 12171).

108) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 225.

109) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 515.

110) Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXV, 124-27.

111) İclî, *Sikât*, II, 236.

112) İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, V, 557.

113) İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 442.

114) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 515.

115) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’l-Ta’dîl*, VII, 248.

öğrendiği hadîsler olduğunu söylemektedir¹¹⁶. Şebâbe b. Süvâr (ö. 204/206) Şu'be'nin yanındayken Ebû Mu'âviye gelince, "Bu şahıs el-A'meş'in arkadaşıdır, onu iyi tanıyın!" diyerek Şu'be'nin Ebû Mu'âviye'ye bu konuda göstermiş olduğu güveni nakletmektedir¹¹⁷.

Ebû Mu'âviye'nin tenkît edildiği iki nokta vardır: Birincisi ızdırâbu'l-hadîs olduğu. Talebesi Ahmed b. Hanbel onun Hişâm b. Urve'den (ö. 146) naklettiği hadîslerden bazı-sını ref' etmesini buna gerekçe göstermektedir. Diğeri ise Mürciî olduğu. Müteahhir ulemâdan Zehebî ve İbn Hacer, Ebû Mu'âviye'nin özellikle el-A'meş'in hadîslerinde sika ve esbet olduğunu ancak hakkında Mürciî iddiası bulunduğunu ifade etmişlerdir¹¹⁸. Cerh ve ta'dîlin tarihinde birçok kişi "İrcâ"dan ötürü tenkît edilmiştir¹¹⁹. Bunun sebebinin "İrcâ" kelimesinin kapsadığı anlamdan¹²⁰ kaynaklanabilmektedir. Ayrıca Zehebî'nin "İrcâ ulemâdan pek çok kişinin mezhebidir. Dolayısıyla Mürciî olanlara karşı suçlayıcı ve aşırı bir tavır takınılmamalıdır." sözü önemli bir tespittir¹²¹. Bid'atçı râvîlerin rivâyetlerinin güvenilirliği meselesi hadîs ilminde ihtilaflı ve dikkat edilmesi gereken bir konu olmakla birlikte ulemânın ekserisi mezhebinin dâisi olmayan ve fıskâ müncer olan bid'atçı râvîlerin hadîslerinin kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir¹²². Mevzûmuz olan rivâyetin içerdiği anlamın Mürcie'nin itikadi görüşleri ile ilgili olmaması ve el-A'meş'ten gelen – cerh ta'dîl ulemâsının sağlamlığı üzerinde ittifak ettiği – rivâyetlerinden biri olması neticesinde Ebû Mu'âviye'nin bu rivâyette güvenilir olduğunu söyleyebiliriz.

116) Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 215; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 557.

117) İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 247.

118) Zehebî, *el-Kâşif*, II, 167; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 157.

119) Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, s. 352.

120) İbn Hacer "İrcâ'nın "Te'hîr" anlamına geldiğini ve iki kısım olduğunu söylemiştir: Birinci kısım: Hz. Osman'dan sonra birbirleriyle savaşıyor iki müslüman grubtan hangisinin haklı olduğu görüşünü te'hîr etme. İkinci kısım: Büyük günah işleyen ve farzları terk eden kişinin ateş ehli olacağı ile ilgili görüşü te'hîr etme yani işi Allah'a havale etme. Çünkü imân ikrar ve itikâttan ibarettir ve amellerin terki ona zarar vermez. *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Fethu'l-Bârî ile birlikte basım), (thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Feyhâ, Dimaşk, 1421/2000, s. 646. Şehristânî de İrcâ'nın iki manasının olduğunu söylemektedir: Birincisi, amelin niyet ve inançtan sonraya bırakılması. İkincisi ise büyük günah işleyenlere ümit vermek. Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1404, I, 138. Ayrıca Mürcie ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abdulkâhîr b. Tâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak ve Beyâni'l-Firkati'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1977, s. 190-95. İrcâ kelimesi bazen de amellerin imana dâhil olmadığı ve artıp eksilmenin olmayacağına inanılan hakkında kullanılmaktadır ki Ebû Hanîfe ve ona tabi olanlar gibi. Halbuki muhaddislerin çoğu bunun tam aksini yani amelin imana dâhil olduğunu ve imanın artıp eksileceğine inanmaktadırlar. Kimi muhaddislerce bu iman hakkında kendileri gibi düşünmeyenler "Mürciî" şeklinde tavsif edilmişlerdir. Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, s. 327.

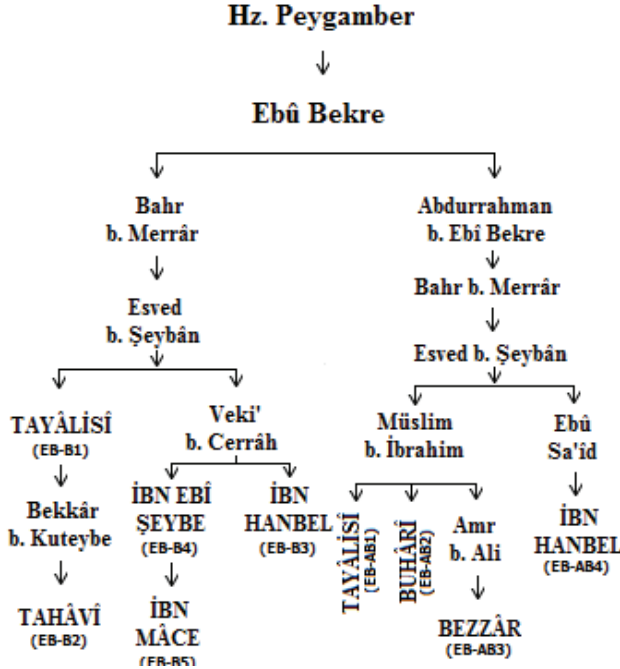
121) Abdüssettâr Abdulhamîd el-Kudsî, "Bid'atçının Rivâyeti", (Çev: Salâhaddin Polat), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 3, s. 404.

122) İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 549. Buhârî de fıskâ müncer ancak mezhebinin dâisi olmayan bid'atçı râvîlerin hadîslerinin kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. İbn Hacer Buhârî'nin bid'atçı ad edilerek cerhe maruz kalması kişinin rivâyetini aldığını belirtmektedir. Bunlardan on biri Mürciî olmakla tenkît edilmiştir. Bkz. a. mlf, a.g.e., 647-48.

b. Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (ö. 235)

Künyesi Ebû Bekr olan İbn Ebî Şeybe'nin asıl ismi Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe'dir. Hicri 159 yılında doğan İbn Ebî Şeybe 235 yılında vefat etmiştir¹²³. Kûfe asıllı olan İbn Ebî Şeybe'nin hadîs alanında el-Musannef adlı meşhûr eserinin yanında Tefsîr ve daha başka alanlarda eserleri vardır¹²⁴. Veki', Ebû Mu'âviye, İbnü'l-Mübârek, İbn Numeyr, İbn Mehdî, el-Kattân, İbn Uyeyne ve birçok kişiden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Buhârî, Müslim (ö. 261), İbn Mâce (ö. 273), Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'â, Ebû Hâtim, Ya'kûb b. Şeybe, Ebû Ya'lâ ve daha birçok kişi rivâyette bulunmuştur. Cerh ta'dî ulemâsının geneli İbn Ebî Şeybe'yi tevsik etmiştir. İclî, Ebû Hâtim, Ebû Zur'â, İbn Hirâş, Amr b. Ali, İbn Kâni' (ö. 351) bunlardandır¹²⁵.

Buraya kadar verilen değerlendirmelerden hareketle İbn Abbâs yoluyla gelen bu rivâyetin râvîlerinin adil ve zâbit olduğu yani güvenilir olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Ebû Bekre'den Gelen Rivâyetler**1.2.1. Ebû Bekre'den gelen rivâyetlerin sened ağı**

123) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 538; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 636-37.

124) Bkz. Nihat Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef'i*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1998, s. 56-63.

125) İclî, *Sikât*, II, 57; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 66-70; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 636-37.

1.2.1.1. Ebû Bekre'den gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

Yukarıda tabloda görüldüğü üzere Ebû Bekre'den gelen rivâyetler birçok kola ayrılmıştır. Dolayısıyla bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli Tayâlisî ile Ahmed b. Hanbel'in isnâdını inceleyeceğiz.

1.2.1.1.1. Tayâlisî'nin râvîleri

Tayâlisî'nin Müsned'inde bulunan bu hadîsin¹²⁶ isnâdındaki râvîler şunlardır: Ebû Bekre → Bahr → Esved → Tayâlisî.

a. Ebû Bekre es-Sekaffî (Nufey' b. Hâris ö. 51)

Habeşli olan Ebû Bekre'nin asıl ismi Nufey' b. Hâristir. Ona İbn Mesrûh (ya da Mesrûk) da denilmektedir¹²⁷. Hicretin sekizinci yılında Tâif muhasarasında, Taif kalesinden bir makara vasıtasıyla sarkıp kaçarak Müslümanlara katıldı¹²⁸. Hz. Peygamber'den rivâyette bulunan Ebû Bekre'den oğlu Abdurrahmân b. Ebî Bekre (ö. 96), Hasanu'l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110), İbrâhîm b. Abdurrahmân b. Avf (ö. 95/96) Ahnef b. Kays (ö. 67/72) ve daha birçokları ile birlikte torununun oğlu Bahr b. Merrâr'da onu görmemesine rağmen rivâyette bulunmuştur¹²⁹. Ebû Bekre Basra'da H. 51 veya 52'de vefat etmiştir¹³⁰. Ebû Bekre'nin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'in de 139¹³¹, Buhârî'de 45, Müslim'de ise 18 rivâyeti bulunmaktadır. İbn Hazm (ö. 456), Ebû Bekre'nin Bâki b. Mahled'in (ö. 276) müsnedinde yer alan rivâyetlerinin 132 olduğu ve hadîs rivâyetinde bulunan sahâbîlerden ashâbu'l-mi'e (yüz ile ikiyüz arasında rivâyet edenler) içinde olduğunu söylemiştir¹³².

b. Bahr b. Merrâr (ö. ?)

Basralıdır. İsmi Bahr b. Merrâr b. Abdurrahmân b. Ebî Bekre es-Sekaffî'dir. Doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte küçük tâbiîn tabakasının mu'âsıridir. Dedesi Abdurrahman b. Ebî Bekre (ö. 96) ve Hakem b. el-'Arec (ö. ?)'den ve mülâki olmamasına rağmen dedesinin babası Ebû Bekre'den rivâyet etmiştir. Kendisinden de Esved b. Şeybân (ö. 160), Şu'be, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Hammâd b. Zeyd rivâyette bulunmuşlardır¹³³.

126) Tayâlisî, *Müsned*, II, 198.

127) İbn Abdülberr, *el-İstîâb*, IV, 1530; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 334.

128) İbn Sa'd, *Tabakât*, 2002, IX, 15; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 5.

129) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 6.

130) İbn Abdülberr, *el-İstîâb*, IV, 1531; İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 16; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 9.

131) Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 35-52.

132) Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endülüsî, *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât ve mâ li külli Vâhidin minhum mine'l-Aded*, (thk. Mis'ad Abdulhamid es-Sa'denî), Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, trsz., s. 36.

133) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 14-15.

Ali b. Medfîn'nin naklettiğine göre Yahyâ el-Kattân Bahr'in ismini zikredince hakkında övgüde bulunmuş ve "Ebû Bekre'nin evlatlarının en kıdemlisidir" demiştir¹³⁴. Ayrıca onun hakkında Yahyâ b. Ma'în "Sika", Nesâî "Leyse bihî be's"¹³⁵, Yahyâ el-Kattân "Onu gördüğümde hadîsleri karıştırıyordu (hafızası bozulmuştu)"¹³⁶, İbn Adiy (ö. 365) "Münker hadîsinin olduğunu bilmiyorum. Yahyâ el-Kattân'ın 'hadîsleri karıştırıyordu' şeklindeki ifadesinin haricinde mütekaddiminden onu taz'if edenine rastlamadım."¹³⁷, Nesâî "Ömrünün sonlarında hafızası bozuldu."¹³⁸, İbn Hibbân "Ömrünün sonlarında ihtilât vâki oldu ve ne rivâyet ettiğini bilemez hale geldi."¹³⁹ demiştir.

Bahr b. Merrâr'ın sika bir râvî ve kaynaklara aksetmiş sadece birkaç rivâyetinin olduğunu ve de ömrünün sonlarına doğru hafızasının bozulduğunu söyleyebiliriz. Bahr'ın dedesinin babasını idrâk etmediği halde bu hadîsi ondan rivâyet etmiş olmasını da ilave etmek gerekmektedir. Ancak aynı rivâyeti Bahr dedesi vâsıtası ile de rivâyet etmiştir. Rivâyet bu yolla munkatî'dir. Rivâyetin metninde bir değişiklik olmamasına rağmen Bahr'ın dedesinin babasından vasıtasız olarak rivâyette bulunması akıllara bu rivâyetin Bahr'ın ömrünün sonlarına doğru olduğunu getirmektedir. Zira Bahr, yaşamının sonlarına doğru ihtilata maruz kalmış ve isnâdda inkita' yapmıştır. Bahr'ın bu rivâyetin haricinde başka hiçbir rivâyette vasıtasız bir şekilde dedesinin babasından rivâyette bulunmamış olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

c. Esved b. Şeybân es-Sedûsî (ö. 165)

Künyesi Ebû Şeybân olan Esved Basralıdır. Hicri 165 yılında vefat etmiştir. Bahr b. Merrâr, Hasanü'l-Basrî, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114) ve birçok kişiden rivâyet etmiş kendisinden de Tayâlisî, Veki', Ebû Sa'îd Mevlâ Benî Hâşim (ö. 197), Müslim b. İbrâhîm (ö. 222), İbn Mehdî, İbnu'l-Mübârek ve birçok kişi rivâyet etmiştir¹⁴⁰. Abdullah b. Os-mân Abdân (ö. 221), İbn Ma'în, İbn Hanbel, İclî, İbn Hibbân, Zehebî, İbn Hacer onun "Sika"¹⁴¹, Ebû Hâtim ise "Sâlihu'l-hadîs"¹⁴² olduğunu söylemiştir. Esved b. Şeybân'ın güvenilirliği hususunda cerh ta'dîl imamları ittifak hâlinindedir.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler neticesinde Tayâlisî'nin râvîlerinin sika olduğu söylenebilir.

134) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 419.

135) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 394.

136) Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 110.

137) İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 236.

138) İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, I, 136.

139) İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi), Dâru's-Semiî, Riyâd, 1420/2000, I, 100.

140) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 244-25.

141) İclî, *Sikât*, I, 228; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 129; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 251; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 76.

142) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 294.

1.2.1.1.2. Ahmed b. Hanbel'in râvileri

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bulunan bu hadîsin¹⁴³ isnâdındaki râvîler şunlardır: Ebû Bekre → Abdurrahmân → Bahr → Esved → Ebû Sa'îd → Ahmed b. Hanbel.

a. Abdurrahmân b. Ebî Bekre (ö. 96)

Hicri 14'de doğmuştur ve Basra'da İslâm üzere hayata gözlerini açan ilk çocuktur. Sahâbî Ebû Bekre'nin oğlu ve tâbîînün büyüklerinden olan Abdurrahmân b. Ebî Bekre hicri 96 senesinde vefat etmiştir¹⁴⁴. Babası, Hz. Ali (ö. 40), Abdullah b. Amr (ö. 65), Esved b. Serî' (ö. 42) ve el-Eşecü'l-Asrî'den (ö. ?) rivâyette bulunmuş, kendisinden de torunu Bahr b. Merrâr, Muhammed b. Sirîn, Katâde gibileri rivâyette bulunmuştur¹⁴⁵. İbn Sa'd, İclî, İbn Hibbân, İbn Hacer onun "Sika" olduğunu söylemişlerdir¹⁴⁶. Hakkında sadece ta'dîl ifadeleri bulunan Abdurrahmân b. Ebî Bekre'nin güvenilir biri olduğu açıktır.

b. Ebû Sa'îd Mevlâ Benî Hâşim (ö. 197)

Etbâu't-tâbîînün küçüklerinden olan Ebû Sa'îd'in asıl ismi Abdurrahmân b. Abdillah b. Ubeyd el-Basrî'dir. Künyesi Ebû Sa'îd'dir. Esved b. Şeybân, Hammâd b. Seleme, Şu'be b. Haccâc ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel ve birçok kişi rivâyet etmiştir¹⁴⁷.

Yahyâ b. Ma'în, Beğavî (ö. 317), Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360), Dârekutnî (ö. 385) onun "Sika", olduğunu Ebû Hâtim ise hakkında "mâ kâne bihî be's (onda herhangi bir problem yok)" demiştir¹⁴⁸. İbn Hanbel'in kanaatine gelince; Ebû Hâtim'in aktardığına göre İbn Hanbel'in ondan razı olduğu, İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzecânî'nin nakline göre "Sika" gördüğü, Ukayli'nin (ö. 322) aktardığına göre onun "çok hata yaptığı", el-Kabbânî'den (ö. 289) gelen bilgiye göre ise ondan razı olmadığı şeklindedir¹⁴⁹. Müteahhir ulemâdan Zehebî onun "Sika"¹⁵⁰, İbn Hacer ise "Sadûk, bazen hata yapar"¹⁵¹ olduğunu söylemiştir.

143) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 35.

144) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 189.

145) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 5.

146) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 189; İclî, *Sikât*, II, 73; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 77; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 474.

147) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 217-18.

148) Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în, *Târîhu İbni Ma'în (Rivâyetu Osman ed-Dârimî)*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dmeşk, 1400, IV, 327; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 254; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 76.

149) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 254; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 383; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 76.

150) Zehebî, *el-Kâşif*, I, 63.

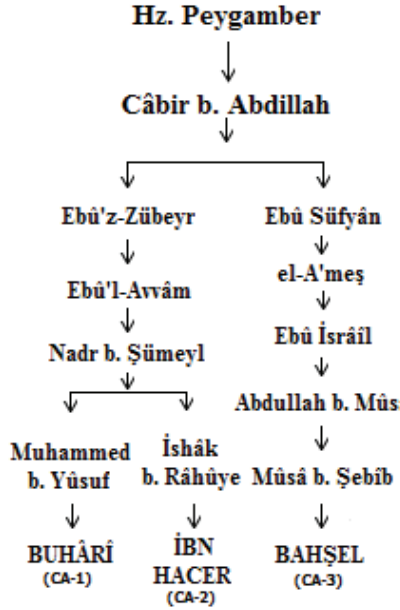
151) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 487.

Ebû Sa'îd ile ilgili cerh ta'dîl ulemâsının genel olarak tevsîk edici görüşleri olmakla birlikte talebesi Ahmed b. Hanbel'den gelen rivâyetler onun hakkında net bir şey söylenmesini zorlaştırmaktadır. Ancak İbn Hanbel'den gelen rivâyetlerin birbirleriyle çelişkili olması en azından onun sika-sadûk arası bir mevkiye olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebû Sa'îd'in Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce gibi Kütüb-ü Sitte müelliflerinin rivâyetlerine yer vermiş olduğu bir râvî olduğu da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Verilen bilgiler ışığında Ebû Bekre'den gelen isnâdların râvîlerinin sika olduğu görülmektedir.

1.3. Câbir b. Abdillâh'dan Gelen Rivâyetler

1.3.1. Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetlerin sened ağı

1.3.1.1. Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta'dîl açısından incelenmesi

Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetlerin sened ağına ait tabloda görüldüğü üzere Câbir'den gelen rivâyetler iki kola ayrılarak Buhârî¹⁵², Bahşel¹⁵³ ve İbn Hacer¹⁵⁴ tarafın-

152) Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1409/1989, s. 256 (hd. no: 735).

153) Ebû'l-Hasen Bahşel Eslem b. Sehl er-Rezzâz el-Vâsitî, *Târihu Vâsit*, (thk. Kurkîs Avvâd), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1406/1986, s. 250.

dan tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli olan Buhârî'nin isnâdını inceleyeceğiz.

1.3.1.1.1. Buhârî'nin râvîleri

Bu rivâyet Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred adlı eserinde bulunmaktadır. Bu rivâyetin isnâdındaki râvîler şunlardır: Câbir → Ebû'z-Zübeyr → Ebû'l-Avvâm → Nadr → Muhammed → Buhârî.

a. Câbir b. Abdullah b. Amr b. Harâm b. Sa'lebe (ö. 78)

Hicretten 16 yıl önce dünyaya gelen Câbir, Medine'nin Hazrecoğullarının Benî Seleme kabilesindedir¹⁵⁵. Medine'nin müftüsü olarak nitelendirilen¹⁵⁶ Câbir'in, Mescid-i Nebî'de eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü bir ilim meclisi vardı¹⁵⁷. Öğrencisi Süleymân b. Kays burada dinlediği hadisleri yazarak bir sahife oluşturmuş ve bu sahifeyi rivâyet etmiştir¹⁵⁸. Ayrıca Abdullah b. Muhammed b. Akîl, Hasanü'l-Basrî, Ebu'z-Zübeyr, Mücâhid, Katâde, Şa'bî, Vehb b. Münebbih gibi birçok talebesi de ondan hadis yazmıştır¹⁵⁹. Kendisinin de hac ile alakalı küçük bir risalesinin olduğu rivâyet edilmektedir¹⁶⁰. Hz. Peygamber zamanında yaşının küçük olması, büyük sahâbîlerin döneminde ve sonrasında uzun süre yaşaması onun çok hadis öğrenip, öğretmesini sağlamıştır. 1540 rivâyeti hadis külliyyatında yer almış ve böylelikle muksirûn arasında sayılmıştır. Rivâyet ettiği hadislerin 60 kadarı Sahîhân'da müştereken, 26'sı yalnız Buhârî'de, 126'sı ise yalnız Müslim'de bulunmaktadır¹⁶¹. Hicri 78 (74 veya 77) yılında 94 yaşında iken Medine'de vefat etmiştir. Cenaze namazını Ebân b. Osman kıldırmıştır¹⁶². Bu rivâyeti Câbir'in başka bir sahâbîden aldığı muhtemeldir. Ancak sahâbe mürseli daha önce de zikrettiğimiz gibi makbuldür.

b. Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Kureşî (ö. 126)

H. 42 yılında doğan Muhammed b. Müslim b. Tedrus Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî orta tabiûn tabakasındandır. Câbir b. Abdullah, İbn Abbâs, İbn Ömer (ö. 73), Abdullah b. Amr, İbnu'z-Zübeyr (ö. 73), Ebu't-Tufeyl (ö. 72) gibi sahâbîlerden ve Tâvûs (ö. 106), Sa'id b.

154) İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, (thk. Sa'id b. Nâsır), I-XIX, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1419, II, 102.

155) İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 219; M. Yaşar Kandemir, "Câbir b. Abdullah", *DİA*, VI, 530.

156) Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 36.

157) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 522.

158) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 50.

159) Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, (çev. Hulûsi Yavuz), İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, 51.

160) Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 36.

161) Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, s. 165; Kandemir, "Câbir b. Abdullah", VI, 531.

162) İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 392; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 220; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 494.

Cübeyr (ö. 95), Atâ (ö. 94), Ebû Sâlih Zekvân (ö. 101), el-E'rac (ö. 117), İkrime (ö. 105) gibi tâbiilerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Ebû'l-Avvâm Abdulazîz b. Bâhilî (ö. ?), Atâ (ö. 94), Zührî (ö. 124), Eyyüb (ö. 131), el-Ameş, Hişâm b. Urve (ö. 145), Mûsa b. Ukbe (ö. 141), Şu'be, Mâlik (ö. 179) gibileri rivâyette bulunmuştur¹⁶³.

Ebu'z-Zübeyr hakkında İmam Şâfiî (ö. 204), “Onun desteğe ihtiyacı vardır”, Yahyâ b. Ma'în bir defasında “Sika”, başka bir defasında ise “Sâlihu'l-hadîs”, Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262), “Sika sadûk ve ila'd-da'af mâ huve/والى الضعف ما هو/ (onda zayıflık yoktur)”, Nesâî, “Sika”, Ali b. Medîni, “Sika, sebt”, İbn Sa'd, “Sika, kesîru'l-hadîs”, Sâcî (ö. 307), “Sadûk, huccetün fi'l-ahkâm/الأحكام حجة في الصدوق”, Süfyân b. Uyeyne, “Ebu'z-Zübeyr'in bizim yanımızdaki konumu arpa ekmeği gibidir, şayet Amr b. Dînâr'ı bulamazsak ona müracaat ederiz.”, Ebû Hâtim, “Yükteb hadîsuhû ve lâ yühteccü bih/يكتب حديثه ولا يحتج به”¹⁶⁴, Zehebî “Müdelistir”¹⁶⁵, İbn Hacer, “Sadûk illâ ennehû yüdelisu/إلا أنه يدلس” demiş¹⁶⁶, İbn Hibbân (ö. 354) ise onu Sikât'ında zikretmiştir¹⁶⁷. Yayhâ b. Ma'în ve Ebû Hâtim, Ebu'z-Zübeyr'in İbn Ömer ve Abdullah b. Amr'dan semâi'nin olmadığını söylemiştir¹⁶⁸. Ebu'z-Zübeyr'in tedlîs yapmasından ötürü tenkît edilmiştir¹⁶⁹.

Görüldüğü üzere Ebû'z-Zübeyr sika fakat müdelis bir râvîdir. Dolayısıyla rivâyetleri araştırılarak alınmalıdır.

c. Ebû'l-Avvâm Abdulazîz b. Rebi' el-Bâhilî (ö. ?)

Basralı olan Abdulazîz b. Rebi' el-Bâhilî etbâut't-tâbiînin büyüklerindedir. Künyesi Ebû'l-Avvâm'dır. Ebû'z-Zübeyr ve Atâ'dan rivâyet etmiş, kendisinden de Nadr b. Şu-meyl, Süfyân'u's-Sevrî, Vekî', Yahyâ b. Kesîr (ö. 206) ve Revh b. Ubâde (ö. 205/207) rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ b. Ma'în ve İbn Hacer onu “Sika” olarak tavsîf etmiş¹⁷⁰, İbn Hibbân Sikât'ında zikretmiştir¹⁷¹.

Hakkında fazla bilgi olmayan Ebû'l-Avvâm sika bir râvîdir.

163) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 402-405; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 380-81.

164) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 406-09, Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 381-83; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VI, 44-46.

165) Zehebî, *Kâşif*, II, 216.

166) İbn Hacer, *Takrîbu'l-Tehzîb*, II, 207.

167) İbn Hibbân, *Sikât*, V, 351.

168) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VI, 45-46.

169) İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 623.

170) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 129; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, IV, 189; a.mlf., *Takrîbu'l-Tehzîb*, I, 509.

171) İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 109.

d. Nadr b. Şumeyl el-Mâzinî (ö. 203)

Etbâu't-tâbiîn tabakasının küçüklerinden olan Nadr'ın künyesi Ebû'l-Hasen en-Nahvî'dir. Hicri 122 yılında Horasan'ın Merverrûz şehrinde doğmuş ve ailesi buradan Basra'ya göç etmiştir¹⁷². Basra'da Hadîs, Arap şiiri, nahiv ve tarih konusunda dersler almış¹⁷³, daha sonra Merv'e geri dönmüş¹⁷⁴, Merv kadılığı yapmıştır¹⁷⁵. Ebû'l-Avvâm, Hişâm b. Urve (ö. 145/146), Şu'be ve daha birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî (ö. ?), İshâk b. Râhûye, İbn Ma'în, İbnü'l-Medîni ve birçokları rivâyette bulunmuştur¹⁷⁶. İbnü'l-Medîni, Yahyâ b. Ma'în, Nesâî, İbn Hibbân "Sika"¹⁷⁷, Ebû Hâtim ve Zehebî "Sika ve Sâhibu's-Sünne"¹⁷⁸, İbn Hacer ise "Sika, sebt" olarak tavsîf etmektedir¹⁷⁹.

Görüldüğü üzere Nadr b. Şumeyl'in güvenilirliği üzerinde ittifak vardır.

e. Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî (ö. ?)

Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî'nin künyesi Ebû Ahmed el-Bîkendî'dir. Etbâu etbâi't-tâbiîn'in tabakasının büyüklerindedir. Nadr b. Şumeyl, Ahmed b. Hanbel, Veki', İbn Uyeyne ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Buhârî ve başkaları rivâyette bulunmuştur¹⁸⁰. Ebû Ya'lâ el-Halîfî (ö. 446) ile İbn Hacer onun "Sika" olduğunu söylemişlerdir¹⁸¹.

Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî'nin güvenilir bir râvî olduğu görülmektedir.

f. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256)

Hicri 196 yılında Buhâra'da doğan Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Muğîre b. Berdizbe (veya Bezdizbe) el-Buhârî küçük yaşlardan itibaren hadîs ezberlemeye başlamıştır. İlim elde etmek için birçok yer gezmiştir. Bunlar arasında Bağdat, Basra, Mısır, Dîmeşk, Mekke, Medine bulunmaktadır. Yaklaşık 1080 kişiden hadîs yazmıştır¹⁸². Kendisinden de birçok kişi rivâyette bulunmuştur. İttifakla tevsîk edilen edilen ve hadîşçilerin imamı

172) İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 212; Ch. Pellat, "al-Nadr b. Shumayl", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden, 1954, VII, 873.

173) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 388.

174) İsmail Durmuş, "Nadr b. Şumeyl", *DİA*, XXXII, 281.

175) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 547.

176) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 379-82.

177) Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, I, 219; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 212; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IX, 328-32.

178) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 477; Zehebî, *Kâşif*, II, 320.

179) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 301.

180) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 64.

181) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 131; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 221.

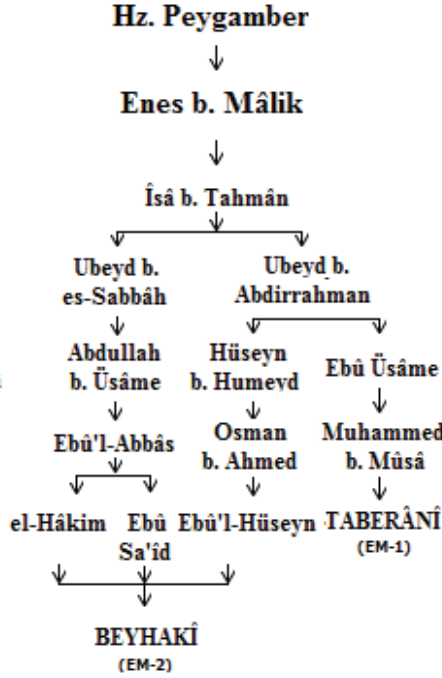
182) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XII, 395.

olarak bilinen Buhârî hakkında Ricâl ve tabakat kitaplarında övgü dolu ifadeler bolca bulunmaktadır¹⁸³.

Bu isnâdla alakalı verilen değerlendirmeler neticesinde; râvîlerinin güvenilir olduğu bunlar içerisinde yalnız Ebû'z-Zübeyr'in müdellis bir râvî olduğu görülmektedir.

1.4. Enes b. Mâlik'ten Gelen Rivâyetler

1.4.1. Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin sened ağı

1.4.1.1. Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin sened ağına ait tabloda görüldüğü üzere bu rivâyetler, Enes'den hadîsi alan Îsâ b. Tahmân'dan sonra üç kola ayrılarak Taberânî¹⁸⁴ ve Beyhakî¹⁸⁵ tarafından tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli olan Taberânî'nin isnâdını inceleyeceğiz.

183) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XII, 391-471; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 475-81; Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, s. 373-76.

184) Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Târik b. 'İvedullah, Abdülmühîsin b. İbrahim), I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415, VII, 344.

185) Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr*, (thk. Şeref Mahmûd el-Kudât), Dâru'l-Furkân, Ammân, 1403/1983, s. 89 (hd. no: 127).

1.4.1.1.1. Taberânî'nin râvîleri

Bu rivâyet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserinde bulunmaktadır. Rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh ta'dîl durumları şöyledir: Enes → İâsâ → Ubeyd → Ebû Üsâme → Muhammed → Taberânî.

a. Enes b. Mâlik b. en-Nadr el-Ensârî (ö. 93)

Hz. Peygamber Medîne'ye geldiğinde 9-10 yaşlarında idi. Resûlullah Medîne'ye gelir gelmez annesi Ümmü Süleym tarafından Resûlullah'a takdim olunmuş, vefatına kadar O'nun yanında ve yakınında olmuş, O'na hizmet etmiş, böylelikle Hz. Peygamber'in pek çok davranışına tanık olmuştur. Bizzat Resûlullah'dan çok sayıda hadîs işitmekle beraber ahabın büyüklerinden de hadîs öğrenmiştir. Uzun bir hayat yaşadığı için tabiûn tabakasından – aralarında İâsâ b. Tahmân'ın da olduğu – çok sayıda kişi ondan hadîs almıştır. Enes sonraları Basra'ya yerleşmiş ve hicri 93 senesinde burada vefat etmiştir¹⁸⁶. Enes b. Mâlik 2286 hadîs rivâyet etmiş, bunlardan 168 tanesi Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde, 83 tanesi yalnız Buhârî'de, 71 tanesi de yalnız Müslim'de yer almıştır¹⁸⁷.

b. İâsâ b. Tahmân b. Râme el-Cüşemî (ö. 159)

Künyesi Ebû Bekr olan İâsâ b. Tahmân b. Râme el-Cüşemî aslen Basralı olup sonradan Kûfe'ye yerleşmiştir. Tâbiûn tabakasının küçüklerindedir. Enes b. Mâlik ve başkalarından rivâyette bulunmuş kendisinden de Ubeyd b. es-Sebbâh, Ubeyd b. Abdîrrahman et-Teymî ve bir çokları rivâyette bulunmuştur¹⁸⁸. Hakkında Ya'kûb b. Süfyân ve Dârekutnî "Sika", Yahyâ b. Ma'în ve Nesâî "Leyse bihî be's" demiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud ve Ebû Hâtîm bir defasında "Sika" başka bir defasında "Lâ be'se bih", Hâkim ise "Sadûk" demiştir¹⁸⁹. Zehebî onu "Sika"¹⁹⁰, İbn Hacer ise "Sadûk" olarak vasfetmiştir¹⁹¹.

Görüldüğü üzere İâsâ b. Tahmân sika-sadûk arası bir râvîdir.

c. Ubeyd b. Abdîrrahman b. Ubeyd (ö. ?)

Künyesi Ebû Seleme olan Ubeyd b. Abdîrrahman b. Ubeyd b. Seleme Basralıdır. Basralılar kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Buhârî "Fîhi ba'dî'n-nazar / فيه بعض النظر"¹⁹², Ebû Hâtîm "Mechûl"¹⁹³ demiş, İbn Hibbân ise Sikât'ında zikretmiştir¹⁹⁴. Bu bilgiler Ubeyd'in mechûl derecesinde zayıf bir râvî olduğunu göstermektedir.

186) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 17-25; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 353-78; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 275-78.

187) Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, s. 165-66.

188) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 618.

189) İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 280; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 142; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 618- 19; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 200-01.

190) Zehebî, *Kâşif*, II, 110.

191) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 98-99.

192) İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, (thk. Dâiretu'l-Muarri'f'u'n-Nizâmiyye), I-VII, Müessesetu'l-A'lemî, Beyrût, 1406/1986, IV, 119.

193) İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 410; İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, II, 160; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, II, 419.

194) İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 429

d. Abdullah b. Üsâme el-Kelbî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi olmayan Abdullah b. Üsâme el-Kelbî Kûfelidir. Ebû Hâtım onun “Sika ve sadûk” olduğunu söylemektedir¹⁹⁵. Biz de Ebû Hâtım’ın sözüne dayanarak Ebû Üsâme’nin sika-sadûk arası mertebede bir râvî olduğunu söyleyebiliriz.

e. Muhammed b. Mûsâ el-İstahrî (ö. ?)

Muhammed b. Mûsâ el-İstahrî’nin hakkında da fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer onun mechûl biri olduğu, Şuayb b. İmrân el-Askerî’den (ö. ?) mevzu bir haber rivâyet ettiğini ancak zannettiğine göre İbn Hibbân’ın onu Sikât’ında zikrettiğini söylemektedir¹⁹⁶. Bu bilgiye göre Muhammed b. Mûsâ mechûl hatta mevzu bir rivâyet nakletmesinden dolayı¹⁹⁷ müttehem bi’l-vaz’ / المتهم بالوضع râvî mertebesinde sayılabilir.

f. Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî

Meşhûr hadîs âlimlerinden biri olan Taberânî hicri 260 yılında Şam’ın Taberiyye köyünde doğmuş, 360 yılında vefat etmiştir. Muhammed b. Mûsâ’nın da aralarında bulunduğu çok sayıda kişiden rivâyette bulunmuş, kendisinden de birçok kişi rivâyet etmiştir. Hadîs ilminde çeşitli tasnîfâta sahip olan Taberânî hadîste hüccet ünvanına sahiptir¹⁹⁸.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler neticesinde; bu isnâdın râvîlerinden Ubeyd b. Abdîrahman ile Muhammed b. Mûsâ’nın mechûl, hatta Muhammed’in müttehem bi’l-vaz’ olabileceğini söyleyebiliriz. Bu hadîsi yukarıda da beyân ettiğimiz gibi Beyhakî iki isnâdla tahrîc etmiştir. Birinci isnâdı şöyledir;

- el-Hâkim en-Nisâbü’rî (ö. 405)¹⁹⁹ ve Ebû Sa’îd Muhammed b. Mûsâ (ö. 421)²⁰⁰ → Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Ya’kûb (ö. 346)²⁰¹ → Abdullah b. Üsâme (ö. ?) → Ubeyd b. es-Sebbâh (ö. ?)²⁰² → İsbâ b. Tahmân → Enes → Hz. Peygamber.

195) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’l-Ta’dîl*, V, 110.

196) İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, V, 401.

197) İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, V, 54.

198) Zirikî, *el-Alâm*, III, 23; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XVI, 119-111.

199) Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî hicri 321 tarihinde Nisâbü’rî’de doğmuş, 405’te ise burada vefat etmiştir. Küçük yaştan itibaren ilim tahsil etmeye başlamış, Horasân, İrâk ve Maverünnehir’de bin kadar şeyhten hadîs sema etmiş, yüksek dereceli isnâdlarına sahip olmuştur. Hadîs aldığı şeyleri arasında İmam Müslim’i gören babası, Muhammed b. Ya’kûb ve birçok kişi vardır. Kendisinden de Beyhakî ve birçokları hadîs almıştır. Tasnîfât sahibi olan Hâkim hakkında Zehebî, “İmam, hâfız, nâkid, allâme, şeyhu’l-muhaddisîn” demiştir. (Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XVII, 163-165. Zirikî, *el-Alâm*, VI, 227.) Hadîs ilminde çağının otoritelerinden olan Hâkim’in tevsikinde tereddüt bulunmamaktadır.

200) Nisâbü’rî’de doğmuş, 421 tarihinde vefat etmiştir. Babası, Ebû’l-Abbâs ve başkalarından hadîs almış, kendisinden de Beyhakî ve başkaları rivâyet etmiştir. Zehebî onun “Sika ve me’mûn” olduğunu bildirmektedir. (Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XVII, 350.) Zehebî’nin verdiği bilgiye göre Ebû Sa’îd’in sika olduğunu söyleyebiliriz.

201) Nisâbü’rî’de doğmuş, 346 yılında ise burada vefat etmiştir. Babası İshâk b. Râhûye ve Ali b. Hucr’un

Bu isnâdın râvîlerinden Ubeyd b. es-Sebbâh'ın dışındakiler sikadır. Ubeyd ise zayıf bir râvîdir. İkinci isnâda gelince;

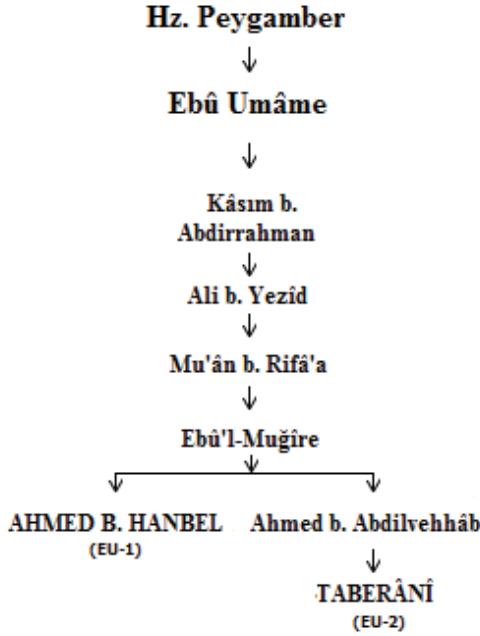
- Ebû'l-Huseyn Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Bişrân (ö. 415)²⁰³ → Osmân b. Ahmed es-Semmâk (ö. 344)²⁰⁴ → Hüseyin b. Humeyd el-Hazzâz (ö. 282)²⁰⁵ → Ubeyd b. Abdirrahman b. Ubeyd → İsâ b. Tahmân → Enes → Hz. Peygamber.

Bu isnâdının râvîlerinden Hüseyin b. Humeyd müttehem bi'l-kizb, Ubeyd b. Abdirrahman ise mechûl bir râvîdir.

1.5. Ebû Umâme'den Gelen Rivâyetler

1.5.1. Ebû Umâme'den gelen rivâyetlerin sened ağı

-
- ashabındandı. Mekte, Mısır, Dimeşk, Musul, Kûfe ve Bağdat'a rihleler yapmış ve buraların önde gelen hadîs ricâlınden ilim almış, kendisinden de Hâkim en-Nisâbü'ri, Ebû Sa'îd Muhammed b. Mûsa ve birçokları rivâyette bulunmuştur. (Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh (İbn Asâkir), *Târîhu Medineti Dimeşk*, (thk. Ömer b. Garâme el-Omrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995, LVI, 287-88; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 52-53; *Siyeru A'lâm*, XV, 454-55; Ziriklî, *el-Alâm*, VII, 145.) Hakkında Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (ö. 311), "Sika", Ebû Nuaym b. Adî el-Cür-cânî (ö. 323) "Sika, me'mûn", İbn Ebî Hâtîm (327) "Sika, sadûk", (Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XV, 457-58.) Zehebî "Sika" demiştir. (Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 52.) Bu bilgilere göre Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb sika bir râvîdir.
- 202) Kûfeli olan Ubeyd b. es-Sebbâh İsâ b. Tahmân ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Ubeydullah b. Usâme rivâyet etmiştir. Hakkında Ebû Hâtîm, İbnu'l-Cevzî "Da'îfu'l-hadîs" demiş, (İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 408; İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, II, 159; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 419; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 119.) Ukaylî Du'efâ'sında (Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa b. Hammâd el-'Ukaylî, *Kitâbu'd-Defâ*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâîl), I-IV, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 1420/2000, III, 867.) İbn Hibbân ise onu Sikât'ında zikretmiştir. (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 429.) Bu bilgiler onun zayıf bir râvî olduğunu göstermektedir.
- 203) Sika bir râvîdir. Bkz. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 98; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XVII, 312.
- 204) Sika bir râvîdir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XV, 445; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 131.
- 205) Hüseyin b. Humeyd hakkında Müteyyen el-Hadramî (ö. 297) "Kezzâb b. kezzâb b. kezzâb" demiş, Yahyâ b. Ma'în ise onu cerh etmiştir. İbn Adiy onun kezzâb değil de "Müttehem bi'l-kizb" olabileceğini ifade etmiştir. (İbn Adiy, *el-Kâmil*, III, 244.)

1.5.1.1. Ebû Umâme'den gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

Ebû Umâme'den gelen rivâyetlerin sened ağına ait tabloda görüldüğü üzere bu rivâyetler, tek isnâdla Ebû'l-Muğîre'ye kadar devam etmiş, Ahmed b. Hanbel hadîsi ondan alarak *Müsned'*ine almış²⁰⁶, Taberânî ise Ahmed b. Abdilvehhâb vasıtasıyla *Mu'cemu'l-Kebîr'*ine almıştır²⁰⁷. Bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli olan Ahmed b. Hanbel'in isnâdını inceleyeceğiz.

1.5.1.1.1. Ahmed b. Hanbel'in râvîleri

Bu rivâyet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserinde bulunmaktadır. Rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh ta'dil durumları şöyledir: Ebû Umâme → Kâsım → Ali → Mu'ân → Ebû'l-Muğîre → Ahmed b. Hanbel.

a. Ebû Umâme Südey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî (ö. 86)

Bi'setten 10 yıl kadar önce doğduğu rivâyet edilen Ebû Umâme el-Bâhilî Hudeybiye anlaşmasından önce müslüman olmuş ve burada hazır bulunmuştur. Resûlullah (s.a.s.)'den ve diğer sahâbîlerin büyüklerinden rivâyet etmiştir. Kendisinden de Kâsım b. Abdirrahman'ın da olduğu birçok tâbiûn rivâyet etmiştir. Hadîs kaynaklarına intikal eden

206) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 266.

207) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd), I-XX, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983, VIII, 216.

rivâyetlerinin toplamı yaklaşık olarak 250 kadardır²⁰⁸. Hadîslerin işitildiği gibi rivâyet edilmesine özel ihtimam göstermesiyle tanınmaktadır. Ebû Umâme hicri 86 senesinde Şam'da vefat etmiştir²⁰⁹. İbn Hazm'a göre Ebû Umâme ashâbu'l-mieteyn (ikiyüz ile üçyüz arasında rivâyet edenler) arasındadır²¹⁰.

b. Kâsım b. Abdîrrahman eş-Şâmî (ö. 112)

Dımaşklı olan Kâsım b. Abdîrrahman'ın künyesi Ebû Abdîrrahman'dır. Hicri 112 yılında vefat etmiştir. Sahâbeden sadece Ebû Umâme'den semâî' vardır. Ondan da Ali b. Yezid ve başkaları rivâyet etmiştir²¹¹. Hakkında İbn Sa'd çok hadîs bildiğini söylemiş²¹², Yahyâ b. Ma'în, Ya'kûb b. Süfyân, Tirmizî, Ya'kûb b. Şeybe "Sika", İclî "Sika, yükteb hadîsuhu ve leyse bi'l-kavîy/ ليس بالقيوي ، يكتب حديثه و ثقة" demiş, el-Mufaddal b. el-Ğalebî (ö. 246) ise "Munkiru'l-hadîs" olarak tavsîf etmiştir²¹³. Zehebî "Sadûk"²¹⁴, İbn Hacer "Sadûk, çokça irsâl yapar"²¹⁵ demiştir.

Verilen bilgilere göre Kâsım b. Abdîrrahman çokça irsâl yapmasına rağmen sadûk mertebesinde bir râvîdir.

c. Ali b. Yezîd b. Ebî Hilâl (ö. ?)

Künyesi Ebû Abdîlmelik ve Ebû'l-Hasen olan Ali b. Yezîd b. Hilâl Dımeşklidir. Hicri 120 civarlarında vefat etmiştir. Kâsım b. Abdîrrahman ve başklarından rivâyette bulunmuş, Mu'ân b. Rifâ'a ve başkaları da ondan rivâyet etmiştir²¹⁶. Hakkında Ebû Zur'a "Leyse bi'l-kavîy", Ebû Hâtîm "Da'ifu'l-hadîs, hadîsleri münkerdir"²¹⁷, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în "Da'if", Ya'kûb b. Şeybe "Vâhi'l-hadîs, münkerleri çoktur", Buhârî "Munkiru'l-hadîs, da'if", Nesâî bir defasında "Sika değildir", başka bir defasında ise "Metrûku'l-hadîs", Ali b. Müshir ise "Hakkında hayırdan başka birşey bilmem" demiştir²¹⁸.

Ali b. Yezîd'in zayıf bir râvî olduğunda ittifak olduğu görülmektedir.

208) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 239-40; *el-İsâbe*, III, 339-40; Kemal Sandıkcı, "Ebû Umâme", *DİA*, X, 251.

209) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 415.

210) İbn Hazm, *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât*, s. 34.

211) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 383-84.

212) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 452.

213) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 299-300.

214) Zehebî, *el-Kâşif*, I, 251.

215) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 76.

216) İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dımeşk*, XXXXIII, 78-79.

217) İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 209.

218) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, 178-81; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 664-65.

d. Mu'ân b. Rifâ'a es-Selâmî (ö. 150)

Dımeşkli olan Mu'ân b. Rifâ'a es-Selâmî'nin künyesi Ebû Muhammed'dir. Hicri 150 yılında vefat etmiştir. Ali b. Yezîd ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Ebûl-Muğîre ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Avf (ö. 272) “Lâ be'se bihî”, Ebû Dâvud “Leyse bihî be's”, Yahyâ b. Ma'in “Da'îf”, Ya'kûb b. Süfyân “Leyyinu'l-hadîs” demiştir²¹⁹. Ebû Hâtım “Şeyh, yükteb hadîsuhû ve lâ yuhteccu bih” demiş²²⁰, Duheym ed-Dımeşkî (ö. 245) ve Ali b. el-Medîni ise “Sika” olduğunu söylemişlerdir²²¹.

Bu bilgilere göre Mu'ân tevsîki hakkında ihtilaf vardır. Bize göre sadûk ve hasenu'l-hadîs mertebesinde bir râvîdir.

e. Ebû'l-Muğîre Abdulkuddûs b. el-Haccâc (ö. 212)

Künyesi Ebû'l-Muğîre olan Abdulkuddûs b. el-Haccâc el-Havlânî Humusludur. Hicri 212 yılında vefat etmiştir. Mu'ân ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel ve başkaları rivâyette bulunmuştur. Hakkında Ebû Hâtım “Sadûk”²²², Nesâî “Leyse bihî be's”, Dârekutni²²³, İclî²²⁴, Zehebî²²⁵, İbn Hacer²²⁶ “Sika” demiş, İbn Hibbân ise Sikât'ında zikretmiştir²²⁷.

Bu bilgilere göre Ebû'l-Muğîre sika bir râvî olduğu görülmektedir.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler neticesinde; bu isnâdın sadûk ve zayıf râvîlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

219) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 157-59; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VI, 324.

220) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 422.

221) İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 391.

222) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 56.

223) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, IV, 219.

224) İclî, *Sikât*, II, 100.

225) Zehebî, *el-Kâşif*, I, 660.

226) İbn Hacer, *Takrîbu'l-Tehzîb*, I, 515.

227) İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 419.

1.6. Ebû Hureyre'den Gelen Rivâyetler

1.6.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerin sened ağı

1.6.1.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere iki târifden devam ederek İbn Hibbân'ın ve Beyhakî'nin eserlerinde yerini almıştır²²⁸. Bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli olan İbn Hibbân'ın isnadını inceleyeceğiz.

1.6.1.1.1. İbn Hibbân'ın râvîleri

Bu rivâyet İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde bulunmaktadır. Rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh ta'dil durumları şöyledir: Ebû Hureyre → Abdullah → el-Minhâl → Zeyd → Abû Abdîrrahman → Muhammed b. Seleme → Muhammed b. Vehb → Ebû Arûbe → İbn Hibbân.

228) Alâuddîn Ali b. Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1414/1994, III, 106 (hd. no: 824); Beyhakî, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr*, s. 87 (hd. no: 122).

a. Ebû Hureyre Abdurrahman b. Sahr (ö. 58)

Yemen'in Ezd kabilesinin Devs kolundan olan Ebû Hureyre'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Ebû Hureyre künyesi ile meşhûr olmuştur. Hicri 7 senesinde Müslüman olmuş, bu tarihten itibaren ise Resûlullah (s.a.s.) vefat edene kadar onun yanından ayrılmamaya çalışmış, Suffa'da kalarak ilim öğrenmeye gayret etmiştir. Bizzat Hz. Peygamber'den ve diğer büyük sahâbîlerden hadîs öğrenmiştir. Vefat ettiği hicri 58 yılına kadar hiçbir siyasi olay ile ilgilenmeyip hadîs rivâyetiyle meşgul olan Ebû Hureyre'den – bunlar arasında Selmân Ebû Hâzım ve Abdullah b. el-Hâris'in de aralarında bulunduğu – çok sayıda tâbiûn rivâyetinde bulunmuştur. Ebû Hureyre'nin hadîs öğrenme ve öğretme çaba ve gayreti sonuçta onun en çok hadîs rivâyetinde bulunan sahâbî ünvanına sahip olmasını sağlamıştır²²⁹. Bâki b. Mahled'in Müsned'inde ondan gelen hadîslerin sayısı 5374'dür. Bunlardan 325 tanesi Buhârî ve Müslim'in ittifaken, 93 tanesini yalnız Buhârî, 189 tanesini ise yalnız Müslim *Sahîh*'lerinde tahrîc etmişlerdir²³⁰.

b. Abdullah b. el-Hâris el-Ensârî (ö. ?)

Basralı olan Abdullah b. el-Hâris'in künyesi Ebû'l-Velîd'dir. İbn Sîrîn'in amcası oğlu veya damadıdır. Orta tâbiûn tabakasından olan Abdullah, Ebû Hureyre ve başkalarından rivâyetinde bulunmuş, kendisinden de el-Minhâl b. Amr ve başkaları rivâyet etmiştir. Hakkında Ebû Zur'a, Nesâî, Süleyman b. Harb, İbn Hacer (ö. 224) "Sika", Ebû Hâtim "Yükteb hadîsuhu"²³¹, İbn Sa'd "Kalîlu'l-hadîs (hadîsi azdır)"²³² demiş, İbn Hibbân Sikât'ında zikretmiştir²³³.

Bu bilgilere göre – Ebû Hâtim'in müteşeddid bir âlim oluşu dikkate alınarak – Abdullah'ın sika olduğu görülmektedir.

c. el-Minhâl b. Amr el-Esedî (ö. ?)

Kûfeli olan el-Minhâl b. Amr el-Esedî küçük tâbiûn tabakasındandır. Abdullah b. el-Hâris ve başkalarından rivâyetinde bulunmuş, kendisinden de Zeyd b. Ebî Üneyse ve başkaları rivâyet etmiştir²³⁴. İbn Ma'in, Nesâî, "Sika", Dârekutnî "Sadûk", el-Cûzecânî "Mezhebi (sireti) kötü ancak hadîsi insanlar arasında makbuldür." demiştir. Şu'be evinden tambur sesi duyduğu için onu terketmiştir. İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiş²³⁵, hakkında İclî²³⁶ ve Zehebî "Sika"²³⁷, İbn Hacer ise "Sadûk, bazan hatası olur."²³⁸ demiştir.

229) İbn Hacer, el-İsâbe, VII, 348-362; *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 523-27.

230) Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, s. 163.

231) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 31; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 400-01; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 444; *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 408.

232) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 239.

233) İbn Hibbân, *Sikât*, V, 26.

234) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 568-69.

235) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 357; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 430-31.

236) İclî, *Sikât*, II, 300.

237) Zehebî, *Kâşif*, II, 298.

238) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 278; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 400.

el-Minhal'in Şu'be'den dolayı tenkît edilmesine rağmen, genel olarak tevsîk edilmiş bir râvî olduğu görülmektedir.

d. Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 124)

Aslen Kûfeli olan Zeyd el-Cezerî'nin künyesi Ebû Üsâme er-Ruhâvî'dir. Hicri 119 veya 125 yılında vefat ettiği söylenmektedir. el-Minhâl ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Ebû Abirrahîm el-Harrânî rivâyet etmiştir. Hakkında İbn Sa'd "Sika, fakîh, çok hadîsi rivâyet etmiştir"²³⁹, Yahyâ b. Ma'în²⁴⁰, Ebû Dâvud, Ya'kûb b. Süfyân, Zührlî (ö. 258), İbn Nümeyr, el-Burkî (ö. 249)²⁴¹ ve İclî²⁴² "Sika" demiş, İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiştir²⁴³.

Görüldüğü üzere Zeyd sika bir râvîdir.

e. Ebû Abdirrahman Hâlid b. Ebî Yezîd el-Harrânî (ö. 144)

Harranlı olan Hâlid b. Ebî Yezîd hicri 144 yılında vefat etmiştir. Zeyd b. Ebî Üneyse ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Muhammed b. Seleme ve başkaları rivâyette bulunmuştur. Hakkında Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtîm "Lâ be'se bih", İbn Ma'în "Sika"²⁴⁴, İbn Hibbân "Hasenu'l-hadîs, müstakîm"²⁴⁵ Zehebî²⁴⁶ ve İbn Hacer²⁴⁷ "Sika" demişlerdir.

Bu bilgilere göre Ebû Abdirrahman sika-sadûk arası mertebede bir râvîdir.

f. Muhammed b. Seleme b. Abdillâh el-Bâhilî el-Harrânî (ö. 191)

Harranlı olan Muhammed b. Seleme hicri 191 yılında vefat etmiştir. Dayısı Hâlid b. Ebî Yezîd ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Muhammed b. Vehb ve başkaları rivâyette bulunmuştur²⁴⁸. Hakkında İbn Sa'd²⁴⁹, İclî²⁵⁰, Nesâî "Sika" demiş²⁵¹, İbn

239) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 486.

240) İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 556.

241) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 536-37.

242) İclî, *Sikât*, I, 376.

243) İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 315.

244) İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 362; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 305.

245) İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 222.

246) Zehebî, *Kâşif*, I, 371.

247) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 221.

248) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 289.

249) İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 491.

250) İclî, *Sikât*, II, 239.

251) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 609.

Hibbân onu Sikât'ında zikretmiştir²⁵². Zehebî²⁵³ ve İbn Hacer²⁵⁴ “Sika” olduğunu söylemişlerdir.

Görüldüğü üzere Muhammed b. Seleme sika bir râvîdir.

g. Muhammed b. Vehb b. Ebî Kerîme (ö. 243)

Harranlı olan Muhammed b. Vehb b. Ömer b. Ebî Kerîme hicri 243 yılında vefat etmiştir. Muhammed b. Seleme ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Ebû Arûbe el-Harrânî ve başkaları rivâyet etmişlerdir²⁵⁵. Hakkında Nesâî bir defasında “Lâ be'se bih”, başka bir defasında ise “Sâlih”, Mesleme (ö. 353) “Sadûk” demiş²⁵⁶, İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiştir²⁵⁷. Zehebî²⁵⁸ ve İbn Hacer²⁵⁹ “Sadûk” olduğunu söylemişlerdir.

Bu bilgilere göre Muhammed b. Vehb sadûk olarak görülmektedir.

h. Ebû Arûbe Hüseyin b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 318)

Harranlı olan Hüseyin b. Muhammed'in künyesi Ebû Arûbe'dir. Hicri 220'den sonra doğmuş, 318 yılında vefat etmiştir. Muhammed b. Vehb ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de İbn Hibbân ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Tasnifat sahibi Ebû Arûbe hakkında İbn Adiy “Ricâl ve hadîste ârif, Harrânlıların müftüsü, muhaddisler hakkında sorduğum sorularda beni aydınlatan biridir.”, Hâkim “Esbet ve hâfız”²⁶⁰

Bu bilgiler onun sika olduğunu göstermektedir.

i. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî (ö. 354)

Tanınmış hadîs âlimlerinden biri olan İbn Hibbân Sicistân'ın Bust bölgesinde dünyaya gelmiştir. Önemli ilim merkezlerinde Horasân, Şam, Mısır, Irak ve el-Cezîre'ye rihleler yapmıştır. Çok sayıda tasnîfi olan İbn Hibbân hicri 354 senesinde vefat etmiştir²⁶¹. İmam, hâfız ve zamanının Horasân şeyhi olarak tanınan İbn Hibbân Ebû Arûbe'nin de aralarında bulunduğu birçok kişiden hadîs almış, kendisinden de çok sayıda kişi rivâyette bulunmuştur²⁶². İbn Hibbân hadîs ve ilimleri konusunda önemli otoritelerden biridir.

252) İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 84.

253) Zehebî, *Kâşif*, II, 175-76.

254) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 166.

255) Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 602.

256) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 103.

257) İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 105.

258) Zehebî, *Kâşif*, II, 229.

259) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 216.

260) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XIV, 510-11.

261) Ziriklî, *el-Alâm*, VI, 78.

262) Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XVI, 92-104; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 112-14.

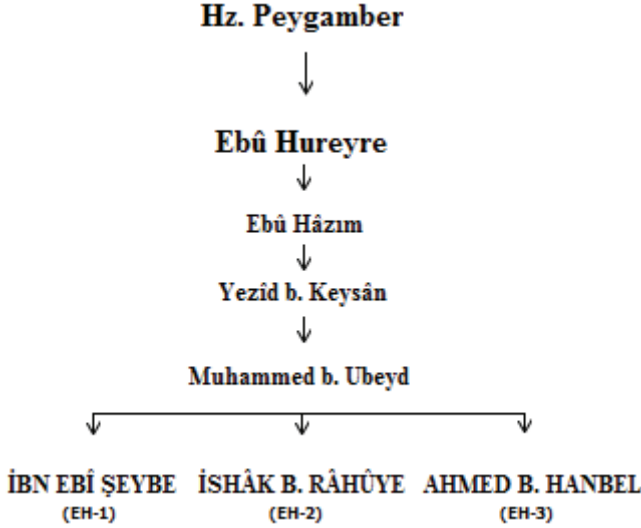

Buraya kadar verilen değerlendirmeler neticesinde; bu isnâdın râvîlerinden Muhammed b. Vehb'in sadûk, Hâlid b. Ebû Yezîd'in ise sika-sadûk, diğerlerinin ise sika oldukları görülmektedir.

2. İKİNCİ HADİS

2.1. Ebû Hureyre'den Gelen Rivâyetler

2.1.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerin sened ağı

2.1.1.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta'dil açısından incelenmesi

Ebû Hureyre'den gelen rivâyet tek bir tarîkten gelmiş İbn Ebî Şeybe²⁶³, İshâk b. Râhûye²⁶⁴ ve Ahmed b. Hanbel²⁶⁵ tarafından tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli olan İbn Ebî Şeybe'nin isnâdını inceleyeceğiz.

2.1.1.1.1. İbn Ebî Şeybe'nin râvîleri

Bu rivâyet İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde bulunmaktadır. Rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh ta'dil durumları şöyledir: Ebû Hureyre → Ebû Hazım → Yezîd → Muhammed → İbn Ebî Şeybe.

263) İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 376 (hd. no: 12168).

264) İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye, *Müsned*, (thk. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belûşî), I-V, Mektebetü'l-İmân, Medine, 1412/1991, I, 246 (hd. no: 207).

265) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441.

a. Selmân Ebû Hâzım el-Eşcaî (ö. 100)

Kûfeli olan Selmân Ebû Hâzım el-Eşcaî orta tabiûn tabakasındandır. Hicri 100'de vefat eden Ebû Hâzım Ebû Hureyre ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Yezîd b. Keysân ve başkaları rivâyette bulunmuştur²⁶⁶. Hakkında İbn Sa'd²⁶⁷, Ahmed b. Hanbel, İbn Ma'în, Ebû Dâvud²⁶⁸, İclî²⁶⁹, Zehebî²⁷⁰ "Sika" demiştir. İbn Abdilber ise Selmân'ın tevsiki üzerinde cerh ta'dîl ulemâsının ittifak ettiğini söylemiştir²⁷¹.

Görüldüğü üzere Ebû Hâzım sika bir râvîdir.

b. Yezîd b. Keysân el-Yeşkurî (ö. ?)

Küçük tâbiûn tabakasının mu'âsırlarından olan Yezîd b. Keysân el-Yeşkurî Kûfelidir. Ebû Hâzım ve başkalarından rivâyette bulunmuş kendisinden de Muhammed b. Ubeyd ve başkaları rivâyet etmiştir²⁷². Hakkında İbn Ma'în, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Dârekut-nî "Sika" demiş, Yahyâ el-Kattân "Sâlih, kendisine itimat edilen kişilerden değil."²⁷³, Ebû Hâtım "Yükteb hadîsuhu, mahalluhu's-sıdk, sâlihu'l-hadîs, bazen sahîh bazen sahîh olmayan hadîsler rivâyet eder."²⁷⁴, demiştir. İbn Hibbân ise Sikât'ında onu zikrederek hakkında şunları söylemiştir: "Hata yapar, şaz rivâyette bulunur, fakat bu adaletini zâyi edecek derecede değildir."²⁷⁵ Zehebî onun "Hasenu'l-hadîs"²⁷⁶, İbn Hacer ise olduğunu "Sadûk, yuhtiu/ءىخطى" (hata yapar)²⁷⁷ söylemiştir.

Bu bilgilere göre Yezîd b. Keysân sadûk-hasenu'l-hadîs mertebesinde bir râvî olduğu görülmektedir.

c. Muhammed b. Ubeyd et-Tenâfusî (ö. 204)

Kûfeli olan Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye hicri 124 yılında doğmuş, 204 yılın-da Kûfe'de vefat etmiştir. Yezîd b. Keysân ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Şeybe ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Hakkında Ahmed b. Hanbel, İbn

266) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 259.

267) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 411.

268) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, III, 739-40.

269) İclî, *Sikât*, I, 423.

270) Zehebî, *Kâşif*, I, 452.

271) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, III, 740.

272) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 231.

273) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VII, 179-80.

274) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve'l-Ta'dîl*, IX, 285.

275) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VII, 180.

276) Zehebî, *Kâşif*, II, 389.

277) İbn Hacer, *Takrîbu'l-Tehzîb*, II, 370.

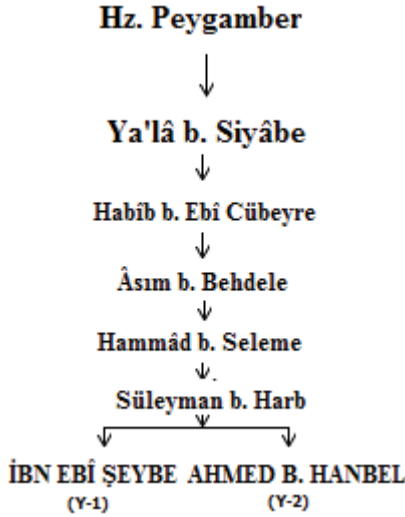
Ma'în, Nesâî, Dârekutnî²⁷⁸, İbn Sa'd²⁷⁹, İclî²⁸⁰ “Sika” demiş, İbn Hibbân onu Sikât’ında zikretmiştir²⁸¹. Ebû Hâtim ise hakkında “Sadûk, leyse bihî be’s”, Ahmed b. Hanbel bir başka defasında ise “Güvenilir biriydi, Ya’la ondan daha sebtî/güvenilirdi. Hata yapar ve bu hatasından dönmezdi. Ehli sünnet olarak tanınırdı.”²⁸² Zehebî “Hâfız”, İbn Hacer “Sika, hâfız”²⁸³ demiştir.

Bu bilgilere göre Muhammed’in sikalığı öne çıkmaktadır.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler neticesinde; bu isnâdın râvîlerinden Yezîd b. Keysân’ın sadûk-hasenu’l-hadîs mertebesinde, diğerlerinin ise sika oldukları görülmektedir.

2.2. Ya’lâ b. Siyâbe’den Gelen Rivâyetler

2.2.1. Ya’lâ b. Siyâbe’den gelen rivâyetlerin sened ağı

2.2.1.1. Ya’lâ b. Siyâbe’den gelen rivâyetlerin râvîlerinin cerh-ta’dil açısından incelenmesi

Ya’lâ b. Siyâbe’den gelen rivâyet tek bir tarîkten gelmiş İbn Ebî Şeybe²⁸⁴ ve Ahmed b. Hanbel²⁸⁵ tarafından tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetlerin içerisinde en erken tarihli olan İbn Ebî Şeybe’nin isnâdını inceleyeceğiz.

278) İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, V, 729-30.

279) İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 520.

280) İclî, *Sikât*, II, 247.

281) İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 441.

282) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, VIII, 9-10.

283) İbn Hacer, *Takrîbu’l-Tehzîb*, II, 188.

284) İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 376 (hd. no: 12168).

2.2.1.1.1. İbn Ebî Şeybe'nin râvîleri

Bu rivâyet İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde bulunmaktadır. Rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh ta'dîl durumları şöyledir: Ya'lâ → Habîb → Âsım → Hammâd → Süleyman → İbn Ebî Şeybe.

a. Ya'lâ b. Siyâbe (ö. ?)

Asıl adı Ya'lâ b. Mürre b. Vehb b. Câbir es-Sekafî Hz. Peygamber'in ashabındandır. Doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ya'lâ b. Siyâbe Hz. Peygamber ile birlikte Hudeybiye de Hayber ve Mekke'nin fetihlerinde bulunmuştur. Hz. Peygamber'den ve bazı büyük sahâbîlerden rivâyetleri vardır. Kendisinden de birçok tâbiûn ulemâsı rivâyette bulunmuştur²⁸⁶. İbn Hazm'a göre Ya'lâ b. Siyâbe ashâbu'l-aşerât (on ile yüz arasında rivâyet edenler) arasındadır²⁸⁷.

b. Habîb b. Ebî Cübeyre (ö. ?)

Habîb b. Ebî Cübeyre, Ya'lâ b. Siyâbe'den rivâyet etmiş, kendisinden de Âsım b. Behdele rivâyette bulunmuştur²⁸⁸. Hakkında fazla bilgi bulunmayan Habîb'i İbn Hibbân Sikât'ında zikretmiş²⁸⁹, İbn Hacer "Mechûl" addetmiştir²⁹⁰. Bu bilgilere göre Habîb'in mechûl bir râvî olduğu görülmektedir.

c. Âsım b. Behdele (ö. 127)

Künyesi Ebû'n-Necûd olan Âsım b. Behdele Kûfelidir. Birçok kişiden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Hammad ve birçokları rivâyet etmişlerdir. Hicri 127 tarihinde vefat etmiştir. Hakkında İbn Sa'd "Sika ancak çok hata yapar."²⁹¹, Ahmed b. Hanbel, İclî "Sika", İbn Ma'in "Lâ be'se bih", Ya'kûb b. Süfyân "Sikadır fakat hadîsinde ızdırab vardır.", Ebû Hâtim "Sâlih", Ebû Zur'a "Sika", Nesâî "Leyse bihî be's", İbn Hirâş "Münker rivâyetleri var.", Ukaylî "Suu'l-hıfz", Darekutnî "Hafızasında problem var." demiş²⁹², İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiştir²⁹³.

Bu bilgilere göre Âsım'ın sadûk-hasenu'l-hadîs mertebesinde olduğu görülmektedir.

285) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441.

286) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 163; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 228.

287) İbn Hazm, *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât*, s. 40.

288) Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 302.

289) İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 141.

290) İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfaa' bi Zevâidi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa'*, (thk. İkrâmullah İmdâdulhak), I-II, Dâru'l-Beşâir, Beyrût, 1996, I, 421.

291) İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 438-39.

292) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 340-41; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 315.

293) İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 256.

d. Hammâd b. Seleme el-Basrî (ö. 167)

Basralı olan Hammâd b. Seleme b. Dinâr el-Basrî hicri 167 yılında vefat etmiştir. Âsım b. Behdele ve birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Süleyman b. Harb ve birçokları rivâyette bulunmuştur. Hakkında İbn Ma'în, Sâcî, İbn Sa'd, Nesâî, İclî, İbn Hibbân "Sika" demiştir. Ancak bazı cerh ta'dîl imamları Hammâd'ın ömrünün sonuna doğru hafızasının bozulduğunu söylemektedir²⁹⁴.

Bu bilgilere göre Hammâd sika ancak ömrünün sonuna doğru muhtelit bir râvîdir.

e. Süleyman b. Harb b. Becîl el-Ezdî (ö. 224)

Basralı olan Süleyman b. Harb hicri 224 yılında vefat etmiştir. Hammâd ve birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de İbn Ebî Şeybe ve birçokları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ebû Hâtım, Ya'kûb b. Şeybe, Nesâî, İbn Hirâş, İbn Sa'd, İbn Kâni' "Sika" demiştir²⁹⁵. Süleyman b. Harb ittifakla tevsik edilen bir râvîdir.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler neticesinde; bu isnâdın râvîlerinden Habîb b. Ebî Cübeyre'nin mechûl, Âsım b. Behdele'nin sadûk-hasenu'l-hadîs, Hammâd b. Seleme'nin ise sika yalnız ömrünün sonlarına doğru muhtelit, Süleyman b. Harb'in ise sika olduğu görülmektedir.

3. ÜÇÜNCÜ HADİS

3.1. Câbir b. Abdillâh'dan Gelen Rivâyetler

3.1.1. Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetlerin sened ağı

294) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 140-42; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 216; Zehebî, *Kâşif*, I, 349; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 151; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 198-200; *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 197.

295) İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 108-09; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 384-92; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 17-18.

Bu bilgilere göre Ubâde b. Velîd'in sika bir râvî olduğu görülmektedir.

b. Ebû Hazre Ya'kûb b. Mücâhid el-Kureşî (ö. 150)

Lakabı Ebû Hazre olan Ya'kûb b. Mücâhid Medînelidir. Hicri 150'de vefat etmiştir. Ubâde b. Velîd ve başkalarından rivâyet etmiş kendisinden de Hâtim b. İsmail rivâyette bulunmuştur³⁰². Hakkında Nesâî "Sika" İbn Ma'în "Süveylihu'l-hadîs/صويلح الحديث"³⁰³, Ebû Zur'a "Lâ be'se bih"³⁰⁴ demiş, İbn Hibbân ise onu Sikât'ında zikretmiştir³⁰⁵. Zehebî "Sika"³⁰⁶, İbn Hacer ise "Sadûk" demiştir³⁰⁷.

Bu bilgilere göre Ebû Hazre sika-sadûk arası mertebede bir râvî olarak gözükmektedir.

c. Hâtim b. İsmail el-Hârisî (ö. 186)

Aslen Kûfeli olan Hâtim b. İsmail el-Hârisî el-Medenî daha sonra Medîne'ye yerleşmiştir. Hicri 186 yılında vefat etmiştir. Ebû Hazre ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Hârun b. Ma'rûf, Muhammed b. Abbâd ve başkaları rivâyet etmişlerdir³⁰⁸. Hakkında İbn Ma'în "Sika", Ebû Hâtim "Bana Sa'îd b. Sâlim'den daha sevimli geliyor."³⁰⁹, Nesâî "Leyse bihî be's"³¹⁰, İbn Sa'd "Sika, me'mûn, çok hadîs rivâyet etmiştir."³¹¹, İclî "Sika"³¹² demiş, İbn Hibbân ise onu Sikât'ında zikretmiştir³¹³. Zehebî "Sika"³¹⁴, İbn Hacer ise "Sadûk, yehimu/يهم" demiştir³¹⁵.

Bu bilgilere göre Hâtim b. İsmail sika-sadûk arası mertebede bir râvî olarak gözükmektedir.

d. Muhammed b. Abbâd el-Mekkî (ö. 234)

Muhammed b. Abbâd b. Zibrikân el-Mekkî Bağdat'a yerleşmiş ve hicri 234 yılında burada vefat etmiştir. Hâtim b. İsmail ve başkalarından rivâyet etmiş kendisinden de

302) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 361-62.

303) İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 218.

304) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 215.

305) İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 640.

306) Zehebî, *Kâşif*, II, 395.

307) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 376.

308) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 187-90.

309) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 259.

310) Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 190; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 598.

311) İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 603.

312) İclî, *Sikât*, I, 275.

313) İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 210-11.

314) Zehebî, *Kâşif*, I, 300.

315) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 137.

Müslim ve başkaları rivâyette bulunmuştur³¹⁶. Hakkında Ahmed b. Hanbel “Hadîsi, sıdk ehlinin hadîsidir ve hadîsinde sakınca olmadığını umuyorum.”, bir başka defasında ise “Kalbime onun sadûk olduğu doğuyor.”³¹⁷, Yahyâ b. Ma’în ve Sâlih b. Muhammed Ceze-re (ö. 293) “Lâ be’sse bihî”³¹⁸, “Lâ be’sse bihî/لا بأس به”³¹⁹, Abdülbâkî b. Kâni’ el-Bağdâdî (ö. 351) “Sika”³²⁰ demiştir. Ayrıca İbn Hibbân Sikât’ında zikretmiş³²¹, İbn Hacer ise hak-kında “Sadûk yehimu/صدوق يهم” demiştir³²².

Bu bilgilere göre Muhammed b. Abbâd, sadûk mertebesinde bir râvî olduğu görül-mektedir.

e. Hârun b. Ma’rûf el-Mervezî (ö. 231)

Hârun b. Ma’rûf sonradan Bağdat’a yerleşmiş ve 231 yılında vefat etmiştir. Hâtim b. İsmail ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Müslim ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Hakkında İbn Ma’în, İclî, Ebû Zur’a, Ebû Hâtim, Sâlih b. Muhammed, Ebû Dâvud, İbn Kâni’ “Sika” demişlerdir³²³. Hârun b. Ma’rûf’un tevsîki üzerinde cerh ta’dîl imamlarının ittifakı bulunmaktadır.

f. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261)

Hicri 204 yılında Nîsâbûr’da doğan Müslim b. el-Haccâc küçük yaşta ilim tahsiline başlamış Irak, Hicaz, Şam ve Mısır’a rihleler yapmıştır. Buhârî başta olmak üzere birçok kişiden hadîs tahsil etmiştir. Hadîs aldığı kişiler arasında Hârun b. Ma’rûf ve Muhammed b. Abbâd’da vardır. Kendisinden de birçok muhaddis rivâyet etmiştir. Hadîste imam ve hâfız olan Müslim hakkında birçok âlimin övgü dolu sözleri vardır. Tasnîfât sahibi olan İmam Müslim hicri 261 yılında vefat etmiştir³²⁴.

B. Hadîslerin Senedlerinin Bütün Olarak Değerlendirilmesi

Hadîslerimizin senedlerini ayrı ayrı ele alıp rivâyetlerin ilk kaynaklardaki isnâdlarının râvîlerinin cerh ta’dîl durumlarını teker teker inceledikten sonra bu bölümde müntehâsîna, sened sayısına, ittisâline ve sıhhatine göre genel bir değerlendirmesini yapacağız.

316) Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXV, 435-37.

317) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 485; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 14.

318) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 485; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 376; Ebu’l-Velîd Süley-mân b. Halef b. Eyyûb el-Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh li-men Harrece anhu’l-Buhârîyyi’s-Sahîh*, (thk. Ahmed Libzâr), I-III, Vizâretü’l-Evkâf ve’-Şuûni’l-İslâmiyye, Mağrib, trsz., II, 727.

319) Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 376.

320) İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru’l-Feyhâ, Dimaşk, 1421/2000, V, 654.

321) İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 90.

322) İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, II, 174.

323) Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXX, 107-109; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 613.

324) İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 253-255; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XII, 557-580; Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, s. 376-77.

1. Müntehâsına göre

Bilindiği üzere hadîsler müntehâsına göre merfu³²⁵, mevkûf³²⁶, maktu³²⁷ ve kudsî³²⁸ olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. İbn Abbâs, Ebû Bekre, Câbir, Enes, Ebû Umâme ve Ebû Hureyre yoluyla gelen birinci hadîs, Ebû Hureyre ve Ya'lâ b. Siyâbe yoluyla gelen ikinci hadîs ve Câbir yoluyla gelen üçüncü hadîsteki ifadelerin ve fiillerin Hz. Peygamber'e ait olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla bu hadîsler müntehâsına göre sarâhaten merfu bir hadîslerdir.

2. Sened sayısına göre

Sened sayısına göre hadîsler; mütevâtir ve âhâd şeklinde iki ana taksime ayrılmaktadır. Âhâd da kendi içerisinde meşhûr, azîz ve ğârîb/ferd olmak üzere üçe ayrılır³²⁹. Birinci hadîs daha ilk tabakada, yani sahâbe tabakasında altı farklı râvî tarafından nakledilmiştir. Daha sonraki tabakalarda ise rivâyet edenlerin sayısı çoğalmıştır. Dolayısıyla bu hadîs meşhûr bir hadîstir ve aynı zamanda hadîs usûlünde *meşhûr* hadîs kavramının eş anlamı olarak kullanılan *müsteftîz*'in kelime anlamını tam olarak ifade etmektedir. Nitekim *müsteftîz* bol olmak, yayılmak, taşmak, artarak devam etmek gibi anlamlara gelmektedir³³⁰.

İkinci hadîs ise iki sahâbîden gelmekte daha sonraki tabakalarda ise rivâyet edenlerin sayısı artmaktadır. Sahâbe tabakasında iki kişi tarafından rivâyet edildiği için bu hadîs de sened sayısına göre *azîz* hadîs kapsamına girmektedir. Üçüncü hadîs ise bir sahâbî tarafından rivâyet edilmiş ve etbâu't-tâbiîn tabakasına kadar birer râvî tarafından rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla bu hadîs *garîb/ferd* hadîs kapsamındadır.

3. İttisaline göre

Bu kısımda ise hadîslerin isnâdlarının muttasıl olup olmadığına, varsa inkıtâ'ın nereden ve neden kaynaklandığına bakılacaktır.

325) Merfu' hadîs: "Sarâhaten veya hükmen Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil veya takrirlere dair haberlerdir." İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dîmeşk, 1421/2000, s. 106.

326) Mevkûf hadîs: "Sahâbeye isnad edilen söz, fiil veya takrirlere dair haberlerdir." İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 111.

327) Maktu' hadîs: "Tâbiûna isnad edilen söz, fiil veya takrirlere dair haberlerdir." İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 113.

328) Kudsî hadîs: "Manâsı Yüce Allah'a, lafzı Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen sözdür." Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, IFAY, İstanbul, 2009, s. 152.

329) Babanzâde Ahmed Naim, *Hadîs Usûlü ve Hadîs İstilahları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 101.

330) İbn Manzûr, "فیض", *Lisânu'l-Arab*, XXXIX, 3501.

3.1. Birinci hadîs

3.1.1. İbn Abbâs'dan gelen rivâyetler

İbn Abbâs'dan gelen rivâyetler birçok kola ayrılmıştır. Bu yüzden hadîs İbn Abbâs'dan alan iki kişiden; Mücâhid ve Tâvus'dan gelen rivâyetler şeklinde iki kısma ayırarak değerlendirdik. Bu rivâyetlerin de yine kendi içerisinde ikişer isnâdını inceledik.

3.1.1.1. Mücâhid b. Cebr'den gelen rivâyetler

Mücâhid'den gelen rivâyetler içerisinde incelenmeye tâbi tutulan iki isnâd; Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel'in isnâdıdır. Tayâlisî'nin isnâdı; İbn Abbâs → Mücâhid → el-A'meş → Şu'be → Tayâlisî'den oluşmaktadır.

Bu hadîsi Hz. Peygamber'den İbn Abbâs rivâyet etmiştir. İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in vefatı esnasında 13 veya İbn Hanbel'e göre 15 yaşında olması ile birlikte hem amcasının oğlu hem de hanımının yeğeni olması Hz. Peygamber ile likâsının varlığını kesinleştirmektedir. Ancak bu rivâyeti ondan bizâtihi duyup duymadığı kesin değildir. Başka bir sahâbî yoluyla öğrenmiş olsa bile sahâbe mürseli bil-ittifak câizdir. Şayet bu olayı başka bir sahâbîden duymuşsa bu bir bakıma hadîsenin bilinen bir olay olduğunun kanıtı olmaktadır.

Bu hadîsi İbn Abbâs'dan rivâyet eden Mücâhid'in hicri 21 yılında doğmuş olması, H. 68 yılında vefat eden İbn Abbâs'la mu'asarâtını mümkün kılmakla birlikte onun öğrencisi olduğu ve ondan bizzat dersler aldığına dair nakiller aralarındaki likânın vukuu'na da delâlettir.

Hadîsi hicri 101-103 yılları arasında vefat ettiği nakledilen Mücâhid'den rivâyet eden el-A'meş'in ise H. 61 yılında doğmuş olması mu'asarâtı mümkün kılmaktadır. Ayrıca küçük yaşlardan itibaren Kûfe'ye yerleşip hayatına orada devam eden el-A'meş'in, ömrünün sonlarına doğru Kûfe'ye yerleşmiş olan Mücâhid ile karşılaşmış olması gâyet muhtemeldir. Ancak el-A'meş'in ara sıra tedlîs yapan bir râvî ve bazı âlimlere göre Mücâhid'den az sayıda hadîs semâ etmiş olması, bu hadîste tedlîs yapmış olma ihtimalini ortaya koymaktadır. el-A'meş'in bu rivâyette tedlîs yapmış olduğunu varsaysak dahi rivâyette infirâd etmemiş, bu hadîsin diğer tariflerden de rivâyet edilmiş olması önemlidir. Nitekim turûk çokluğu bu isnâdı takviye etmektedir. Hatta Buhârî de bu kanaatte olacak ki el-A'meş'in Mücâhid'den an'ane yolu ile rivâyet etmiş olduğu hadîsleri Sahîh'in'de tahrîc etmekte bir problem görmemiştir. Zirâ Sahîh'de el-A'meş → Mücâhid yoluyla gelen toplam 9 rivâyet vardır. Bunlardan yedisi an'ane, ikisi tahdîs sigasıyla gelmiştir³³¹. An'ane ile gelen rivâyetlerden üçü mevzumuz olan hadîsin çeşitli tarifleridir ki Buhârî başka bablarda aynı rivâyeti Mücâhid'den Mansûr yoluyla tahrîc etmiş olmakla³³² birlikte el-A'meş'in Mücâhid'den açıkça semâya delâlet eden “سمعت” lafzıyla gelen tarifleri de

331) An'ane ile gelen rivâyetler: Buhârî, Vudû, 55; Cenâiz, 80, 87, 78; Sıfatu's-Salat, 78; Edeb, 15; Rikâk, 42. Tahdîs sigası ile gelenler: Et'ime, 40; Rikâk, 3.

332) Buhârî, Vudû, 54, Edeb, 49.

tahrîc ederek³³³ çok yönlü takviye etme yoluna gitmiştir. el-Ameş'in Mücâhid'den an'ane yolu ile almış olduğu diğer mevzulardaki rivâyetler için de Buhârî'nin turûk çokluğu vs. takviyelerini görmek mümkündür. Dolayısıyla bu hadîsin birçok tariften – isnâd şemasında da görüldüğü üzere – gelmiş olması el-A'meş'deki tedlîsin imkânından kaynaklanan zaafiyeti takviye etmektedir.

Hicri 147 yılında vefat etmiş olan el-A'meş'den rivâyeti alan Şu'be'nin H. 82 yılında doğmuş olması bu iki râvînin muâsır olduklarının kanıtıdır. Hadîsi Şu'be'den alan Tayâlisî, de onunla muâsırdır. Çünkü H. 204 yılında vefat eden Tayâlisî, vefatı esnasında 92 yaşında olduğuna göre doğumu H. 111'e denk gelmektedir ki Şu'ben'in vefatı olan H. 160 tarihinde 49 yaşında olmasını gerektirir.

Bu değerlendirmeler el-A'meş'in tedlîs yapmış olabilmesi şüphesi haricinde hadîsin isnâdının diğer bölümlerinin ittisâlinde problem olmadığını göstermektedir. Ancak bu haliyle hadîsin müdelles olması imkân dâhilindedir. Bir başka deyişle el-A'meş'den kaynaklanan ittisâl problemi vardır. Dolayısıyla bu hadîsin isnâdı için muttasıl denilememektedir.

Mücâhid'den gelen rivâyetler içerisinden incelemeye tabi tuttuğumuz diğer rivâyet olan Ahmed b. Hanbel'in râvîleri ise İbn Abbâs → Mücâhid → Mansûr b. el-Mu'temir → Şeybân b. Abdîrahmân → Hüseyin b. Muhammed → Ahmed b. Hanbel'den oluşmaktadır.

Hadîsi Hz. Peygamber'den rivâyet eden İbn Abbâs, ondan da rivâyet eden Mücâhid hakkında yukarıda değerlendirmede bulunmuştuk. H. 132 yılında vefat eden Mansûr b. el-Mu'temir ise H. 101-103 yılları arası vefat eden Mücâhid ile muâsırdır. Çünkü Mücâhid vefat ettiği sıralarda Mansûr henüz 30 yaşlarındadır. Mücâhid'in ömrünün sonlarına doğru Kûfe'ye yerleşmiş olması, Kûfeli olan Mansûr'un onunla görüşmüş olmasını güçlendirmektedir.

Diğer bir râvî olan ve H. 164'de vefat etmiş olan Şeybân b. Abdîrahmân'ın ise Mansûr'un vefatı esnasında 32 yaşında olması bu ikilinin muâsır olduğunu ortaya koymaktadır. Buna Şeybân'ın ömrünün ilk kısmını yani gençliğini Kûfe'de geçirmiş, daha sonra Bağdat'a yerleşmiş olduğunu eklediğimizde, ikilinin birbirleriyle görüşmüş olma olasılığının güçlü olduğunu göstermektedir.

Hüseyin b. Muhammed ise hadîsi aldığı Şeybân ile muâsırdır. Çünkü Şeybân vefat ettiği esnada Hüseyin 49 yaşındadır ve her ikisi de Bağdat'ta yaşamıştır. Dolayısıyla likânın olmaması çok düşük bir ihtimaldir. Ayrıca Hüseyin'in hadîsi Şeybân'dan tahdîs "حدثنا" sigasıyla rivâyet etmiş olması likânın vukuuna da işarettir.

Hadîsi kitabında tahrîc eden Ahmed b. Hanbel'in H. 164 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiş olması, hadîsi aldığı Hüseyin'in ise 213 yılında Bağdat'ta vefat etmiş mu'âsır olduklarını göstermekle birlikte likânın vukuuna da imkân tanımaktadır. Zaten Ahmed b. Hanbel'in bu hadîsi tahdîs sigası "حدثنا" ile rivâyet etmiş olması zâhiren bunu ispat etmektedir.

333) Vudû, 55, Edeb, 46.

İbn Hanbel'in rivâyetinin râvîlerinin muâsırâtı ve likâlarının imkân dâhilinde olması, bu isnâdın muttasıl olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu rivâyetin tedlîs şüphesini barındıran Tayâlfîsî'nin rivâyetini takviye etmekte ve varsa zaafiyetini gidermektedir.

3.1.1.2. Tâvus b. Keysân'dan gelen rivâyetler

Tâvus'dan gelen rivâyetlerden ise Veki' b. Cerrâh ve aynı tarîke sahip İbn Ebî Şeybe ile Ahmed b. Hanbel'in isnâdlarını inceledik. Veki'nin râvîleri; İbn Abbâs → Tâvus → Mücâhid → el-A'meş → Veki' şeklindedir.

Tâvus b. Keysân hadîsi Hz. Peygamber'den işiten İbn Abbâs'tan almıştır. Birçok sahabî'yi gören ve orta tâbiîn tabasından olan Tâvus, İbn Abbâs vefat ettiği esnada 38 yaşındadır. Dolayısıyla İbn Abbâs ile mu'asarâtı vardır. Kaynaklarda İbn Abbâs'ın Tâvus ile ilgili övgü ifadeleri hoca-talebe ilişkisini hatırlara getirmektedir. Bu da likânın vücuduna bir işarettir.

Hicri 106 yılında vefat etmiş olan Tâvus ile hicri 102 yılında vefat etmiş olan Mücâhid akranlardır. Bu ikilinin arasında da mu'asarâtı vardır. Mücâhid burada Tâvus'dan tahdîs sigası ile rivâyet etmektedir ki bu likânın vuku'una delâlettir.

el-A'meş ile Mücâhid arasındaki ittisâl ilişkisini yukarıda açıklamıştık. Ancak buradaki rivâyette el-A'meş Mücâhid'den semâya delâlet eden “سمعت” sigası ile rivâyet etmektedir. Bu ise tedlîsin olmadığına kanıttır.

el-A'meş'den rivâyeti alan Veki' 128-129 yıllarında doğmuştur. el-A'meş 147 yılında vefat ettiğine göre Veki' bu esnada 18-19 yaşlarındadır. Buna ilaveten her ikisinin de Kûfe'de yaşadığı dikkate alınınca el-A'meş ile Veki' arasında mu'asarâtın varlığı ile birlikte likânın da söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Zaten Veki'nin burada tahdîs sigası ile rivâyeti yaptığını arzetmesi likânın vuku'unu zâhiren kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak Veki'in isnâdında yer alan râvîlerin birbirleriyle mu'asarâtları tamdır. Bununla birlikte Veki' ile el-A'meş, el-A'meş ile Mücâhid, Mücâhid ile de Tâvus'un birbirleriyle mülâki olduklarını da söyleyebiliriz. Bunlar isnâdın muttasıl olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu rivâyet Tayâlfîsî'nin isnâdında el-A'meş'in Mücâhid'den an'ane ile yapmış olduğu rivâyet için tedlîs yapmış olabilme olasılığını izâle etmektedir. Çünkü bu rivâyette el-A'meş'in bu rivâyeti sema ile aldığını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Veki'nin rivâyeti el-A'meş'in an'ane ile yapmış olduğu bu hadîsin diğer rivâyetlerinde tedlîs yapmadığını vuzûha kavuşturmaktadır.

İbn Ebî Şeybe ile Ahmed b. Hanbel'in isnâdında ise şu râvîler bulunmaktadır: İbn Abbâs → Tâvus → Mücâhid → el-A'meş → Ebû Mu'âviye ve Veki' → İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel.

İbn Abbâs, Tâvus, Mücâhid ve el-A'meş'in birbirleriyle ittisâl durumları ile ilgili açıklama yukarıda yapıldı. Ancak bu rivâyette Mücâhid Tâvus'dan tahdîs, el-A'meş de Mücâhid'den semâya delâlet eden sığa “سمعت” ile rivâyet etmiştir. Dolayısıyla bunlar arasında mu'asarât ile birlikte likâ da vardır.

Bu rivâyeti el-A'meş'den alan Ebû Mu'âviye H. 113-195 yılları arasında yaşamıştır. el-A'meş'in 147 yılında vefat ettiği dikkate alınırsa mu'asarât tamdır. Ebû Mu'âviye hakkında tedlîs iddiaları söz konusu olsa da cerh ta'dil ulemâsi özellikle el-A'meş'den yaptığı rivâyetlerde sahîh olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte "el-A'meş'in ashabındandır." şeklindeki ifadeler hocalık-talebelik ilişkisine yani likânın vukuuna delâlet etmektedir. Aynı şekilde bu hadîsi el-A'meş'den Veki' de rivâyet etmiştir. Bu ikilinin arasında mu'asarât ve likâ olduğunu yukarıda vermiştik.

Hadîsi Ebû Mu'âviye vasıtasıyla alan İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel ile Ebû Mu'âviye arasında mu'asarât vardır. Çünkü İbn Ebî Şeybe H. 159'da, Ahmed b. Hanbel ise 164'de doğmuş, Ebû Mu'âviye ise H. 195'de vefat etmiştir.

Bu değerlendirmeler neticesinde İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinin isnâdının muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.2. Ebû Bekre'dan gelen rivâyetler

Ebû Bekre'den gelen rivâyetlerden Tayâlisî ile Ahmed b. Hanbel'in râvîleri cerh ta'dil açısından incelemiştik. Bu iki isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Tayâlisî'nin isnâdında Ebû Bekre → Bahr b. Merrâr → Esved b. Şeybân → Tayâlisî bulunmaktadır. Ebû Bekre Tâif kuşatması sırasında Tâif kalesinden kaçıp, Hz. Peygamber'in yanına gelerek müslüman olmuş bir sahbâbidir. Dolayısıyla likâsı kesindir. Ayrıca bu rivâyeti bizzat Hz. Peygamber'den duymuş olduğunu hadîsin metninde ifade etmiştir.

Hadîsi Ebû Bekre'den alan torununun oğlu Bahr b. Merrâr'dır. Ebû Bekre H. 51 tarihinde vefat etmiş, Bahr'ın ise doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte İbn Hacer'in tanımlamasına göre altıncı yani küçük tabiûn tabakasının mu'âsırlarındandır. Bunların sahbâbe ile likâsı yoktur. Dolayısıyla Bahr'ın da babasının dedesi ile likâsı yoktur. Zaten kaynaklar bunu bildirmektedir. Bahr'ın Ebû Bekre'yle mülâki olmamasına rağmen ondan rivâyet etmiş olması inkita'ın varlığına delâlettir.

Bahr'dan hadîsi alan Esved b. Şeybân ise Bahr ile çağdaştır. İkisi de aynı tabakadandır. Tayâlisî ise Esved'le mu'âsırdır. Çünkü Tayâlisî H. 203'de Esved ise H. 165'de vefat etmiştir. Tayâlisî'nin H. 111'li yıllarda doğduğu düşünülürse aralarındaki mu'asarâtın vuku bulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Tayâlisî'nin isnâdında Bahr'dan kaynaklanan inkita' vardır. Dolayısıyla hadîs bu haliyle munkatı'dır. Munkatı da bir tür zayıf hadîsdir.

Ahmed b. Hanbel'in râvîleri ise şunlardan oluşur; Ebû Bekre → Abdurrahmân b. Ebî Bekre → Bahr b. Merrâr → Esved b. Şeybân → Ebû Sa'îd → Ahmed b. Hanbel.

H. Peygamber ile Ebû Bekre arasındaki ittisâlden bahsetmiştik. Abdurrahmân b. Ebî Bekre bu hadîsi babası Ebû Bekre'den almıştır. Likâ sâbittir. Ayrıca Abdurrahmân hadîsi tahdîs sigası ile nakletmiştir. Abdurrahmân'dan ise torunu Bahr almıştır. Kaynaklarda Bahr'ın dedesini görmediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla hem mu'âsır hem de likânın vücûdu mümkündür. Esved b. Şeybân'ın ise Bahr ile çağdaş yani

mu'âsır olduğunu söylemiştik. Bununla birlikte Esved bu rivâyeti Bahr'dan tahdîs sigası ile rivâyet etmiştir. Ebû Sa'îd Mevlâ Benî Hâşim ise H. 197'de vefat etmiştir. Esved de H. 165'de vefat ettiğine göre bu ikili arasında da mu'asarât vardır. Ebû Sa'îd'in tahdîs sigası ile rivâyet ettiğini de düşünürsek ikili arasında likânın varlığını da söyleyebiliriz. Hicri 164'de doğan Ahmed b. Hanbel ile H. 197 vefat tarihli olan Ebû Sa'îd arasında mu'asarât açıktır. Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti Ebû Sa'îd'den tahdîs sigasıyla rivâyet etmiş olması aralarında likânın vuku'una delâlet etmektedir.

Buraya kadar verilen değerlendirmeler sonucunda Ahmed b. Hanbel'in isnâdındaki râvîlerin birbirleriyle aralarında mu'asarât ve likânın olduğunu dolayısıyla bu isnâdın muttasıl olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu isnâd Tayâfîsî'nin isnâdındaki inkıta'dan kaynaklanan zaafiyeti de gidermektedir.

3.1.3. Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetler

Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetler içerisinde sadece Buhârî'nin isnâdını incelemiştik. Buhârî'nin isnâdı şöyledir: Câbir b. Abdillâh → Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim → Ebû'l-Avvâm Abdulazîz b. Rebi' → Nadr b. Şumeyl → Muhammed b. Yûsuf → Buhârî.

Bu hadîsi Ensar'dan olan Câbir Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Câbir hicretten 16 yıl önce dünyaya gelmiş, ikinci Akabe Biatı'na katılmış ilk müslümanlardan, vefat tarihi ise H. 78'dir. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile mu'asarâtı ve likâsı kesindir. Ayrıca hadîsin metninde bu hadîseye bizzat şahit olduğunu ifade etmektedir.

Hadîsi Câbir'den alan Ebû'z-Zübeyr H. 42-126 yılları arasında yaşamıştır. Câbir'in H. 78 yılında vefat ettiği düşünülürse aralarında mu'asarâtın varlığı görülmektedir. Bununla birlikte cerh ta'dîl imamlarının Ebû'z-Zübeyr'in sika ancak tedlîs yaptığını söylemiş olmaları dikkate alınması gereken bir durumdur. Ayrıca bu hadîsi an'ane ile rivâyet etmiş olması onun tedlîs yapmış olma şüphesini doğurmaktadır. Ancak hicri ikinci yüzyılın başlarına kadar isnâdın tam manasıyla oturmamış olması da unutulmamalıdır. Ebû'z-Zübeyr'in de içinde bulunduğu tabakadan kimi râvîlerin zaman zaman tedlîs yaptığı vâkidir. Dolayısıyla rivâyetlerin başka tarîklerden de rivâyet edilip edilmemesi burada önemlidir. Şayet hadîs başka tarîklerden de rivâyet edilmişse özellikle tedlîsten kaynaklanan zaafiyet giderilebilmektedir. Buna göre Ebû'z-Zübeyr'in rivâyetinin başka tarîklerinin olduğu gerçeğinden hareketle tedlîs olma ihtimaline binaen oluşan zaafiyetin giderildiği söyleyebiliriz.

Ebû'z-Zübeyr'den hadîsi alan Ebû'l-Avvâm Abdulazîz b. Rebi' ise etbâu't-tâbiîn tabakasının büyüklerindedir. Dolayısıyla orta tâbiîn tabakasından olan Ebû'z-Zübeyr ile görüşme ve hadîs alma imkânı mevcuttur. Yani mu'âsırdırlar. Zaten Ebû'l-Avvâm bu hadîsi tahdîs "حدثنا" sigasıyla rivâyet etmekle likânın vuku'una işaret etmektedir.

Nadr b. Şumeyl ise bu hadîsi Ebû'l-Avvâm'dan almıştır. Nadr H. 122-203 yılları arasında yaşamış etbâu't-tâbiîn'in küçükleri tabakasındandır. Aynı tabakanın büyüklerinden olan Ebû'l-Avvâm ile mu'asarât vâkidir. Nadr'da Ebû'l-Avvâm'dan tahdîs "حدثنا" sigasıyla rivâyet etmiştir. Dolayısıyla likâ da gerçekleşmiştir.

Bu hadîsi Nadr'dan alan Muhammed b. Yûsuf ise etbâu etbâi't-tâbiînin tabakasının büyüklerindedir. Etbâu't-tâbiîn tabakasının küçüklerinden olan Nadr ile mu'asarât vuku bulmuştur. Muhammed b. Yûsuf'un Nadr'dan tahdîs "حدثنا" sigasıyla rivâyet etmiş olması likânın da vukuına delâlettir.

Buhârî bu hadîsi Muhammed b. Yûsuf'dan almıştır. Buhârî H. 196-254 yılları arasında yaşamış etbâu etbâi't-tâbiînin orta tabakasındandır ve etbâu etbâi't-tâbiînin tabakasının büyüklerinden olan Muhammed ile mu'asarâtı tamdır. Ayrıca likâyaya delâlet eden sigâ ile hadîsi rivâyet etmektedir.

Sonuç olarak Buhârî'nin rivâyet etmiş olduğu bu hadîsin isnâdındaki râvîlerden Ebû'z-Zübeyr hariç diğerlerinin birbirleriyle likâsı ve mu'asarâtı vardır. Ebû'z-Zübeyr'in ise Câbir ile mu'asarâtı vardır. İsnad zahiren muttasıl görünmektedir. Ancak Ebû'z-Zübeyr'in tedlîs yapma ihtimali söz konusudur. Şayet bu rivâyette tedlîs yapmış ise hadîs müdelles olur. Ancak hadîsin turûk çokluğu dikkate alınınca bu kusurun giderildiğini söyleyebiliriz.

3.1.4. Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetler

Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerden Taberânî'nin râvîlerini cerh ta'dîl açısından incelemiştik. Bu isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Taberânî'nin isnâdında Enes b. Mâlik → Îsâ b. Tahmân → Ubeyd b. Abdîrrahman → Abdullah b. Üsâme → Muhammed b. Mûsâ → Taberânî bulunmaktadır. Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'in daima yanında bulunan özel yardımcılarındandır. Hz. Peygamber ile likâsı kesindir. Bu hadîseyi bizzat görmüş olma ihtimali yüksektir.

Enes'den bu hadîsi alan küçük tâbiûn tabakasından Îsâ b. Tahmân hicri 159 yılında vefat etmiştir. Seksen sene yaşamış olma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda Îsâ'nın bu hadîsi gençlik yıllarında Enes'den almış olması mümkündür. Dolayısıyla Îsâ ile Enes'in arasında mu'asarâtın olduğunu söyleyebiliriz. Îsâ'dan hadîsi alan Ubeyd b. Abdîrrahman'ın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ubeyd mechûl râvî kategorisindedir. Ancak Ubeyd bu hadîsi Îsâ'dan ihbâr "أخبرنا" sigası ile almıştır. Bu da Ubeyd'in bu hadîsi semâ, kıraat, icâzet veya münâvele metotlarından biriyle almış olması anlamına gelir³³⁴. Bununla birlikte her iki râvînin de Basralı olduğunu dikkate aldığımızda aralarında mu'asarâtın varlığı mümkün gibi gözükmektedir. Hadîsi Ubeyd'den alan Abdullah b. Üsâme'nin de hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak o da tahdîs "حدثنا" sigası ile almıştır. Bu da aralarında likânın varlığını göstermektedir. Abdullah'dan hadîsi alan Muhammed b. Mûsâ mechûl biridir. Ancak o da bu hadîsi ihbâr "أخبرنا" sigası ile almıştır. Bu da en azından mu'asarâtı mümkün hale getirmektedir. Tâberânî ise hadîsi Muhammed'den tahdîs "حدثنا" sigası ile almıştır. Dolayısıyla bu iki râvî arasında likânın vuku bulduğunu söyleyebiliriz.

334) Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İFAV, 1996, s. 84-86.

Sonuç olarak; Ubeyd, Abdullah ve Muhammed ile ilgili fazla bilgi bulunmamakla birlikte ihbâr ve tahdîs sigaları ile rivâyet etmiş olmaları aralarında mu'asarât veya likânın varlığını gündeme getirebilmektedir. Ancak isnâd zahiren muttasıl görükmesine rağmen özellikle Ubeyd'in mechûl olmasından dolayı isnâdda gizli inkıtâ'nın olabilme ihtimalinin uzak olmadığını söyleyebiliriz.

3.1.5. Ebû Umâme'den gelen rivâyetler

Ebû Umâme'den gelen rivâyetlerden Ahmed b. Hanbel'in râvîlerini cerh ta'dîl açısından incelemiştik. Bu isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Ahmed b. Hanbel'in isnâdında Ebû Umâme → Kâsım b. Abdirrahman → Ali b. Yezîd → Mu'ân b. Rifâ' → Ebû'l-Muğîre → Ahmed b. Hanbel bulunmaktadır.

Ebû Umâme Hz. Peygamber'i görmüş ve O'nun duasına mazhar olmuş bir sahâbîdir. Hz. Peygamber ile mu'asarâtı ve likâsı kesindir. Ayrıca o çok sayıda (yaklaşık olarak 250) rivâyeti bulunan sahâbîlerden biridir. Bu hadîsi Hz. Peygamber'den veya bir başka sahâbîden işitmiş olabilir. Bu hadîsi Ebû Umâme'den alan Kâsım b. Abdirrahman hicri 112 yılında vefat etmiştir. Ebû Umâme'nin hicri 87 yılında vefat ettiği ve ömrünün son kısımlarını Şam'da yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda Dımeşkli olan Kâsım'la mu'asarâtı tamdır. Ayrıca Kâsım'ın bu rivâyeti tahdîs "حدثنا" sigası ile rivâyet etmiş olması da likânın varlığına delâlettir. Hadîsi Kâsımdan alan Ali'nin ise 120 yılında vefat etmiş olması aralarında mu'asarâtın tam olduğunu göstermesi ile birlikte Ali'nin semâya sarâhaten delâlet eden "سمعت" sigası ile rivâyet etmiş olması aralarında likânın varlığına da delâlet etmektedir. Hadîsi Ali'den alan Mu'âz b. Rifâ' ise 150'de vefat etmiştir. Ali'nin 120 yılında vefat ettiği düşünülürse, Mu'âz'ın Ali'den sonra otuz sene daha yaşamış olduğunu gösterir ki bu mu'asarâtın varlığını mümkün kılmaktadır. Ayrıca Mu'âz'ın bu hadîsi Ali'den tahdîs "حدثني" sigası ile rivâyet etmiş olması aralarında likânın varlığını da kanıtlamaktadır. Hadîsi Mu'âz'dan alan Ebu'l-Muğîre 212 yılında vefat etmiştir. Bu aralarında mu'asarâtı mümkün kılmaktadır. Ayrıca Ebu'l-Muğîre'nin bu rivâyeti tahdîs "حدثنا" sigası ile rivâyet etmiş olması da Mu'âz ile aralarında likânın varlığını göstermektedir. Hicri 241 yılında vefat eden Ahmed b. Hanbel ile Ebu'l-Muğîre'nin mu'asarâtı mümkündür. Ayrıca İbn Hanbel'in de bu hadîsi tahdîs "حدثنا" sigası ile rivâyet etmiş olması aralarında likânın varlığını da göstermektedir.

Sonuç olarak Ahmed b. Hanbel'in isnâdında yer alan râvîler birbirleriyle hem mu'âsırdırlar hem de aralarında likâ söz konusudur. Dolayısıyla bu isnâdın muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.6. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerden İbn Hibbân'ın râvîlerini cerh ta'dîl açısından incelemiştik. Bu isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

İbn Hibbân'ın isnâdında Ebû Hureyre → Abdullah b. el-Hâris → el-Minhâl b. Amr → Zeyd b. Ebî Üneyse → Ebû Abdırrahman Hâlid b. Yezîd → Muhammed b. Seleme → Muhammed b. Vehb → Ebû Arûbe → İbn Hibbân bulunmaktadır.

Ebû Hureyre en fazla hadîs rivâyet eden sahâbîdir. Hz. Peygamber'in son üç yılında, yakınında bulunan kişilerdendir. Ebû Hureyre'nin likâsı kesindir. Hadîsin metnindeki Ebû Hureyre'nin ifadelerinden bu hadîseyi bizzat yaşayanlardan olduğu anlaşılmaktadır. Hadîsi Ebû Hureyre'den alan Abdullah b. el-Hâris'in hangi tarihte vefat ettiği tam olarak bilinmemekle birlikte orta tâbiûn tabakasındadır. Dolayısıyla hicri 58'de vefat eden Ebû Hureyre ile mu'asarâtı tamdır. Hadîsi ondan alan el-Minhâl b. Amr ise küçük tâbiûn tabakasındadır ve Abdullah ile mu'asarâtı vardır. Hadîsi el-Minhâl'den alan ve hicri 124'de vefat eden Zeyd b. Ebî Üneyse ise küçük tâbiûn tabakasının mu'âsırlarındadır. Dolayısıyla küçük tâbiûn tabakasından olan el-Minhâl ile mu'âsırdırlar. Hadîsi Zeyd'den alan Ebû Abdırrahman ise hicri 144'de vefat etmiştir ki bu aralarında mu'asarâtı mümkün kılmaktadır. Ayrıca Ebû Abdırrahman hadîsi Zeyd'den tahdîs "حدثنا" sigası ile rivâyet etmiştir. Bu da aralarında likânın varlığını göstermektedir. Hadîsi Ebû Abdırrahman'dan alan Muhammed b. Seleme ise hicri 191'de vefat etmiştir. Bu da her ikisinin mu'asarâtını göstermektedir. Ayrıca her ikisinin de Harranlı olması aralarında likânın olabilmesini mümkün kılmaktadır. Hadîsi İbn Seleme'den alan Muhammed b. Vehb ise hicri 243 tarihinde vefat etmiştir. Bu mu'asarâtı mümkün kılmakla birlikte İbn Vehb'in hadîsi tahdîs "حدثنا" sigası ile rivâyet etmiş olması ikilinin arasında likânın varlığını da göstermektedir. Hadîsi İbn Vehb'den alan Ebû Arûbe hicri 220'den sonra doğmuş 318'de vefat etmiştir. Bu onun 243 tarihinde vefat eden İbn Vehb ile mu'asarâtını göstermektedir. Ayrıca her ikisinin de Harranlı olması ve Ebû Arûbe'nin hadîsi İbn Vehb'den tahdîs "حدثنا" sigası ile rivâyet etmiş olması aralarında likânın varlığını da göstermektedir. Hadîsi Ebû Arûbe'den alan İbn Hibbân ise hicri 354 yılında vefat etmiştir. Bu mu'asarâtı mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte İbn Hibbân hadîsi ihbâr "أخبرنا" sigası ile almıştır ki bu onun Ebû Arûbe'den semâ veya kıraat yoluyla aldığını belirtmektedir.

Sonuç olarak İbn Hibbân'ın isnâdında yer alan râvîlerin birbirleriyle mu'âsır, bazılarının ise mülâki olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla bu isnâdın muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. İkinci hadîs

3.2.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerden İbn Ebî Şeybe'nin râvîlerini cerh ta'dîl açısından incelemiştik. Bu isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

İbn Ebî Şeybe'nin isnâdında Ebû Hureyre → Ebû Hâzım el-Eşcaî → Yezîd b. Keysân → Muhammed b. Ubeyd → İbn Ebî Şeybe bulunmaktadır.

Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber ile likâsının kesin olduğunu yukarıda geçmişti. Hadîsi ondan alan Ebû Hâzım ise hicri 100'de vefat etmiştir. Dolayısıyla Ebû Hureyre ile mu'asarât mümkündür. Hadîsi Ebû Hâzım'dan alan Yezîd b. Keysân ise küçük tâbiûn

tabakasının mu'âsırlarındandır. Dolayısıyla orta tâbiûn tabakasından olan Ebû Hâzım ile mu'asarâtı vardır. Ayrıca her ikisinin de Kûfeli olması likânın varlığını da mümkün kılmaktadır. Hadîsi Yezîd'den alan Muhammed b. Ubeyd ise hicri 124 yılında doğmuş, 204 tarihinde ise vefat etmiştir. Buna göre ikilinin aralarında mu'asarât mümkün olmakla birlikte Muhammed'in hadîsi Yezîd'den tahdîs “حدثنا” sigası ile rivâyet etmiş olması likânın varlığını da göstermektedir. Hadîsi Muhammed'den alan İbn Ebî Şeybe ise 159 yılında doğmuş 235 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla İbn Ebî Şeybe'nin 204 yılında vefat eden Muhammed ile aralarında mu'asarât tam olduğu gözükmeyle beraber hadîsi İbn Ebî Şeybe'nin tahdîs “حدثنا” sigası ile rivâyet etmiş olması likânın varlığına da delâlettir.

Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde İbn Ebî Şeybe'nin isnâdında yer alan râvîlerin birbirleriyle mu'âsır, bazılarının ise mülâki olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla bu isnâdın muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.2. Ya'lâ b. Siyâbe'den gelen rivâyetler

Ya'lâ b. Siyâbe'den gelen rivâyetlerden İbn Ebî Şeybe'nin râvîlerini cerh ta'dîl açısından incelemiştik. Bu isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

İbn Ebî Şeybe'nin isnâdında Ya'lâ b. Siyâbe → Habîb b. Ebî Cübeyre → Âsım b. Behdele → Hammâd b. Seleme → Süleyman b. Harb → İbn Ebî Şeybe bulunmaktadır.

Ya'lâ b. Siyâbe Hz. Peygamber ile birlikte Hudeybiye de Hayber ve Mekke'nin fetihlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile likâsı kesindir. Bu rivâyeti Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş de olabilir, bir başka sahâbîden de. Hadîsi Ya'lâ'dan alan Habîb b. Ebî Cübeyre hakkında fazla bilgi bulunmayan mechûl biridir. Dolayısıyla Ya'lâ ile likâsının veya mu'asarâtının olup olmadığı hakkında birşey söyleyemiyoruz. Hadîsi Habîb'den alan Âsım b. Behdele ise hicri 127 tarihinde vefat etmiştir. Habîb mechûl bir râvî olduğu için Âsım'ın onunla likâsı veya mu'asarâtı hakkında da bir bilgi veremiyoruz. Hadîsi Âsım'dan alan Hammâd b. Seleme hicri 167 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla hicri 127 tarihinde vefat eden Habîb ile mu'asarâtı vardır. Hadîsin Âsım'dan alan Süleyman b. Harb ise hicri 224 tarihinde vefat etmiştir. Bu da ikilinin arasında mu'asarâtın varlığını göstermektedir. Ayrıca her ikisinin hem Basralı olması kem de Süleyman'ın bu hadîsi Âsım'dan tahdîs “حدثنا” sigası ile rivâyet etmiş olması likânın varlığını da mümkün kılmaktadır. Hadîsi Süleyman'dan alan İbn Ebî Şeybe'nin hicri 235 yılında vefat ettiğini hatırlayacak olursak Süleyman ile aralarında mu'asarâtın tam olduğunu görürüz. Ayrıca İbn Ebî Şeybe de Süleyman'dan bu hadîsi tahdîs “حدثنا” sigası ile rivâyet etmiştir ki bu likânın varlığını gösterir.

Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde İbn Ebî Şeybe'nin isnâdında yer alan râvîlerden Habîb b. Ebî Cübeyre'nin mechûl olmasından kaynaklanan inkıtânın olduğunu söyleyebiliriz. Bunun haricinde diğer râvîler birbirleriyle mu'âsır olmakla birlikte bazılarının mülâki olduklarını görmekteyiz. Bu isnâd, Habîb dolayısıyla munkatıdır.

3.3. Üçüncü hadîs

3.3.1. Câbir'den gelen rivâyetler

Câbir'den gelen rivâyetlerden Müslim'in râvîlerini cerh ta'dîl açısından incelemiştik. Bu isnâdın ittisâli ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Müslim'in isnâdında Câbir → Ubâde b. Velîd → Ebû Hazre → Hâtim b. İsmail → Muhammed b. Abbâd → Hârûn b. Ma'rûf → Müslim bulunmaktadır.

Câbir b. Abdillâh'ın Hz. Peygamber'e likâsı ile ilgili yukarıda bilgi vermiştik. Câbir bu hâdiseyi bizzat yaşamıştır. Bunu hadîsin metninde açık bir şekilde görmekteyiz. Hadîsi Câbir'den alan Ubâde orta tâbiûnu takip eden tabakadandır. Buna göre Câbir ile mu'asarâtı mümkündür. Ayrıca hadîsin metninden Ubâde'nin Câbir ile likâsı olduğunu anlamaktayız. Hadîsi Ubâde'den alan Ebû Hazre hicri 150'de vefat etmiştir ve küçük tâbiûn tabakasının mu'âsırlarındandır. Dolayısıyla Ubâde ile mu'asarâtı mümkündür. Hadîsi Ebû Hazre'den alan Hâtim b. İsmail ise hicri 186 yılında vefat etmiştir. Buna göre hicri 150'de vefat eden Ebû Hazre ile mu'asarâtları mümkündür. Hadîsi Hâtim'den alan Muhammed b. Abbâd hicri 234, Hârûn b. Ma'rûf ise hicri 231 yılında vefat etmiştir. Bu, Muhammed ile Hârûn'un hicri 186 yılında vefat eden Hâtim ile mu'asarâtını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte bu iki râvî hadîsi Hâtim'den tahdîs “حدثنا” sigası ile rivâyet etmişlerdir. Bu aralarında likânın varlığını da gösterir. Hadîsi Muhammed ve Hârûn'dan alan Müslim ise hicri 202-206 yılları arasında doğmuş, 261 yılında vefat etmiştir. Buna göre Müslim'in bu iki şeyhi ile mu'asarâtı tamdır. Ayrıca Müslim bu hadîsi şeyhlerinden tahdîs “حدثنا” sigası ile rivâyet etmiştir ki bu aralarında likânın varlığını da göstermektedir.

Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde Müslim'in isnâdında yer alan râvîlerin birbirleriyle mu'âsır, bazılarının ise mülâki olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla bu isnâdın muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

4. Sıhhatine göre

“صحيح/ Sahîh” kelimesi sözlükte; “sıhhatli, sağlam, sağlıklı, kusursuz”³³⁵ gibi anlamlara gelmektedir. İstilâh olarak ise; “Adalet ve zabt sıfatına hâiz râvîlerin muttasıl isnâdla rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadîs”³³⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım içerisinde beş şartı barındırmaktadır: Râvîlerin adaletli ve zâbt sahibi olması, isnâdın muttasıl, hadîsin illetli ve şâz olmaması. Görüldüğü üzere bu şartların ilk üçü (râvînin âdil ve zâbt olması, isnâdın muttasıl olması) sadece isnâdla, dördüncüsü (illet) hem isnâd hem metin, beşincisi ise (şâz olmama) sadece metinle ilgilidir. Dolayısıyla biz hadîsimizi ilk dört sıhhat şartı çerçevesinde değerlendireceğiz.

335) İbn Manzûr, “Shh”, *Lisânu'l-Arab*, VI, 2401-02.

336) İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 11-12.

4.1. Birinci hadîs

4.1.1. İbn Abbâs'dan gelen rivâyetler

İbn Abbâs'dan gelen rivâyetlerden Mücâhid yoluyla gelenler içerisinde incelemiş olduğumuz Tayâlisî ve İbn Hanbel'in isnâdları ile Tâvus yoluyla gelen rivâyetlerden Veki' ile İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel'in isnâdlarının râvîlerinin hepsi de âdil ve zâbit râvîlerden oluşmaktadır. Bu râvîlerin birçoğu aynı zamanda hadîs râvîleri içinde meşhur ve muksîr olanlardandır. Bazısı aynı zamanda fakîhdir. Yani rivâyet ettiği hadîsin anlamını ve fikhî açıdan bağlayıcılığını bilen kişilerdir. Hadîsin isnâdı muttasıldır. el-A'meş'den kaynaklanan tedlîs şüphesi varsa da bu, turûk çokluğuyla izâle edilmiştir. Rivâyet isnâdında herhangi bir illet de yoktur. Dolayısıyla bu rivâyetlerin isnâdları sahîhtir.

4.1.2. Ebû Bekre'den gelen rivâyetler

Ebû Bekre'den gelen rivâyetler içerisinde incelemiş olduğumuz Tayâlisî'nin isnâdındaki râvîlerden Bahr b. Merrâr hariç diğerleri âdil ve zâbitturlar. Bahr b. Merrâr ise sika fakat ömrünün sonlarına doğru ihtilâta maruz kalmış bir râvîdir. Bu rivâyeti görmediği halde dedesinin babasından (Ebû Bekre'den) rivâyet etmiş olması hadîsin ittisâlinde sorun oluşturmaktadır. Yani hadîs bu haliyle munkatıdır. Bununla birlikte isnâdında da herhangi bir illet yoktur.

Ebû Bekre'den gelen rivâyetler içerisinde incelemiş olduğumuz ikinci isnâd olan İbn Hanbel'in isnâdındaki râvîlerin hepsi âdil ve zâbitturlar. İsnâdında herhangi bir illet de yoktur. Ayrıca Bahr bu rivâyette Ebû Bekre'den dedesi Abdurrahmân b. Ebî Bekre vasıtası ile hadîsi alarak isnâdındaki ittisâli korumaktadır. Dolayısıyla bu isnâd sahîhtir. Bununla birlikte sahîh olan bu tarîk Tayâlisî'nin tarîkini destekleyerek inkıta'dan kaynaklanan zaafiyeti izâle etmiş ve o rivâyeti hasen li ğayrihî seviyesine yükseltmiştir.

4.1.3. Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetler

Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetler içerisinde incelemiş olduğumuz Buhârî'nin isnâdındaki râvîlerin hepsi de âdil ve zâbit râvîlerdir. Bunların içerisinde Ebû'z-Zübeyr'in tedlîs yaptığı vâkidir. Ancak ittisâlde problem görülse de hadîsin turûk çokluğu bu problemi izâle etmektedir. İsnâdında herhangi bir illet de yoktur. Dolayısıyla bu senedin sahîh olduğu söylenebilir.

4.1.4. Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetler

Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetler içerisinde Taberânî'nin isnâdındaki râvîleri incelemiştik. Taberânî'nin râvîleri arasında Ubeyd b. Abdurrahman meçhûl, Muhammed b. Mûsâ ise müttehem bi'l-vaz' mertebesindedir. Dolayısıyla bu isnâdda adaletlerinde problem olan iki râvî bulunmaktadır. Ayrıca isnâdın Ubeyd'den dolayı munkatı olabilme ihtimalini de yukarıda belirtmiştik. Aslında Ubeyd meçhûl bir râvî olmasına rağmen bu hadîsi İsâ b. Tahmân'dan ihbâr "أخبرنا" sigası rivâyet etmiş olması zâhiren muttasıl olduğu izlenimi vermekle beraber gizli bir inkıta'm olabileceğini hatırlardan uzak tutmamak gerekmektedir. İsnâdın bu haliyle illetli olabileceğini düşünmekteyiz. Sonuç olarak Enes b. Mâlik'ten gelen Taberânî'nin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.

4.1.5. Ebû Umâme'den gelen rivâyetler

Ebû Umâme'den gelen rivâyetler içerisinde isnâdını incelemiş olduğumuz Ahmed b. Hanbel'in râvîlerinden Ali b. Yezîd'in zayıf, Kâsım b. Abdîrrahman sadûk, Mu'ân b. Rifâ'a ise sadûk-hasenu'l-hadîstir. İsnadı muttasıldır. Senedi açısından illetten sâlimdir. Hadîs bu haliyle isnâdındaki zayıf ve sadûk râvîlerden dolayı zayıf kategorisinde olmakla beraber diğer sahîh rivâyetlerin desteklemesi ile hasen li ğayrihi seviyesine yükseldiği söylenebilir.

4.1.6. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler içerisinde isnâdını incelemiş olduğumuz İbn Hibbân'ın râvîlerinden sadece Muhammed b. Vehb sadûk bir râvî, diğerleri ise sika yani adalet ve zabt sıfatlarına tam hâiz râvîlerdir. Muttasil isnâda sahip olan bu rivâyet senedi yönünden illetten de sâlimdir. İsnad bu haliyle hasendir. Ancak hadîsin turûk çokluğu dikkate alındığı takdirde isnâdındaki sadûk bir râvîden kaynaklanan sorun giderilmekte ve hadîs sahîh li ğayrihi seviyesine çıkmaktadır.

2.2. İkinci hadîs

2.2.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler içerisinde isnâdını incelemiş olduğumuz İbn Ebî Şeybe'nin râvîlerinden sadece Yezîd b. Keysân'ın sadûk-hasenu'l-hadîs mertebesinde bir râvî olduğu diğerlerinin ise sika yani adalet ve zabtlarının tam olduğu görülmektedir. Senedinin ittisâlinde de herhangi bir problem yoktur. Bu hadîs senedi yönünden illetten sâlimdir. İsnad bu haliyle hasendir. Ancak hadîsin turûk çokluğu dikkate alınınca sahîh li ğayrihi seviyesine yükselmektedir.

2.2.2. Ya'lâ b. Siyâbe'den gelen rivâyetler

Ya'lâ b. Siyâbe'den gelen rivâyetler içerisinde isnâdını incelemiş olduğumuz İbn Ebî Şeybe'nin râvîlerinden Habîb b. Ebî Cübeyre'nin mechûl, Âsım b. Behdele'nin sadûk-hasenu'l-hadîs, Hammâd b. Seleme ise sika yalnız ömrünün sonlarına doğru muhtelit bir râvîdir. Ayrıca Habîb'den ötürü isnâdda inkıtâ' da vardır. Sonuç olarak hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.

2.3. Üçüncü hadîs

2.3.1. Ya'lâ b. Siyâbe'den gelen rivâyetler

Câbir b. Abdillâh'dan gelen rivâyetler içerisinde isnâdını incelemiş olduğumuz Müslim'in râvîlerinden Ebû Hazre ve Hâtim b. İsmail sika-sadûk, Muhammed b. Abbâd ise sadûk bir râvîdir. Ancak Müslim bu hadîsi Hâtim'den rivâyet eden ve sika bir râvî olan Hârûn b. Mervezî yoluyla da alarak Muhammed b. Abbâd'dan kaynaklanan problemi gidermiştir. Hadîsin isnâdı muttasıldır. Senedi bakımından illetten sâlimdir. Sonuç olarak bu hadîsin isnâdının hasen olduğu söylenebilir.

SONUÇ

İsnadları bakımından incelemeye tabi tuttuğumuz üç hadîs, toplamda Hz. Peygamber'in yedi sahâbîsinden gelmektedir. Bunlardan Abdullah b. Abbâs, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre muksirûn, Ebû Umâme ashâbu'l-mieteyn (ikiyüz ile üçyüz arasında rivâyet edenler), Ebû Bekre ashâbu'l-mie, Ya'lâ b. Siyâbe ise ashâbu'l-aşerât (on ile yüz arasında rivâyet edenler) arasındadır. Bu sahâbîlerden çok sayıda tâbiûn rivâyet etmiş, daha sonrasında ise rivâyet yolları artarak devam etmiş ve hadîs literatürünün ilk kaynaklarından itibaren birçok eserde yerini almıştır.

Bu çalışmada konusal olarak aynı ama farklı bağlamlarda gerçekleştiğine inandığımız üç hadîsi, kendi içerisinde ayrılan kollarının her birini ilk kaynağına kadar olan isnâdlarını değerlendirdik. Üzerinde inceleme yapmış olduğumuz birinci hadîsin on isnâdından sekizinin râvîlerinin âdil ve zâbit olduklarını gördük. Diğer iki isnâddan birinde zabt kusuru, diğerinde ise hem adalet hem de zabt kusuru olan râvîler olduğunu tespit ettik. İsnadlardan üçü hariç yedisinin muttasıl yollarla geldiği, muttasıl olan rivâyetlerin de mutabaât veya şevâhid kâbilinden inkıtâ' ve tedlîs ihtimali olan diğer iki isnâdın problemlerini giderdiğine, sadece zabt kusuru barıdıran isnâdı da hasen li ğayrihi mertebesine yükselttiğine kanaat getirdik. Ayrıca bu rivâyetlerin biri hariç diğerlerinin isnâdlarında illet bulunmadığını da tespit ettik.

Müntehâsı bakımından sarâhaten merfu' olan hadîslerin, sened sayısına göre meşhûr hatta ma'nen mütevâtire yakın olduğunu söyleyebiliriz. Zira üç farklı bağlamda gerçekleşen ortak bir manaya sahip bir hâdisenin böylesine çok sayıda isnâdlarının olması bizi bu kanaate sevk etmektedir. Bir başka deyişle üç hadîsin biraraya gelmesiyle oluşan turûk çokluğu, yedi sahâbî tarafından rivâyet edilmiş olması ve Hz. Peygamber'in bu hadîseyi en az üç defa yaşamış olduğu gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda bu hadîslerin içerdiği anlamın manevi tevâtüre yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Netice olarak; isnâdları bakımından incelemeye tabi tuttuğumuz üç hadîsin genel olarak isnâd yönünden sahîh olduğu sonucuna ulaştığımızı söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- A'zamî Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, (çev. Hulûsi Yavuz), İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Ahmed Naim, Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Hadîs İstlâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayiğit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Alâî, Ebû Sa'îd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Abdullah, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1407/1986.
- Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkîdleri)*, İzmir, 1981.
- Aydınlı, Abdullah, "Hadîslerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet Dergisi)*, 1985, cilt: XXI, sayı: 2, s. 29-34.
- Aydınlı, Abdullah, "Hadîslerin Değerlendirilmesi II", *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet Dergisi)*, 1985, cilt: XXI, sayı: 3, s. 8-13.

- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2009.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Eyyûb, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrece anhu'l-Buhârîyyi's-Sahîh*, (thk. Ahmed Libzâr), I-III, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Suûni'l-İslâmiyye, Mağrib, trsz.
- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-Firak ve Beyânü'l-Firkati'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1977.
- Bahşel, Ebû'l-Hasen Bahşel Eslem b. Sehl er-Rezzâz el-Vâsitî, *Târîhu Vâsıt*, (thk. Kurkîs Avvâd), Âlemü'l-Kutub, Beyrût, 1406/1986.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr*, (thk. Şeref Mahmûd el-Kudât), Dâru'l-Furkân, Ammân, 1403/1983.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1409/1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1429/2008.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-V, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dimeşk, 1413/1993.
- Coşkun, Selçuk, *Hadîse Bütüncül Bakış (Tebât-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme)*, İFAV, İstanbul, 2011.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlelu'l-Vâride fî'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, (thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah), I-XV, Dâru't-Taybe, Riyâd, 1405/1985.
- Dârimî, Muhammed b. Abdirrahmân, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Durmuş, İsmail, "Nadr b. Şumeyl", *DİA*, XXXII, 281-82.
- Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- Ebû Tâlib el-Kâdî, Akîl b. Atiyye, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, (thk. Subhî es-Semerrâî, Ebû'l-Meâtî en-Nürî, Mahmud Muhammed Halîl es-Sa'îdî), Âlemü'l-Kutub, Beyrût, 1489/1989.
- Ebû Zehv, Muhammed, *Hadîs ve Hadîşçiler*, (çev: Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadîs*, (thk. Ma'zem Huseyn), Dâru İhyai'l-'Ulûm, Beyrût, 1417/1998.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trsz.
- Hüseyn Kahraman, *Hadîs İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürciü Râvîler*, Emin Yayınları, Bursa, 2011.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Alî Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1412/1992.
- İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'efâi'r-Ricâl*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh, *Târîhu Medineti Dimeşk*, (thk. Ömer b. Çarâme el-Omrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995.

- İbn Balaban, Alâuddîn Ali, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1414/1994.
- İbn Ebî Hâtim, Ebu Abdillâh Abdurrahmân er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1371/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), I-XXVI, Dâru'l-Kible, Beyrût, 1437/2006.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru'l-Feyhâ, Dımaşk, 1421/2000.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Fethu'l-Bârî ile birlikte basım), (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), Dâru'l-Feyhâ, Dımaşk, 1421/2000.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Adil Ahmed, Alî Muhammed Muavviz), I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, (thk. Dâiretu'l-Muarrifu'n-Nizâmiyye), I-VII, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrût, 1406/1986.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, (thk. Sa'îd b. Nâsır), I-XIX, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1419.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dımeşk, 1421/2000.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, (thk. Rebî b. Hâdî Umeyr), I-II, Medine, 1404/1984.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ta'cîlu'l-Menfaa' bi Zevâidi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa'*, (thk. İkrâmullah İmdâdulhak), I-II, Dâru'l-Beşâir, Beyrût, 1996.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs*, (thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûnî), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, trsz.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Abdulvehhâb Abdulatif), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395/1975.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (thk. Adil Ahmed, Alî Muhammed Muavviz), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Sa'îd el-Endülüsî, *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât ve mâ li külli Vâhidin minhum mine'l-Aded*, (thk. Mis'ad Abdulhamid es-Sa'denî), Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, trsz.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi), Dâru's-Semiî, Riyâd, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sikât*, (thk. Şerefuddîn Ahmed), I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y., 1395/1975.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Fâdıl Mahmûd Avvad), Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dımeşk, 1432/2011.

- İbn Ma'in, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ, *Târîhu İbni Ma'in (Rivâyetu Osman ed-Dârimî)*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dımeşk, 1400.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebî'l-Ferec Abdırrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, Dımeşk, 1429/2008.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Usre, Kahire, 2002.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdırrahmân eş-Şehrzûrî, *Ulûmu'l-Hadîs (el-Mukaddime)*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 2008.
- İbu'l-Cevzî Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kâdî), I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1406.
- İclî, Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih Ebû'l-Hasen, *Ma'rifetü's-Sikât*, (thk. Abdu'l-Azîm el-Bustî), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1405/1985.
- İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye, *Müsned*, (thk. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belûşî), I-V, Mektebetü'l-İmân, Medine, 1412/1991.
- Kandemir, M. Yaşar, "Câbir b. Abdullâh", *DİA*, VI, 530.
- Kâtip Çelebi, Mûsâ b. Abdillâh Hacı Halîfe, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, (thk. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge), I-II, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, trsz.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadîs Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Kudsî, Abdüssettâr Abdulhamid, "Bid'atçının Rivâyeti", (Çev. Salâhaddin Polat), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 3, s. 397-414.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay, *er-Ref'u ve't-Tekmil fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru's-Selâm, Kâhire, 2009.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhiret Süreci*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Pellat, Ch., "al-Nadr b. Shumayl", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden, 1954, VII, 873.
- Polat, Selahaddin, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Mart, 2010.
- Râmehurmûzî, Hasen b. Abdırrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1391/1771.

- Sandıkçı, Kemal, “Ebû Ümâme”, *DİA*, X, 251.
- Sehâvî, Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, (thk. Abdulkerim b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Fuhayd), I-V, Mektebetü Dâri'l-Menâhic, Riyâd, 1426.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihâl*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1404.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Târik b. 'İvedullah, Abdulmühsin b. İbrahim), I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd), I-XX, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983.
- Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud, *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-IV, Dâru Hicr, y.y., 1419/1999, II, 198.
- Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâ'id fî Ulumi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfetâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Uğur, Mücteba, *Hadîs İlimleri ve Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- 'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa b. Hammâd, *Kitâbu'd-Duefâ*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâîl), I-IV, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 1420/2000.
- Veki' b. Cerrâh, *Kitâbu'z-Zühd*, (thk. Abdurrahman Abdulcabbâr el-Ferivâî), I-III, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 1415/1994.
- Yatkin, Nihat, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef'i*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1998.
- Yücel, Ahmet, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İFAV, 1996.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, (Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, Cidde, 1413/1992.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, (thk. Nûrud-dîn İtr), I-II, İdâretu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar, trsz.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *er-Ruvâtu's-Sikât Mütekellemu fî-him bi-mâ lâ-Yûcib Reddehum*, (thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1412/1992.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût), I-XXIX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (thk. Zekeriyâ Umeyrât), I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-Alâm*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002.